

tidsskrift.dk

Frederik 4.s Godspolitik 1715—1720.

Historisk Tidsskrift, Bind 9. række, 3 (1925)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_9rk_0003-PDF/hto_9rk_0003_98565.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=98565>

pdf genereret den : 28/5-2008

1687

Frederik 4.s Godspolitik 1715—1720.

AF

K. C. ROCKSTROH.

1. Almindeligt om det gamle Ryttergods og Relutionsgodset.

I Fordelingen af Danmarks Jord i 16., 17. og 18. Aarh. er tre Faser vel kendt: Mageskifterne under Frederik 2., de store Udlæg af Krongods under Frederik 3. og Salgene af Hovedmassen af Kronens Besiddelser under Frederik 5., medens derimod den fjerde store Ændring, under Frederik 4., er saagodtsom uoplyst¹. Ved denne sidste samlede Kronen sine Besiddelser i tre tætte Grupper i Jylland og en i Fyen og forlagde Tyngdepunktet for sine vest- og midtsjællandske Besiddelser fra nord til syd. I Falster og Nordsjælland, hvor Kronen endnu besad omtrent al Jorden, forblev Forholdene nærmest uforandret, medens betydelige Dele af dens Gods paa Lolland gik over paa privat Haand.

Da det var Ryttergodsernes, eller rettere Rytterdistrikternes, Forhold, der gav Anledningen til disse omfattende Anstalter, som i Løbet af nogle Aar fuldstændig ændrede den hidtil bestaaende Ordning for disse Distrikter og deres

¹ I Edvard Holms store Arbejder »Danmarks og Norges indre Historie 1660—1720« og »Danmarks og Norges Historie 1720—1814« berøres denne Ændring kun ganske kort, saaledes henholdsvis II, 200, 203 og I, 348 f., 499, 515. Vaupell omtaler det vel i sin Dansk-norske Hærs Historie II, 15 ff., men paa en Maade, der viser, at han kun har haft yderst løseligt Kendskab dertil.

Beboere (Bønderne), vil en kort Oversigt over Distrikternes Tilblivelse og hidtidige Udvikling være nødvendig¹.

Da Kristian 5. straks efter sin Tronbestigelse begyndte Organisationen af den Hær, hvormed han vilde søge at erobre Skaane m. m. tilbage, var et af de vigtigste Skridt Oprettelsen af de nationale Rytterregimenter, idet der hertil udlagdes af Kronens Bøndergods og dannedes Læg paa 8 T. H. (Ager og Eng), hvoraf der skulde stilles en Rytter og da helst en af Gaardfæsterne. Paa Sjælland oprettedes der saaledes et Regiment, i Fyen et, i Jylland to, og til disse udlagdes der omtrent 30.000 T. H. Denne Godsmængde var imidlertid ikke tilstrækkelig til det nødvendige Antal Ryttere, og da man havde et Antal uddannede hvervede Ryttere, som man ikke vilde skille sig af med, suppleredes Gaardrytterne, som man kan kalde dem, ved at disse hvervede Ryttere udlagdes paa Landet, saaledes at en vis Mængde Kron- og Proprietærbøndergods i Fællesskab skulde underholde disse egentlige Soldaterryttere, der benævnedes Sogneryttere.

Krongodsets uligelige Fordeling Landet over, sammen med andre Grunde, medførte, at de nye Regimenter ogsaa fordeltes meget uligelig over Landet: i nogle Egne laa Ryttergodset tæt samlet, navnlig i Nordvestsjælland, i Østfyen og i det østlige Syd- og Mellemdjylland, medens andre Egne slet intet Ryttergods havde, navnlig de tre nordsjællandske Amter og Lolland-Falster, og der kun var tyndt med Ryttergods i Vest- og Nordjylland. Ved Beg. af den Skaanske Krig doubleredes Regimenterne saaledes, at der blev ialt 8 svagere paa den samme Godsmængde. Som Supplement til dette Rytterhold af Krongods oprettedes der to Regimenter Rostjeneste af Adelen's Gods.

¹ Iøvrigt henvises til Forfatterens Den nationale Hær II. I Christensen (Hørsholm) Agrarhistoriske Studier II, 150 ff. fremsættes en Del Udtalelser om Ryttergodset; men den ellers saa grundige Forfatter kender kun lidt til de virkelige Forhold ved dette Gods, hvad der iøvrigt ikke er saa mærkeligt, da der saagodtsom ingen Forarbejder findes herom.

Under Skaanske Krig kæmpede det nationale Rytteri fortrinligt, men led ogsaa store Tab. Man skønnede da, at det danske Jordbrug med mange store Bøndergaarde ikke tillod, at Husbonden Aar efter Aar var borte fra Hus og Hjem, endsige at den ledende i Bondebedriften kom til at ligge paa Valpladsen, naar der kunde skaffes andre til Soldatertjenesten. Man gik derfor under og straks efter Krigen over til kun at holde løse og ledige, danske eller udenlandske Karle til Ryttertjenesten. De laa indkvarteret enkeltvis rundt omkring i Landet, hos en Bonde i Læget, omtrent som hidtil Sognerytterne, og forplejedes af Læget dels med Naturalydelser, dels med Penge. I Resten af Aarh. gik Sognerytterinstitutionen ind; alle Ryttere blev hvervede Gaardryttere, og Ryttergodset forøgedes efterhaanden til omtrent 44.000 T. H. eller omtrent 14 % af hele Landets 313.000 T. Bøndergods Ager og Engs H. I samme Tidsrum forøgedes Rytterstyrken paa Sjælland til tre, i Jylland til fem Regimenter, saa at der omkring 1700 i det egentlige Danmark ialt var ti nationale Rytterregimenter paa Krongodset. Rostjenesten var bleven ophævet.

I Aarenes Løb viste det sig stedse vanskeligere at faa Rytterbønderne (Rytterlæget) til at svare de dem paalagte Afgifter. Disse havde varieret lidt i Størrelse, men kan gennemsnitlig ansættes til: Rytterens fulde Forplejning (eller Brød o. l. plus 8 Rdl. aarlig), Kvarter, Ild og Lys til ham, Foder til hans Hest¹ samt yderligere 8 Rdl. Alt dette kan anslaaes til en samlet Værdi af 35—40 Rdl. aarlig for de 8 T. H., alt efter Priserne paa Landbrugsprodukterne. Til Gengæld var Rytterbønderne fri for Landgilde, Ægt og Arbejde, naturligvis ogsaa for Arbejdspenge og for enhver Art af Skatter og Kontributioner m. m. Af Tiender skulde de yde det sædvanlige.

Det skønnes, at Rytterbøndernes Ydelser alt ialt var under det almindelige i Tiden; nogle Landkyndige hæv-

¹ 1717 ansætter en Kommission Værdien af Hestefoderet (Sommergræsning, Vinterhø, Havre og Halm) til omtrent 14 Rdl.

dede bestemt dette, medens andre, og heriblandt Rytter-officererne, ligesaa bestemt paastod det modsatte og fordrede Afslag i Ydelserne, hvis Rytterbønderne skulde kunne forblive ved Gaardene. Forholdene var nu ogsaa meget forskellige i de forskellige Landsdele og indenfor disse, navnlig inden Matriklen af 1680/88 traadte i Kraft og tilvebragte en nogenlunde, men ogsaa kun nogenlunde, retfærdig Skyldsætning efter Ejendommenes almindelige Ydeevne; og det er vist nok, at der overalt i Landet fandtes baade altfor højt, men ogsaa for lavt skyldsatte Ejendomme¹. Men selv om det maa erkendes, at de havde mest Ret, der hævdede, at Rytterbønderne i Almindelighed meget vel var istand til at præstere de dem paalagte Ydelser, hvad Penge og Naturalier angaar, maa man ogsaa huske paa Besværet ved at have et privilegeret, fremmed Menneske, maaske med Kone og Børn, gaaende i Huset; og i mange Tilfælde har en saadan ofte ubeskæftiget Mandspersons Nærværelse ikke bidraget til at fremme Bondens og hans Medhjælperes Arbejdslyst.

Kristian 5. hævdede lige til sin Død, at det nationale Rytteri var Fundamentet i den danske Hærordning; der kunde vel ske enkelte Ændringer med det, men i Hovedsagen burde det bestaa »uryggeligt«, og dette blev ogsaa overholdt af Sønnen i de første femten Aar af dennes Regering. Kong Kristian havde i Tidens Løb nedsat forskellige Kommissioner til at undersøge Ryttergodsets, Rytterbøndernes, Tilstand, og i 1695 udstedtes en ny, meget udførlig Forordning, der endnu var i Kraft, da Frederik 4. omkring 1715 begyndte paa en Omordning af Forholdene.

Matriklen 1680/88 havde jo medført en Formindskelse af Landets samlede Hartkorn og gennemgaaende en Ned-

¹ Se bl. a. Rk. Kongl. Resolutioner, kommunik. Rentekamret fra Generalkommissariatene 1680—1720, Kommissionsberetning ^{22/2} 1692 til Kongen. Sammenlign endvidere ndnfr. Seerups Udtalelse angaaende Bønderne i Skanderup og om Indretningen 1718 af Ryttergodset i Jylland.

sættelse af de enkelte Brugs Hartkorn. Men omtrent samtidig foretog Matrikelskonduktørerne en i det Hele meget betydelig yderligere Reduktion af Ryttergodsets Hartkorn, da Restancerne hos Rytterbønderne var vokset i en forfærdende Grad, tildels som Følge af Eftervirkningerne fra Skaanske Krig med det store Mandefald blandt jorddrivende Bønder, og fordi Rytterbønderne i det Hele var bleven haardt medtaget af Rytterholdet. Denne Reduktion faldt noget forskellig i de forskellige Landsdele, men var gennemgaaende omtrent en Fjerdedel af den ny Matrikel¹, fra nominelt 4400 T. pr. Regiment til c. 3300². Undtagelser dannede 1. og 5. Jyske med omtrent 3500 T., 4. Jyske med 3400, medens 3. Jyske i Nordjylland fra Begyndelsen kun havde haft 3351 T. Men alligevel løb der vedblivende store Restancer paa. Medens det almindelige Krongods og Proprietærgodset svarede efter ny Matrikkel, svarede Ryttergodset altsaa efter Reduktionen, hvortil kom, at den gamle Matrikkel af 1664 endnu i et Antal Aar spillede en vis Rolle og yderligere kom til det ved Frederik 4.s Godstransaktioner.

Havde Frederik 4. end saaledes i en Aarrække med Pietet efterkommet sin Faders Paalæg om Opretholdelsen af Rytterdistrikterne hovedsagelig i Overensstemmelse med det gamle, maatte det Tidspunkt komme, da denne nøgterne Regnemester, der som faa andre havde et almindeligt Overblik over Landets økonomiske Tilstand, vilde skride til Forandringer. 1714 opløste han et sjællandsk og et jysk Rytterregiment og erstattede dem paa en Maade med to i 1702 oprettede udskrevne Landdragonregimenter,

¹ Se Krigskancelliets Kgl. udfærd. Sager ^{21/10} 1718, Nr. 1588, hvor det udtales, at 8 T. reduceret Hartkorn paa det gamle Ryttergods maatte kunne regnes til 12 T. ny Matrikkel.

² I nærværende Afhandling benyttes de oprindelige Betegnelser for Matriklerne, altsaa »gamle Matrikkel« for Matriklen af 1664, og »ny Matrikkel« for den af 1680/88.

der under Krigen var blevet omdannet til egentlige Rytterregimenter.

I 1715, da Finansnøden under den langvarige Krig havde skærpet Blikket for, hvor der kunde aabnes nye Kilder til at skaffe Penge, kom det afgørende Vendepunkt i Ryttergodsets Historie, og da havde en Mand, der i ethvert Fald til en vis Grad havde god Indsigt i Forholdene, faaet Kongens Øre. Denne Mand var Jens Seerup Jørgensen¹, der hidtil havde været Kongens Forvalter over Dronningborg og Mariager Klosters Godser, nu Amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager. Hvem der ellers har paavirket Kongen i den her betragtede Retning kan ikke siges for sikkert, men det synes i ethvert Fald ikke at have været nogen højtstaaende Personlighed, ikke nogen af de egentlig kaldede Raadgivere, og bestemte Spor af Paavirkning fra saadanne kan ikke paavises. Fra den forudgaaede Tid vides Storkansler Reventlow, der selv havde været Rytterofficer, at have været en stærk Modstander af de Rytterbønderne tilstaaede Friheder 3: Afgiftsnedsættelser. Men han stod omtrent ene, og de fleste høje Embedsmænd, og da navnlig Rentekamrets og Generalkommisariatskollegiets, var enige om, at disse Friheder havde været absolut nødvendige.

Et af de første Indlæg i Sagen er sikkert et udateret og uunderskrevet Aktstykke i Rentekamrets Arkiv², hvori Forfatteren siger, at Etatsraad Neve³ har konfereret med ham om, at det var meget nyttigt for Kongen, at Ryttergodset overalt blev solgt paa den Maade, at den køvende alene skulde blive Ejer af en Trediedel af hver [Bonde]

¹ Om ham se G. Hornemanns Artikkel i Dansk biografisk Leksikon, hvor Seerups Virksomhed ved Godssalgene m. m. fremhæves. Hornemann har altsaa haft Blik for denne Mands store Betydning.

² Forestillinger og Projekter m. m. vedkomm. det beholdne Gods etc. i Danmark 1694—1764.

³ Da Johan Neve, Deputeret ved Finanserne m. m., blev Etatsraad 1709, medens Salget af jysk Ryttergods kom i fuld Gang 1715, ligger Aktstykkets Affattelse mellem disse to Tidsgrenser.

Gaard, medens de to Trediedele pantsattes til Kongen¹. Af Renterne af Salgssummen plus Kontributionerne skulde saa Rytteriet underholdes. Rytterne kunde saa indkvarteres i Købstæderne, hvorved de fattige gemene Folk kunde have Næring og Rytterne samtidig være under mindre Distrikt og større Justice end ellers i vidtløftige Distancer. Ved Salg paa den foreslaaede Maade vilde enhver frygte for at miste den Trediedel, han havde købt og betalt, »og overalt blev [der] ingen vissere Køber end Bønderne selv, som hidindtil har beriget sig af det Forskud, som de hos Eders Kongelige Majestæt har nydt, og [af] Reduktionen paa Hartkornet; hvilket vilde blive en Velsignelse i Landet, da enhver Bonde, fordi han blev sig selv mægtig og fri for Trældom², elskede desmere baade at arbejde og leve sparsommelig«.

De sidste Sætninger i dette Aktstykke er meget mærkelige. Man raader tydelig Kongen til ved Rytterbønderne at skabe talrige selvstændige Bøndejordbrug, en Slags Rente-gaarde under Kronen, og derved samtidig fremme Bondens og Landets almindelige Vel. Man turde her have et af de allerførste Forslag til Bondestandens Frigørelse herhjemme. Det følgende vil vise, at Tanken virkelig slog an hos Kongen; men desværre var Tiden endnu ikke moden til Tankens Virkeliggørelse i større Omfang³.

Der er nogen Sandsynlighed for, at Forslaget, saaledes som det foreligger, er affattet af Justitsraad Hartmann, der var Medlem af Landetatens Generalkommissariat, thi Hartmann optraadte allerede tidlig paa Aaret 1715 som Mellem-

¹ Ganske den samme Tankegang genfindes senere i den jyske Rytter-godskommissions Beretninger til Kongen; og i denne Kommission var Seerup Sjælen.

² Om »Trældom« i denne Forbindelse sammenlign Steenstrups Udviklinger i Den danske Bonde og Friheden.

³ I denne Sammenhæng skal anføres en mærkelig Udtalelse af Kongen ved en Konference paa Koldinghus: »At det var uden Skade at gjøre heele Coldinghuus Distrikt til Selfeiere«. Memorialer 1725 Bogstav K.

mand mellem Kongen og Rentekamret, da Beslutningen om Godssalg forhandlede og toges paa Seerups Initiativ¹.

Allerede 1712, samme Aar som Seerup blev Kongens Forvalter over det nylig indkøbte Dronningborg og det dertil hørende meget betydelige Bøndergods, var han begyndt at bearbejde Kongen angaaende Salg af Reluitions- (Indløsnings-) retten til Gods i Egnen mellem Limfjorden og Mariagerfjord (Aalborghus Amt). Da dette Gods, siger han, ligger over 24 Mil fra Kolding og hverken er belejlig for Ryttergodset eller for Mariager Klosters og Dronningborgs Gods, har han sat sig i Forbindelse med en sufficient, vis Mand², som selv er god for at svare 20.000 Rdl., hvis det maa overlades ham at handle om Reluitionsrettens Afstaaelse. Hvis Kongen gaar ind derpaa, vil Seerup nærmere forklare, hvorledes det kan lade sig gøre, og de 20.000 Rdl. skal prompte blive indbetalt³.

Kongen var imidlertid netop paa dette Tidspunkt optaget af helt andre Forhold, thi Seerups Brev maa have naaet ham nede ved Sydgrænsen i Dagene forud for Slaget ved Gadebusch. Herefter fulgte de andre store Begivenheder: Stenbocks Indrykning i Holsten, hans Indeslutning i Tønningen, Belejringen af denne Fæstning og det vanskelige Samarbejde med Russere og Sachser, hvad der lagde Beslag paa Kongen til ind i Aaret 1714.

I dette Tidsrum havde Seerups Forslag om Udnyttelsen af Kronens Indløsningsret ved Seerups eget ivrige Arbejde givet det Resultat, at det store Mariager Klosters Gods fra

¹ Hartmann havde tidligere været Land- og Krigskommissær for Jylland og i en Aarrække boet i Viborg. Han har sikkert haft tjenstlig Berøring med Seerup og har rimeligvis kendt denne allerede fra tidligere Tid, da Seerup antages at være født i nævnte By.

² Maaske Justitsraad Severin Benzon paa Visborggaard, der ægtede Enken efter Kancelliraad Svane og med hende fik betydeligt Jordegods, men ogsaa mange Bryderier. Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1719 Nr. 703.

³ Diverse Sager vedkomm. det jyske Ryttergods c. 1687—1719. Den »sufficiante Mand« vilde altsaa tilkøbe sig Myndigheden til at inddrive Reluitionsafløsningen.

1. Maj 1713 var bleven sekvestreret og var gaaet ind under Seerups Bestyrelse¹. Det blev Begyndelsen til Kronens Udnyttelse af denne Ret; dette traadte vel foreløbig i Baggrunden for Salgene af Ryttergods og hvad dermed stod i Forbindelse, men derefter tog det Fart og vakte naturligvis megen Bestyrtelse overalt i Landet.

Seerup slog sig imidlertid ikke til Ro hermed. Antagelig sidst i 1714 eller først i 1715 havde han en Samtale med Kongen, hvorefter han i Kjøbenhavn indgav et udførligt skriftligt Forslag til Kongen. Han udtaler heri, at han ikke »kunde saa hastig forklare mig mundtlig, da jeg havde den Naade at gøre Eders Majestæt min allerunderdanigste Opvarthning, som Fornødenhed udkræver til Eders Kongelige Majestæts Interesse«, hvorfor han nu skriftlig fremsætter sine Tanker:

»Jeg mærkede ikke bedre, end at E. M. fandt for godt at indgive mit Projekt om Ryttergodset til en Kommission, hvortil nogle Officerer blev udmeldt for at se, om Rytterne efterdags ligesom forhen kunde udkomme, formedelst den Forandring, jeg til E. M.s Interesse havde opsat. Mit Svar er, at der ikke paa nogen Maade kan afgaa for Rytterne efter mit Projekt trods den Fordel, dette medfører for E. M. Men det vil falde umuligt, at nogen Officer vil give mig Bifald, medmindre han derhos er en Landmand, saasom han alene henser til de Friheder, som Rytterbønderne nyder, og rækker efter mere, om det stod i hans Formue, fordi han ikke selv ejer Jordegods, saa er han i den Fald ukyndig, hvorimod den sunde Fornuft vidner, at en Officer, som ejer Jordegods og

¹ Se nærmere herom Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Hist. 58 ff. Dette Afsnit af Godsets Historie har dog væsentlige Misforstaaelser. Her skal blot bemærkes, at Geheimeraadinde Lilliencron i 1715 underkastede sig Kongens Naade, hvorpaa et Forlig kom i Stand og Udbetalingerne af Afstaaelsessummen tog deres Begyndelse. Iøvrigt var Fremgangsmaaden ved Bedømmelsen af dette Gods' Forringelse i Værdi ikke noget særegent for dette Tilfælde, men var, som det vil ses ved Omtalen af Relutionsgodsets Inddragning, i Overensstemmelse med det sædvanlige. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 Nr. 1124; Rentekamrets Resol. prot. Nr. 70, 367, 523; Rentekamrets General-Indtægtsbog 1715 Fol. 99, 1718 forskell. Steder.

derhos er Landmand, baade forstaar Rytternes Forplejning og Bondens Tilstand«. Han beder derfor Kongen om at udnævne landkyndige Officerer paa Rytteriets Vegne og landkyndige Mænd paa Bøndergodsets Side, hvilke i hans Overværelse kunde behandle hans Projekt. Saa vil utvivlsomt alt udfalde til Kongens virkelige Interesse uden mindste Skillings Formindskelse for Kavalleriet og dog »falde paa« Ryttergodsets fuldkomne Konserveration. Han har »vedlagt« for Kongen, at 1500 Rdl.s aarlig Interesse ved Ryttergodset koster Kongen aarlig en halv Tønde Guld, hvorfor Kongen hellere maatte ligefrem bortgive dette Gods end beholde det og derved virkelig vinde denne halve Tønde Guld. Og hvis Kongen vil følge hans Projekt, vil ikke alene Godset blive fuldkommen konserveret og Rytteriet faa rigtig Betaling, men det kan endog importere Kongen to Tønder Guld i rede Penge og aarlige »Reveneurer« af fire Tønder Guld¹, samtidig med at der bibeholdes ligesaamange Rytterportioner som hidtil.

Det andet Punkt drejer sig om Reluitionsgodset. Han har opsporet nogle Tiender m. m., ved hvis Indløsning Kongen kan vinde en Del Penge, hvorved han udtaler, at kun naar Tiender og Jordegods ligger indenfor henholdsvis en og to Mil fra en Herregaard, er de Kronen til synderlig Nytte. »Og fra 1664 og til Dato har aldrig den forbeholdte Reluitionsrettighed været Kronen til Fordeel, ejheller kan ventes uden i forømrørte Tilfælde«. Det synes, som om Besidderne af disse Tiender m. m. har fremsat for Kronen gunstige Tilbud for at beholde Besiddelsen, i hvilken Anledning han nævner, at en Proces imod Justitsraad Poulsen² og dennes Medarvinger har gjort Poulsen m. fl. »frygtagtige, saa de ikke var forvisset, enten de var fuldkommen Ejer af det, de havde i Possession, eller ej, naar Kongen havde Reluitionsrettigheden«. Denne Frygt skal nok brede sig i stedse videre Kredse og fremskaffe

¹ Ved at en Trediedel af Salgssummen udbetales kontant, de to Trediedele forbliver paa Rente i Ejendommene (se foran).

² Formentlig Justitsraad Poulsen (de Poulson) paa Søbygaard mellem Aarhus og Viborg, hvilken Ejendom dels var Reluitionsods, dels fri Ejendom. Søbygaard blev senere inddraget under det ny Rytterdistrikt. Det synes, som om der allerede nu var Rygter i Omløb om Planer mod Reluitionsgodset, thi i 1714 lod Kommerceraad C. C. Birchero, der ejede Lystrup Gaard og Gods paa Sjælland, tage Tingsvidner over de af ham paa Godset foretagne Forbedringer. Se herom ogsaa senere. Rk. Kommissionen 1716 ²¹/₁₂ over Rytter- og Reluitionsods i Sjælland, Diverse Dokumenter. Ogsaa Jens Lassens Arvinger fik pludselig Hastværk med at faa deres Adkomst til St. Knuds Klosters og Provstigaardens Gods bragt i Orden (se senere).

gunstige Tilbud om Køb af Indløsningsretten, naar blot Seerup maa faa nødvendige Oplysninger om Relutionsgodset, særlig paa saadanne Steder, hvor Gods er i høj Pris eller Besidderne ikke kan undvære det til deres Gaardes Komplettering¹.

Der er meget i dette Forslag, der trænger til en nærmere Forklaring. Mest paafaldende virker vel Udtalelsen om, at Kongen hellere maa bortgive Ryttergodset end beholde det, saaledes som Forholdene har udviklet sig. Seerups Ræsonnement herover var i Korthed dette: Ryttergodset indbringer kun fra omtrent Halvdelen til tre Fjerdedele af det, det skulde, d. v. s. gennemsnitlig 2—3 Rdl. pr. T. H. aarlig i Stedet for de oprindelig bestemte 4 Rdl. i Penge og Naturalier. Dette giver et aarligt Tab af omtr. 60.000 Rdlr.; men hertil kommer Ryttergodsets Skattefrihed. Hvis Kongen nu sælger Godset for gennemsnitlig 40 Rdl. pr. T. H., hvilken Pris Seerup mener vil kunne opnaas, vil Salgssummen give 5 % Rente. Men samtidig bliver det solgte Gods skattepligtigt ligesom andet Gods og skal yde de almindelige Skatter, der er godt 3 Rdl. pr. T. H., og desuden de ekstraordinære Skatter i Krigstiden. Endelig bør det fremhæves, at under de ændrede Forhold skal Køberen, Proprietæren, indestaa for, at Skatten udredes til sidste Skilling, saa at Kongen er sikker paa denne eller, i Tilfælde af at Skatterne ikke betales, kan inddrage Ejendommen.

Det maa saaledes erkendes, at Seerup ikke har Uret i at sige, at om Kongen endog bortskænkede Ryttergodset helt gratis, vilde han i Øjeblikket staa sig godt derved, i ethvert Fald for en stor Del af dette Gods' Vedkommende.

En Undersøgelse af Rytterdistrikternes Regnskaber for 1715, det sidste Aar disse Distrikter bestod paa den gamle Fod, viser, at Indtægten², der af 32678 T. reduceret H. skulde have været 130.712 Rdl.,

¹ Diverse Sager vedkomm. det jyske Ryttergods c. 1687—1719.

² Der svarede nu alene »Portionspenge«, 4 Rdl. pr. T. H., fordi Rytteriet ikke var i Kvartererne og altsaa ingen Naturalier fik.

kun blev 110.362 Rdl.¹ Men da det ured. H. skulde have givet 176.000 Rdl., bliver Resultatet, at Ryttergodset ydede 65.638 Rdl., eller godt 37 % for lidt. I Virkeligheden skulde Indtægten endda have været større, da »Fæste«-s: Hus-penge af Indsiddere i Gaardene, Indfæstning fra selve Rytterbonden, Huspenge af Huse paa Ryttergodset og Lejermaalsbøder af Bønderne kom til².

Medens Restancerne i nogle Egne var temmelig ubetydelige, var de i andre meget betydelige, saaledes ved 2. Sjællandske (Midsjælland), 1. Jyske (Sydvestjylland), 4. Jyske (Skanderborgegnen), men navnlig ved 5. Jyske (Aarhuseggen), hvor de beløb sig til næsten Halvdelen af den Sum, som endog blot det reducerede Hartkorn skulde have indbragt³.

Da det kan synes mærkeligt, at Egne i Midsjælland og Midtjylland, der dog maatte regnes til Landets bedre eller bedste, var saa daarligt stillet, skal det atter her bemærkes, at Skyldsætningen ikke sjælden var ret vilkaarlig fra Begyndelsen, og navnlig fra Midsjælland erklærede Kommissærerne i 1716, at de aldrig i deres Liv havde truffet saa [uforholdsmæssigt] højt skyldsatte Gaarde som her: havde de ikke med egne Øjne set det, vilde de ikke have troet det muligt. Paa det private Jordegods træffes det derfor ret almindeligt, at Godsejeren akkorderede med sine Fæstebønder om Afgiften, naar Fæstet skulde fornyes⁴.

Vanskelighederne med at faa en rimelig Ydelse af Ryttergodset maa ses paa Baggrund af, at Kronens andre Bønder under Amterne samt Proprietærernes Bønder maatte svare deres fulde Afgift, nemlig pr. T. H. mindst 3 Rdl. i almindelige Skatter foruden Konge- og Kirketiender, de ekstraordinære Krigspaalæg, Landgilde, Ægt og Hoveri (eller Arbejdspenge) af ureduceret Hartkorn.

Naar det erindres, at Seerup havde sin Virksomhed netop i de Egne — Skanderborg-Aarhus-Randers — hvor Ryttergodsets Ydelser var minimale, forstaar man hans Iver for at faa hidført en Ændring i de bestaaende Forhold.

Ved Salg af Ryttergodset opstod ganske vist det Spørgsmaal,

¹ Her som overalt i Fremstillingen er Skilling, Skæpper osv. udeladt.

² Disse sidste var ret betydelige, navnlig paa Fyen; men de blev som oftest p. G. a. de skyldiges Uformuenhed afgjort med Straf paa Kroppen.

³ Hovedsagelig paa Grundlag af General-Indtægtsbogen 1715 Fol. 115 ff.

⁴ Se bl. a. Kommissionen 1716 ^{21/12} over Rytter- og Relutionsgodset i Sjælland, Diverse Dokumenter, Skøde over Sjelleskovgaard (i Jylland) og Kommissionsforretning over Relutionsgodset i Ringsted Amt.

hvor man skulde indkvartere Rytterne fra det solgte Gods, men det kom man forholdsvis let over i hin Tid ved at vende tilbage til Forholdene fra før 1670: at indlægge Rytterne i Købstæderne, saaledes som af Seerup antydet; og det kostede ikke Kongen noget. Dog skulde der i saa Fald skaffes Furage tilført til de mange Heste.

Man kunde maaske finde det mærkeligt, at den altid stærkt optagne Konge i Sager af denne Art og den Betydning, Sager der dog hørte hjemme under Rentekamret, Generalkommissariatet m. fl., laante Øre til en ubetydelig Godsforvalter. Men netop dette var en af de Særegenheder, der kendetegnede Frederik 4., og forøvrigt ogsaa hans to nærmeste Forgængere paa Tronen, at han havde denne Tilbøjelighed til at søge udenfor Kredsen af sine nærmeste og kaldede Raadgivere. I nærværende Tilfælde og navnlig i Spørgsmaalet om Relutionsrettigheden maatte den selvbestaltede Raadgiver antages at være desinteresseret, da han ikke selv besad af saadant Gods¹, medens derimod mange af Kollegiernes Embedsmænd eller deres paarørende var Ejere af større og mindre Mængder deraf. Hertil kommer, at Seerup, der var en ivrig, driftig og livlig Mand, der selv let lod sig rive med af sine Ideer og Planer, allerede i Gærningen, ved Erhvervelsen af Mariager Klosters Gods, havde bevist Kongen, at denne i ham havde en Tjener, der brændte efter at være sin Herre til Nytte udover de almindeligt afstukne Grænser.

Iøvrigt bør det allerede her fremhæves, at hverken Seerup eller Kongen til en Begyndelse havde noget bestemt Skøn om, hvor vidt omfattende deres Forehavender efterhaanden skulde blive. For dem begge gjaldt det kun om at skaffe Penge ved at realisere af Kronens Besiddelser af den ene eller den anden Form. Det kom imidlertid til at gaa saaledes, at det ene Skridt førte det andet med sig, indtil Kongens Planer saa at sige omspændte det ganske

¹ Seerup ejede kun den lille Herregaard Herpinggaard i Trans Sogn, Vandfuld Herred.

Land og et Antal Kommissioner af høje og lave Embedsmænd sættes i Gang med Planernes Fuldførelse.

Størstedelen af Aaret 1715 opholdt Kongen sig ved Hæren foran Stralsund; men inden sin Afrejse hertil fra Kjøbenhavn beordrede han den foran nævnte Justitsraad Hartmann i Generalkommissariatet til at overbringe Rentekamret Befaling om, at dette straks skulde lade proklamere det i Vendsyssel, Thy og Mors liggende Ryttergoods. Dette skulde sælges til den højstbydende paa den Betingelse, at Halvdelen af Købesummen straks skulde udbetales, medens den anden Halvdel kunde henstaa til Krigens Ophør, da ogsaa den skulde udbetales. Godset skulde sælges uden Indløsnings(Relutions-)ret. I Overensstemmelse hermed afgav Rentekamret Relation til Kongen. I sin straks paafølgende Resolution begrænsede Kongen dette første Salg til kun at omfatte 3. Jyske Regiments Gods i de nævnte Landsdele og tilføjede yderligere en Bestemmelse om, at Godset skulde »opraabes Gaard fra Gaard«, og »saafremt nogen Rytterbonde skulde kunne formaa selv at købe den af ham paaboende Ryttergaard med sit Hartkorn, da skal han med sine Arvinger, saalænge de bebo samme Gaard, være befriet for« Familieskat osv. og af Folkeskat kun yde ligesom andre Fæstebønder, hvorhos de fæstende skal være fri for at enrulleres til Soldat ved alle Udskrivninger lige ved andet Gods¹. Avktionerne skulde ledes af tre Kommitterede, hvoraf Seerup skulde være den ene, og han kunde selv vælge de andre to; til Medkommissarier valgte han Stiftamtmand Gersdorff i Aalborg, der selv var stor Godsejer, og Amtmand Birkenbusch i Dueholm m. fl. Amter².

Inden Rentekamret lod Avktionsplakaterne trykke, havde det paa Kongens Befaling forhandlet mundtlig med Seerup om hans »Projekter og Erindringer« og dernæst tilstillet

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1715 ¹⁸/₂ og ²¹/₂, 261 og 301. Sammes Eksp. prot. Nr. 9 1715 ²¹/₂, 422. Det i Anførselstegn gengivne synes at hidrøre fra Kongen personlig ved Tilførsel i Protokollen.

² Rentekamrets Eksped. protok. Nr. 9 1715 ¹⁸/₄.

ham Udkast til Plakaterne, for at han kunde udtale sig derom.

Foreløbig gik Kongen ikke ind paa Reluitionsspørgsmaalet, og det synes, som om hverken han eller nogen anden havde noget ret Skøn om denne Sags Betydning. Først efter at Rentekamret ved langvarige og omfattende Undersøgelser havde gennemgaaet disse Masser af Skøder, navnlig fra Tiden 1650 til 1680, skønnede man, hvad der kunde bringes ud deraf¹.

2. Salgene af jysk Gods 1715 og 1716.

I Løbet af Sommeren 1715 bortavktioneredes herefter 292 Portioner à 8 T. red. H., ialt 2339 T.; men Beregningerne skete efter ny Matrikel, ureduceret Hartkorn, der udgjorde 3351 T., og herefter rettede sig Salgssummerne saavel som de fremtidige Ydelser fra Brugeren, Fæstebonden, og Besidderen, Godsejeren, hvad der udtrykkelig indførtes i Skøderne. Af de 3351 T. fandtes de 1580 i Aalborg, Aastrup og Børglum Amter, det øvrige i Dueholm, Ørum og Vestervig. Hertil kom 40 T. Skov. Ialt er der udstedt omtr. 180 Skøder. 13 af de største Købere tilhand-

¹ Alt dette voldte selvfølgelig Rentekamrets Embedsmænd betydeligt Ekstraarbejde. En af disse, Renteskriver Johannes Christensen, beklager sig stærkt til Land- og Krigskommissær Himmelstrup, der var Medlem af den senere fyenske Kommission, over at være overhængt med Arbejde for Kommissionerne: »Jeg har for Gud i Himlen endnu to Karle stadig, som jeg maanedlig maa betale, og veed, at baade min Pung og Øjen svier over dette ekstra Arbejde«. En anden Gang skriver han: »Siden Afrejsen har jeg stedse fægtet med Jyderne [d: den Kommission, hvori Seerup havde Sæde] og slipper dennem ikke saa snart; min Ekstrakt over Aalborg Amt bliver paa 60 Ark Papir, som er mere end hele Fyen«. En tredie Gang jamrer han: »Dette Øjeblik faar jeg 4 Memorialer igen fra Fyen, saa min Plage er hver Morgen nye. Gud give, jeg een Gang maa se en god Ende derpaa, for jeg attakeres fra alle Kanter«. Relat. fra Kommiss. i Fyen ang. Rytter- og Reluitions godset, Protok. »Special Ekstrakt over Reluitions godset i Fyen«.

lede sig for over 53000 Rdl. eller over $\frac{1}{3}$ af hele Salgssummen¹.

Ialt indbragte Salget 143.169 Rdl., hvad der giver omtr. 43 Rdl. i Gennemsnit pr. T. Priserne pr. T. var højst forskellige og afhang af mangehaande Forhold. Enkelte Bøndergaarde betales med over 80 Rdl. pr. T., ved andre var Prisen under 20 Rdl. Hørte der Skovstykker til, løb Prisen stærkt i Vejret. De fleste Købere udbetalte hele Købesummen allerede den første Termin.

Kongens Ønske om, at Rytterbønderne i større Antal selv skulde benytte Lejligheden til at købe deres iboende Gaarde og blive Selvejere, blev ikke opfyldt; thi det var kun yderst sjældent, maaske i 15—20 Tilfælde ialt, at Bønder selv optraadte som Købere, skønt man dog skulde synes, at Skøderne bød netop dem betydelige Begunstigelser.

Dette første, forsøgsvisе Salg maa efter Tidens Forhold siges at have været en meget god Forretning for Kronen. Før Salget havde dette Gods, hvoraf det i Vendsyssel hørte til Landets bedste, knap indbragt 9000 Rdl. aarlig; men Salgssummen alene vilde give en sikker aarlig Rente paa over 7000 Rdl., og de aarlige, sædvanlige, sikre Fredsskatter vilde give 3351×3 Rdl. = 10053. Ialt var der saaledes en Avance paa godt 8000 Rdl.

Køberne, de smaa og store Godsejere, maa ogsaa antages at have handlet saaledes, at de kunde staa sig ved det, og der er i Akterne kun forefunden ganske enkelte Tilfælde, hvor en Køber har ladet Handelen gaa tilbage.

Men den tredie Part i Forholdet, Kronens Bønder, Rytterbønderne — hvorledes stillede det sig for dem? Her er ingen Tvivl mulig: dem maatte det gaa ud over.

Bønderne mistede ikke alene de immaterielle Fordele, de nu i omtrent 50 Aar havde nydt ved som Rytterbønder at høre til en privilegeret Klasse blandt deres Stands-

¹ Skødebog over bortsolgt Ryttergods i Jylland 1716, ogsaa benævnt »Protokol over Jyllands udlagte og bortsolgte Ryttergods 1716«.

fæller¹, men ogsaa de materielle, som de dels havde nydt allerede fra den første Udlægning 1670, dels efterhaanden, ved Udnyttelse af deres særegne Forhold, med sejt Stædighed havde tilkæmpet sig, nemlig den betydelige Reduktion af deres Hartkorn og den heraf følgende Nedsættelse i deres Afgifter.

De gik nu ind under de sædvanlige Forhold for Proprietærernes Bønder, efter at de, og deres Forfædre vel i Aarhundreder, havde været Kronbønder paa Strøgods, altsaa fri for Hoveri: til forøgede Afgifter, forøget Arbejde, paagaaende Tilsyn med Driften af deres egen Jord og øvrige Bedrift. Selvfølgelig var disse Mennesker fuldt paa det rene med den foregaaende Forandring, hvad der klart fremgaar bl. a. af, at da der skulde udlægges nyt Ryttergods i betydeligt Omfang paa Sjælland, kunde Kommissarierne overfor de paagældende Bønder her i stærke Udtryk fremhæve den store kongelige Naade, disse fremtidig vilde komme til at nyde. Samtidig lovede Bønderne paa det af det gamle Ryttergods, der ogsaa fremtidig skulde forblive som saadant, at anstrænge sig til det yderste med ikke alene at yde deres hidtidige Skyldighed fuldtud, men endog mere — blot de maatte vedblive at være Rytterbønder og ikke sælges til private Godsejere².

Det var en Ulykke, der her saa pludselig var brudt ind over disse nordjyske Bønder, og i Løbet af kort Tid kom mange flere rundt om i Landet til at dele Skæbne med dem. Helt uden deres egen Skyld var den dog ikke kommen; thi ved deres Arbejde paa at nedsætte deres Afgifter langt under, hvad deres Standsfæller maatte yde, havde Rytterbønderne medvirket til at drive Kronen til det nu foretagne Skridt.

Resultaterne af Avktionerne indsendtes til Kongen, der straks efter beordrede de Deputerede i Generalkommissariatskollegiet til at udtale sig om, hvorvidt Avktionsforretningerne

¹ Se herom nærmere Nationale Hær II, 42—43.

² Nærmere herom senere.

burde stadfæstes og Mariager Klosters og Dronningborgs Bøndergods udlægges til Ryttergods i Stedet¹. De samme skulde endvidere forhandle om Sagen med Rentekamret, hvorefter de to Myndigheder i Fællesskab skulde afgive deres Betænkning. Denne forelaa da i November samme Aar og gik ud paa at tilraade Kongen at godkende Salgene, hvad Kongen saa approberede².

Under Indtrykket af dette første, gunstige Resultat forfulgte Seerup straks sin Sejr, og i Februar 1716 indgav han i Kjøbenhavn et nyt og meget videre gaaende Forslag. Hvis Kongen vilde have samlet Ryttergods, kunde man sælge, hvad der laa over 16 Mil fra Kolding og var skovløst. Indenfor denne Afstand skulde der findes Relutionsgods nok til at erstatte for det bortsolgte. Hvor Kongen ejede Gods i Fællesskab med d. v. s. i samme Landsby som Proprietærerne, skulde man søge dette Fællesskab hævet ved enten at udkøbe Proprietærerne for en almindelig Pris af 40 Rdl. pr. T., dog 50 Rdl., hvor der var Herlighed (Skov, Tørveskær m. m.) dertil, men kun 25 Rdl., hvor det kun drejede sig om Bondeskyld (Selvejendom). Paa lignende Vilkaar kunde der sælges til Proprietærerne, hvor disse havde det største Hartkorn paa Stedet³.

Kongen sendte dette Forslag til Erklæring i Generalkommissariatet, der kort efter tilraadede at følge Forslaget: sælge det afsides liggende Gods og i Stedet indkøbe (indløse) Relutionsgods indenfor 10 (!) Mils Afstand fra Kolding. Herom burde Seerup forhandle nærmere med Rentekamret. Af militære Grunde: bedre Disciplin i Rytteriet, bedre Øvelser m. m. var Kommissariatet en ivrig Tilhænger af Planen. Ogsaa Forslaget om Ophævelse af Fællesskab i Gods med Proprietærerne havde Kommissariatets Sympati, nærmest af Hensyn til Bøndernes Konservation, da Fælles-

¹ Sjællandske Tegn. Nr. 459 1715.

² Rentekamrets Resol. prot. Fol. 29 Nr. 71 (1716).

³ Rk. Diverse Sager vedk. det jyske Ryttergods 1687—1719.

skab medførte, at ingen af Parterne rigtig tog sig af saadant Gods, hvorover Bonden tog Skade.

Kongen resolverede da straks, at »som Vi« efter Forslaget og Betænkningen »vel er sindet, det mentionerede Ryttergods i Jylland at bortsælge og derimod andet, mer belejligt liggende Gods paa foreslagne Maade igen at indløse«, skulde Kommissariatet med »Kammer Kollegio grundig . . . overlægge, hvorledes sligt til vore Interessers Befordring allerbedst ske kan«, hvorefter der skulde indgives Forslag til kongelig Resolution¹. Hermed var altsaa den første, videre rækkende Bestemmelse om Ryttergodsets Forlæggelse og Sammendragning, om Bortsalg og Køb af større Mængder Gods truffen. De to Kollegiers Fællesovervejelser blev i Hovedsagen en Godkendelse af Seerups Forslag, og disse var jo paa Forhaand sikre paa Kongens Approbation.

I Maj samme Aar udarbejdede Seerup dernæst et udførligt Program² for, hvad der nu burde foretages. Han havde fra Rentekamret faaet Oversigter over alt det endnu usolgte jyske Ryttergods, det øvrige kongelige Gods samt Reluitionsgodset. Han delte nu Ryttergodset i to Hoveddele: een paa 13830 T. ured. (11130 T. red.), hvoraf godt de 10000 laa i Koldinghus og Skanderborg Amter, omtrent lige meget hvert Sted, og een paa 3427 (2403) i Vestjylland syd for Limfjorden. De 13830 er, siger han, »ikke alene samlet, men belejligt Gods, liggende udi de bedste Egne, med Herlighed af Skov, Ildebrand, Kornland, Høbjerring og Græsning mesten overalt«, og det bør ikke sælges. Men derimod bør man skille sig af med de 3427 T. og desuden noget Strøgods i de to nævnte Amter. Hans Plan var altsaa at samle Ryttergodset i Hovedsagen i Østjylland, mellem Kolding og Aarhus, med en Spids mod syd

¹ Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1716 ²³/₂ Nr. 409. Dette Forslag er ikke forefunden.

² Det er dateret paa Herpinggaard og er kun forefunden i Afskrift. Det er stilet til Rentekamret.

til Ribe, hvortil altsaa kom de to Distrikter omkring Mariager og Randers.

Dernæst gaar Seerup over til det andet Hovedpunkt: Reluitionsgodset, hvis Indløsning skulde erstatte for det bortsolgte. Han holder sig herved alene til den gamle Matrikkel, fordi denne skulde lægges til Grund, hvis Kongen vil indløse Godset, og opregner ialt 10072 T., der besiddes af Slægter, som fik Godset udlagt efter Krigen 1657—60. Af dette Gods er en Del at faa tilkøbs godvillig, »saaog en Del Herregaarde med tilliggende Gods; mens som det alt-sammen er uden Nytte [ø: unødvendigt], medmindre H. M. saa sit Køb, efterdi der findes saa stort et Kvantitet af be-lejlig Reluitions-gods«; og maaske der endog findes mere Reluitions-gods end det, som han nu veed Besked om¹.

I Aug. refererede Rentekamret til Kongen, at det efter hans mundtlige Befaling »forleden Mandag« har konfereret med Seerup angaaende dennes Forslag, som Kamret gengiver i Hovedtrækkene og anbefaler samtidig med, at det foreslaar at bortsælge alt det Krongods, der endnu havdes under en Del nærmere angivne midtjyske Amtstuer, hvad Kongen approberede. Ogsaa om Reluitions-godset blev der refereret og resolveret, hvorom senere².

I Septbr. begyndte Seerup herefter den anden Avktion over det jyske Gods, hvilken varede til ind i December. Salgsbetingelserne var de samme som ved den første Avktion. I April 1717 kunde Rentekamret indstille det samlede Resultat for Ryttergodsets Vedkommende til Kongens Approbation: der var bortsolgt 3417 T. for en samlet Sum af 158.768 Rdl., hvad der gennemsnitlig giver 46 Rdl. 44 Skill. og med 22071 Rdl.³ overskrider den beregnede Sum. Rente-

¹ Ekstraktberegninger m. m. vedr. Kronens bortavktionerede Rytter-m. m. -gods i Jylland 1716—18.

² Rentekamrets Resol. prot. 1716 ⁸/₈ 1037 og 1717 ¹²/₄; sammes Expd. prot. Nr. 10 1716 ¹⁴/₉ Fol. 16; oven nævnte Ekstraktberegninger.

³ I Generalindtægtsbogen er Salgssummen angiven til 163.922 Rdl., der forhøjer de andre Tal til omtr. 48 Rdl. og 27225 Rdl., hvad der hid-rører fra senere Transaktioner.

kamret fandt dette meget tilfredsstillende. Endnu fandtes der lidt usolgt Strøgods i de behandlede Egne, men der var ikke falden antageligt Bud derpaa. Senere blev dog ogsaa dette solgt til forholdsvis gode Priser.

Seerup selv udarbejdede en udførlig Fremstilling til Kongen over de Fordele, der var opnaaet ved den anden Avktion. Kortelig angivet regner han, at Ryttergodset skulde have indbragt 10068 Rdl. aarl., men kun gav 8768. Efter Salget vilde derimod Renten af Salgskapitalen samt Skatterne give 18201 Rdl. eller mere end det dobbelte af Indtægten før Salget. Det er forstaaeligt, at Seerup overfor Rentekamret med Selvfølelse yderligere fremhæver, hvilken »utrolig Gevinst«, »hvormange Tønder Guld Rente« Kongen fremtidig vil opnaa, hvis man fortsætter paa tilsvarende Maade i de andre Landsdele, og han triumferer over at have gjort sine mange »Misunderes« Profetier om det modsatte til Skamme¹.

Nu var imidlertid 3. Jyske Rytterregiment helt, 1. og 5. Regiment delvis bleven husvilde. Foreløbig vilde man dog kunne lægge Rytterne ind i Købstæderne i de beholdne Distrikter. Det var derhos Krigstider, og Regimenterne var kun af og til hjemme i Kvartererne, men var ellers mest i Udlandet, paa Krigsskuepladserne og skulde underholdes, ikke med Naturalier, men med rede Penge.

Imidlertid var helt nye Principer for det »nationale« Rytteris Indkvartering, Forplejning og Uddannelse i Fredstid ved at bryde sig Bane herhjemme, nemlig samlet paa Kronens Ladegaarde. Seerup erklærede², »at intet [Bønder-] Gods er saa slet, at det jo kan holde sin Rytter, naar Bønderne . . . kan vorde fri for Indkvartering samt Furage[s] og Græsnings Anskaffelse og i saa Maade blive soulageret; som (o: Furagen, Kvarter m. m.) igen kunde have paa

¹ Extraktberegn. m. m. vedrør. Kronens bortavktionerede Rytter-m. m. -gods i Jylland 1716—18, Beretn. fra Seerup 1716 ¹⁷/₁₁, ¹¹/₁₂, ¹⁵/₁₂ og ²²/₁₂, 1717 ¹⁰/₁, ¹⁴/₁ og ²/₂.

² I Anledn. af Klager fra Bønderne i Skanderup.

Eders Kongelige Majestæts Ladegaarde efter den Maade, som det nye Ryttergods udi Sjælland bliver inddelt«. Efter hans Anskuelse, hvortil Rentekamref sluttede sig, skyldtes Misèren med Rytterbøndernes svigtende Evne til at yde deres Skyldighed i Hovedsagen Rytterens Indkvartering hos Bonden og Rytterens og Hestens direkte Underhold hos denne. Ophæves dette, vil selv det daarligste Ryttergods, uden Reduktion, uden Restancer, uden Frihedsaar og uden Tilskud af den ene og den anden Art kunne præstere, hvad det skal: Rytteriet bør indlægges samlet paa de kongelige Ladegaarde.

Dette blev Programmet for de nu følgende store Forandringer paa Jordegodset over hele Landet.

3. Kronens Ladegaarde (Avlsgaarde) indrettes til Rytterkvarterer, Jorderne til Hestene.

I 1715 havde Kongen fra sin Søster, Prinsesse Sophie Hedevig, tilhandlet sig de store Godser i Stevns: Søholm, Gjorslev og Erikstrup mod Dronninglund og Dronninggaard i Vendsyssel, Bagsværd og Frederiksdal m. m. ved Kjøbenhavn. Samtidig tilhandlede han sig Vemmetofte fra Broderen, Prins Karl, men bortsolgte Børglum Klosters Hovedgaard med betydeligt Bøndergods, Skov og Tiender ved Avktion¹. Han havde hermed indledet den Række af Godshandler, der i Løbet af kort Tid bragte store Mængder af navnlig sjællandsk Gods over paa hans Hænder². Om han allerede da tænkte sig disse Handler som Indledning til yderligere saadanne, og navnlig om han herved har tænkt og disponeret med en forestaaende, indgribende Omordning af Rytterdistrikterne for Øje, kan ikke bestemt afgøres; men

¹ Angaaende Børglum Kloster se Rk. Eksped. prot. Nr. 9 1715 ²⁹/₃, 430.

² Nogle Aar i Forvejen havde han samlet Gods sammen til Grevskabet Frederiksholm (Næsbyholm) i Sydsjælland og besad endnu dette. Det var bestemt til Grevinde Vieregg, der jo dog døde kort efter.

det synes ikke at have været Tilfældet, thi Sommeren 1715 kundgjordes det paa sædvanlig Maade, at da den sædvanlige Forpagtningsperiode udløb 1. Maj 1716, skulde der holdes Avktion over Bortforpagtningerne for en ny treaarig Periode af samtlige Kronens Ladegaarde i Sjælland, Falster, Lolland og Fyen.

I 1716 forespurgte Rentekamret, om det skulde forblive som hidtil med Bortforpagtningen af de nylig erhvervede Godser i Stevns; men Kongen svarede kun, at han først vilde tage Gaardene og Godset i Øjesyn, inden han bestemte sig, indtil da skulde alt forblive som hidtil¹. Det var imidlertid netop ved det Tidspunkt, da Seerups og Kollegiernes foran nævnte Udtalelser og Forslag forelaa til Kongens Resolution, og det ligger da nær at antage, at Kongen under Paavirkning af disse lidt efter lidt har fattet en Plan om en Sammendragning af Hærens Rytterstyrker fra vest mod øst.

Kun et Par Uger senere berettede Rentekamret, at ved Bortforpagtningerne af Kronens Ladegaarde i Lolland og Falster var der kun opnaaet meget lave Bud, kun to Trediedele af Afgiften i den foregaaende treaarige Periode. Da Kamret dog ikke vilde tilraade at lade Gaardene drive ved Bestyrere, forespurgtes, om Gaardene maatte bortforpagtes for blot et Aar for de tilbudte Summer. Dette tillod Kongen og tilføjede de betydningsfulde Ord: »saasom vi dog er tilsinds disse Gaardes Hartkorn (∴ Bøndergodset) til Ryttergods at udlægge«.

I April 1716 var Kongen ude for at tage det nyerhvervede Gods i Øjesyn, og han bestemte saa, at Vemmetoftes, Gjorslevs og Søholms Bøndergods nu skulde inddeles i Rytterportioner à 8 T. H.. Hermed var der imidlertid ikke truffen formel Bestemmelse angaaende selve Hovedgaardenes fremtidige Benyttelse, hvorfor Kamret atter forespurgte og nu, først i Maj, fik Resolution, at Gjorslevs,

¹ Rk. Eksped. prot. Nr. 9 1715 ²⁰/₇ og ¹⁴/₉, 480 og 486; Resol. prot. 1716 ⁸/₂, 287.

Søholms og Erikstrups Marker ikke skulde tilsaas dette Aar, men udlægges alene til Græs og Hø¹.

Medens Kongen saaledes ret hurtig havde besluttet sig til at lade de sjællandske, falsterske og lollandske Lade-gaardes Marker udlægge til Rytterhestene, vedblev han at trække i Langdrag, om han vilde gøre det samme i Jylland. Rentekamret havde Foraar og Sommer 1716 forgæves søgt at faa Resolution fra Kongen, om Dronningborg Lade-gaard vedblivende skulde være bortforpagtet, og da Kamret om Efteraaret anbefalede Forpagterens Ansøgning om at forblive endnu en Tid, afviste Kongen dette med den Bemærkning, at det var med Overlæg, at han ikke havde approberet denne Forpagtning for 1716 og 1717, »saasom Vi vel forudsaa, at Cavalleriet der uomgængelig vilde blive forlagt«. — De høje Herrer i Rentekamret har antagelig baade forbløffet og spørgende set paa hverandre, da de fik den Besked.

Med Kongens Beslutning om, at de store Gaardes Bøndergods skulde udlægges til Rytterdistrikter, var ogsaa disse Gaardes egen Skæbne faktisk, om end endnu ikke formelt afgjort, da Hovedgaardsjorderne alene dyrkedes ved Hoveriarbejdet af det tilliggende Godses Bønder, og naar Bønderne blev »Rytterbønder«, bortfaldt jo Hoveriet. Kongens, Rentekamrets, Generalkommissariatskollegiets og ikke mindst Seerups Ræsonnement var dette, at Opretholdelsen af et stærkt Rytteri vedblivende var nødvendigt; men det havde ogsaa vist sig, at det var ubetinget nødvendigt at tage Rytterne bort fra Bøndergodset, om dette skulde præstere fuld Ydelse, altsaa maa der ske en Forandring. Samtidig havde det vist sig stedse vanskeligere at bortforpagte disse meget store Gaarde paa nogenlunde gunstige Vilkaar for Ejeren, Kronen. Den naturlige Følge af disse Forhold i Sammenhæng maatte da blive at benytte disse store Gaarde og deres umiddelbare Tilliggende af Mark og Skov til Hestenes Forplejning og til Rytternes Indkvartering.

¹ Rk. Resol. prot. 1716 ²⁴/₈, ¹⁵/₄ og ⁴/₈, 391, 565 og 685.

Herved skulde opnaas tre Ting: det beholdne Ryttergods og det muligvis nyerhvervede skulde fremtidig yde sin Skyldighed fuldtud, eller vel endnu mere end hidtil reglementeret; det betydelige Antal Bønder, der hidtil havde drevet de store Gaardes Avl, fritoges herfor, men blev til Gengæld som Rytterbønder fuldt kontributionspligtige, og endelig blev Kronen fri for det vanskelige Bortforpagtnings-spørgsmaal. Paa Debetsiden stod alene Forpagtningsafgifterne af Ladegaardene.

Saavidt det kan skønnes, var det imidlertid kun et meget ringe Udbytte, Kronen havde af sine Ladegaarde, skønt disse dog overalt laa i Landets bedste Egne. Men det er muligt, at der kun fandtes et Faatal af Mænd, der var i Stand til at styre saa store Landbedrifter, saa de gav et rimeligt Udbytte.

Forpagterne havde som Regel selv det fulde Udbytte af Gaardenes Avl, om end Kronen selv drev nogen Studeopdræt ved Siden af paa enkelte af de største Gaarde og reserverede sig noget Foder til Kongens Heste, naar han var paa Rejse, hvorhos der paa enkelte Gaarde var Stutteri. I Hovedsagen besørgede Hovbønderne alt Arbejde: Gødningskørsel, Pløjning, Saaning, Høst, Indhegnings- og Indgrøftningsarbejdet, Skovning m. m. om end selvfølgelig efter bestemte Regler¹. Hovbønderne skulde tillige, ogsaa efter bestemte Regler, besørgede de færdige Produkter kørt til Købstaden m. m. og yderligere præstere visse længere Kørsler for Forpagteren.

Forpagterne fik frit Brændsel; Bygningernes Vedligeholdelse eller Fornyelse var dem uvedkommende; til forskellige Arbejder paa Gaarden skulde Husmændene yde visse Ugedage; de var i Reglen ganske fritagen for Skatter m. m.; de fik som Laan leveret Saasæd; Kronen udlejede til dem et stort Antal gode, ofte »hollandske«, Malkekøer, »Inventariekøer« osv. Yderligere fulgte der jævnlig,

¹ Der kunde være nogen Forskel mellem Kontrakterne m. H. t. hvad Hovbønderne skulde besørgede, og hvad Forpagteren selv skulde besørgede.

mod særlig Afgift, Tiender med Gaarden, og disse Tiender kunde Forpagteren oppebære i Neget og derved forøge sit Kreaturhold, skønt det ellers mange Steder nu var almindeligt, at Tienderne ydedes i Skæppen. Det bør ogsaa anføres, at Kronen var belavet paa overfor de store Forpagtere ligesom overfor Bønderne at maatte slaa af paa de kontraktmæssige Afgifter, naar der indtraf særlige Uheld for Landbruget. Yderligere viste man ved enkelte Lejligheder Begunstigelser m. H. t. Soldaterudskrivningen, hvor det var særlig vanskeligt for en Forpagter at skaffe det yderligere Arbejde udført.

Paa den anden Side maa det erindres, at Forpagtningsafgiften af Ladegaardsjorderne plus det dertil ydede Hoveri kun var en Del af den samlede Ydelse fra Godset, da jo selv de hoveripligtige Bønder maatte udrede de saakaldte Jordebogsafgifter (Landgilde, Indfæstning m. m.) til Ejeren, her altsaa til Kronen¹.

Ligesom man ved Bortsalget af Ryttergoods foreløbig gik forsøgsvis frem i Nordjylland 1715 og 1716, saaledes ogsaa ved Indretningen af de store Gaarde til Rytterhold, idet man foreløbig indskrænkede Foranstaltningen til Kongens nyerhvervede Ejendomme i Stevns. I Beg. af Juli 1716 udnævntes der en Kommission bestaaende af Etatsraad Chr. Friedr. v. Holstein og Justitsraad Hans Seidelin — en Godsejer og Officer og en Kommissariatsejersmand og senere stor Godsejer — til at indrette Gaarde og Gods til Optagelse af Ryttere, saaledes at alt Bøndergodset til de tre Gaarde skulde afdeles i Portioner, Gaarde, à 8 T. H.². Skovene skulde indhegnes med Grav og Gærde og benyttes

¹ En Del Oplysninger angaaende Bortforpagtningen af Kronens Ladegaarde findes i Rk. Sjæll. Rentekriverkontor, Forpagtningskontrakter og Reverser m. m. vedrør. Ladegaardens Bortforpagtn. i Sjælland 1686—1732; Rentekamrets Relat. og Resol. prot. 1717 Nr. 73, 411, 469 ff.; Generalindtægtsbog 1715 Fol. 15, 24, 28, 29, 124 v. 1720 opgjordes Hovedgaardstaksten for Kronens Ladegaarde til 3643 T. H.

² Rentekamrets Resol. prot. 1716, 1345, 1507 og 1549; Ekspeditionsprotok. Nr. 9 1716 4/7, 634.

til Sommergræsning for Rytterhestene, og hvis der ikke var tilstrækkelig Skov til det bestemte Antal Heste (254), kunde det manglende tages fra Gjorslev eller Søholms Marker, der iøvrigt skulde udlægges til Hø til Hestenes Vinterfoder. Erikstrups og Sejnhusgaardens Marker skulde derimod afdeles i Rytterportioner (Gaarde). Endelig skulde Staldene paa Gjorslev indrettes til Kvarterer for Officerer og Ryttere samt til Stalde for Hestene, da Bønderne skulde være fri for at logere Rytter og Hest. Det var disse Anstalter, Seerup hentydede til samme Efteraar og foreslog, at man gjorde det samme i Jylland.

I September var dette Arbejde foreløbig fuldført.

Bønderne her fik forkyndt den store kongelige Naade, de nu skulde nyde ved at inddeles til Ryttergods lige ved andet Ryttergods i Danmark efter Fdn. af 10. Aug. 1695; de skulde befries for at logere Rytterne, og Hestene skulde forsynes med Græsning og Hø fra Ladegaardenes Marker; endelig vilde de komme til selv at disponere over en Del Konge- og Kirketiender. Bønderne lovede enstemmig, at de af yderste Evne og Formue vilde stræbe at udrede Rytterholdet, men de bad om at blive hjulpen til Forøgelse af deres Kvægbesætninger og med Bygningsreparation.

Kommissionen udtalte, at den ikke kunde fatte, hvorledes Bønderne skulde kunne faa samtlige forlangte Ydelser ud af deres Jord og Ejendom, idet Godset her ved Matriklen af 1687 vistnok var skyldsæt for højt; det var i ethvert Fald bydende nødvendigt fra første Færd at hjælpe dem paa forskellig Maade. Paa Gjorslev og Erikstrup, fortsatte de, kunde man vel nok vente noget hermed, da det »er vel bekendt, at Hendes Højhed Prinsesse Sophie Hedevig, da hun havde det til Ejendom, meget rundelig naadigst havde ladet forsyne«. Derimod var Søholm Gods meget forsømt, og det blev nødvendigt at bygge et Antal Gaarde op helt fra nyt. Samtidig blev der taget fat paa at indrette Rytterkvarterer (Barakker) og Hestestalde til et Regiment efter Kongens personlige Anvisning og saaledes, at fire Mand

delte Kammer, to og to en Seng, otte Mand om et Køkken med Skorsten.

Umiddelbart herefter tog man fat paa en lignende, men kun foreløbig Ordning ved Dronningborg og Mariager Klosters Gods.

Kongen havde tilkendegivet, at der fremtidig kun skulde indkvarteres fire Rytterregimenter i Jylland og Fyen, i Stedet for tidligere syv eller allersidst seks. Men selv til de tre i Jylland var der efter de i 1715 foretagne Godssalg ikke Kvarterer, d. v. s. Rytterportioner nok, idet der kun raadedes over 2442 Portioner, 19.536 T. H., og man regnede, at der behøvedes 2696 Portioner, 21.568 T. Generalkommissariatet havde derfor foreslaaet, at Dronningborgs og Mariager Klosters Gods nu toges i Brug og inddeltes i Rytterportioner, »ligesom ded nu her i Sjælland med Regimenternes Forlægning er foranstaltet«¹.

Kongen resolverede, at Rentekamret skulde konferere med Seerup om en foreløbig Ordning paa de nævnte Godser; men derefter skulde en Kommission sætte det hele paa en bestandig Fod. Seerup havde imidlertid allerede forekommet disse Ordre. Paa Dronningborg Gods indrettede han foreløbig Kvarterer hos Bønderne med »Husværelse og Staldrum efter Bondens Lejlighed« og saaledes, at der selv paa de større Bøndergaarde kun kom een Rytter.

Nu blev yderligere 266 Ryttere af 1. og 5. Regiment husvilde som Følge af de sidst stedfundne Salg, hvorfor Rentekamret foreslog, at disse Ryttere blev indkvarteret i Aarhus og Randers, medens Hestene opstaldedes paa Dronningborg Ladegaard (Bjellerup) og furageredes fra de to Godsers ca. 3000 T. H. Kongen befalede, at de Ryttere, der ikke kunde underbringes hos Bønderne, alle skulde indlægges i Randers By, og da Rentekamret nærrede Betænkelighed ved at have Rytterne eet Sted, Hestene et andet, beroligede Kongen Kamret med, at »Dronningborg Lade-

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1716 ^{20/10}, 1445 smlgn. 1587.

gaard ej ligger videre fra Randers, end Kjøbenhavn fra Acciseboden omtrent kan ligge«¹.

Hermed var altsaa den Bevægelse i fuld Gang, der i Løbet af faa Aar skulde forandre Tusinder af Bønders Levevilkaar: for een Dels Vedkommende fra fri Rytterbønder under Kronen til Hovbønder hos Godsejerne, for en anden fra Hovbønder ved Kronens store Gaarde eller hos Godsejerne til fri Rytterbønder. For de nordjyske Bønder førte Skridtet nedad, for Stevnsboerne og de østjyske Bønder opad. Heldigvis var Nordjyderne en sejt og stærk Race, som det næste halve Aarhundredes mindre gunstige Vilkaar ikke kunde kue i stærkere Grad.

I Novbr. 1716 var Kongen naaet til en endelig Beslutning angaaende samtlige Ladegaardes fremtidige Bestemmelse, thi paa Forespørgsel fra Rentekamret, om de øvrige Ladegaarde paa Sjælland maatte bortforpagtes fra 1. Maj 1717, resolverede Kongen: »Eftersom vi meget derved vinder, naar vi flere Rytterkvarterer bekommer, altsaa vil vi . . . , at alle vore Ladegaarde ej mere vorder bortforpagtet mens med Ryttere bliver belagte, eftersom de geworbne Ryttere kommer os endnu engang saameget at underholde som de nationale«. Han mener altsaa, at de Rytterregimenter, der stod paa »geworben Fod« og ikke havde Ryttergoods, kostede ham dobbelt saa meget at underholde som de »nationale«. Ved »Ryttere« tænker han mere paa Rytterhestene end paa Rytterne selv. I Virkeligheden havde de »nationale« Regimenter hvervet Mandskab, ganske ligesom de »geworbne«.

Rentekamret svarede, at det nok skulde drage Omsorg for, at efterhaanden som Forpagtningerne udløb, skulde ingen af dem blive fornyet. Herefter blev samtlige Forpagtere paa de sjællandske Gaarde sagt op til Fraflytning 1. Maj 1717. Da dette stred mod deres Kontrakt, søgte de

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1716 ²/₁₁, 1595; Generalkommissariatets Kopibog over Ekspeditioner vedrør. Nationalkavalleriet og Ryttergodset 1716 Nr. 247, 248, 306 og 463, resp. ¹⁷/₁₁, ²³/₁₁ og ¹²/₁₂.

om en Godtgørelse og fik ogsaa lidt bevilget. Da det endnu ikke kunde overses, hvorvidt der ogsaa skulde indrettes Rytterdistrikter i Falster og Lolland, skulde det foreløbig henstaa med Forpagtningerne her. Men endnu var der ikke truffen nogen endelig Afgørelse med Forpagtningerne i Fyen og Jylland, og Kongen vilde ikke resolve videre, end at der i Fyen skulde forholdes som i Falster og Lolland, medens der for Jyllands Vedkommende skulde afventes Udtalelser fra Seerup.

Saa mærkeligt det lyder, henstod det dog endnu uafgjort, om Kongen tænkte sig en Forlægning af Rytteriet til Ladegaardene som en kun midlertidig Foranstaltning, som en delvis eller som en fast og fuldstændig, eller om de skulde bo hos de omliggende Bønder eller endelig, om de skulde indlægges i Købstæderne, medens Hestene forplejedes paa de store Gaarde. Da nu en Omdannelse, foreløbig af de tre nordsjællandske Amter: Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavn, var umiddelbart forestaaende, rettede Kamret en Række Spørgsmaal til Kongen angaaende Indretningen af de kongelige Ladegaarde paa dette Omraade. I sit Svar gik Kongen dog ikke ind paa Enkeltheder, men udtalte blot i Almindelighed, at den Kommission, der havde inddelt Godset i Stevns, nu skulde fortsætte med Ladegaardene, disses Marker og det tilliggende Bøndergods i Nordsjælland paa lignende Maade, som det var sket i Stevns. Samtidig forøgedes denne Kommission med Jægermester Frederik Svane, der dog bad sig undskyldt p. G. a. Alder og Svaghed og erstattedes med Generalmajor Mathias Numsen, Medlem af Generalkommissariatet, der blev Kommissionens Formand¹.

4. Drøftelser angaaende Relutions-(Indløsnings-)retten.

Medens det andet Godssalg i Jylland fandt Sted, og efter at den sjællandske Kommission var sat i Gang med

¹ Rentekamrets Resol. prot. 1716 1639 og 1757, 1717 $\frac{16}{1}$, $\frac{15}{2}$ og $\frac{3}{2}$, 119, 375, 411 og 431.

de nordsjællandske Amter, begyndte Kongen selv at beskæftige sig mere indgaaende med Reluitionsspørgsmaalet og satte Rentekamret i Arbejde med at granske Skødebøgerne fra de store Godsudlæg fra Tiden omkring 1660.

Det er omtalt foran, at Seerup atter i 1716 argumenterede stærkt overfor Rentekamret og Kongen for at formaa dem til at udnytte Kronens Indløsningsret til at skaffe bekvemt beliggende og i sig selv godt Gods til de projekterede nye Rytterdistrikter eller til at skaffe Kongen en velkommen Indtægt ved at sælge Indløsningsretten til Godsets Ihændehavere. Rentekamret forhandlede nærmere og mundtlig med Seerup om Sagen og indstillede derefter til Kongen, at da denne havde en Del Gods og Tiender, der dels med Aar og Dags Varsel kunde inddrages under Kronen, dels maatte hjemfalde til denne, fordi de oprindelige, første Ihændehavere ifølge Skøderne skulde have tilbudt Kongen Godset, inden de solgte væk deraf, men ikke havde overholdt denne Bestemmelse, foresloges det at benytte Indløsningsretten, dog naturligvis mod Erstatning¹.

Seerup foreslog nu med Kamrets Tilslutning, at der blev udstedt en Plakat om, at Kongen var intenderet at indløse alt saadant Gods, »hvorefter enhver Vedkommende da skulde vorde animeret til at indfinde sig med allerunderdanigst Supplik til Eders Kongelige Majestæt for at udbede og tilforhandle sig Relutionsrettigheden til saadant i Possession

¹ Der var nemlig to Slags Relutionsgods eller, som Seerup udtrykte sig: noget, som Kongen havde bortsolgt med visse Forbehold, andet, som kun var givet som Pant. De i 1661—63 udstedte Skøder havde bl. a. den Bestemmelse, at naar Besidderen eller hans Efterfølgere vilde afhænde Godset, skulde han (de) først tilbyde Kronen det efter visse Regler for Tilbagekøb. De 1664 og senere udstedte Skøder havde ikke denne Klavsul, men derimod den almindelige, at Kronen under alle Omstændigheder forbeholdt sig Tilbagekøbsret, dog med Aar og Dags Varsel. Se ogsaa Krigskancelliets Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁰/₁₂, 1830. Skødernes Bestemmelser herom synes altsaa at være gaaet i Glemme, i ethvert Fald ikke at være bleven udnyttet i Mellemtiden.

havende Gods«. Samtidig forelagde Kamret Kongen Udkast til en saadan Plakat. Denne udkom under Dato 17. August 1716¹ og gik i sit meget skruede Sprog ud paa, at Kongen efter Aar og Dags Forløb vilde indløse alle endnu forbeholdne Reluitionskaarde, Gods og Tiender overalt i Danmark, hvor Hensyn til Ryttergodset eller i andre Maader gjorde det ønskeligt, og Kongens Indløsningsret udstræktes ogsaa til at gælde afstaaet Krongods, som havde skiftet Besidder uden først at have været tilbudt Kronen.

Herefter forholdt man sig afventende for at se, hvad Virkning Plakaten vilde frembringe, og der hengik næsten et Aar, inden man tog Bestemmelse om, i hvilken Udstrækning Indløsningsretten skulde udnyttes, og det var nu igen Seerup, der var den drivende Kraft.

I Juni 1717 forelagde Rentekamret Kongen en uhyre vidtløftig Relation paa Grundlag af en Memorial »Et retsindig Projekt« om Reluitionsretten m. m., som Kamret havde afæsket Seerup. Kamret gengiver Seerups Udtalelser Punkt for Punkt og knytter hertil sine Bemærkninger, idet Kamret siger, at Seerup har forlangt, at hans Memorial og Tanker sammen med Kamrets Betænkning skulde forelægges Kongen til Resolution.

Meget logisk indleder Seerup med at ville have endelig fastslaaet, hvor mange Rytterregimenter Kongen fremtidig vil have liggende i Jylland og i hvilke Egne, da man først herefter kan bestemme, hvad Gods man yderligere vil sælge, hvad man vil købe, og hvad man vil reluere. Han tænker sig, at fem Regimenter forlægges i Jylland til at dække og forsvare Østkysten og Egnen Kolding—Ribe og mener, at der burde købes Gods i Kalø Amt.

Kamrets Udtalelser, der er ligesaa udførlige som Seerups, er gennemgaaende holdt i en meget kølig Tone; man gaar ikke ind paa Spørgsmaalet om, hvor mange Regimenter der bør ligge i Jylland, og er i Almindelighed ikke stemt for at købe Gods til Rytteriet. Hvor der maatte mangle store Gaarde til at yde Hestefurage, maatte Rytterne indkvarteres i Købstæderne. Kamret er altsaa ikke stemt for større Forandringer i Besiddelsesforholdene.

¹ Trykte Forordninger 1716, 69 f.

Derefter gaar Seerup over til Reluitionsspørgsmaalet. Han siger, at Plakaten af 17. Aug. 1716 vel udstrækker Indløsningsretten ogsaa til det Gods, som imod Skødernes Bestemmelse er bleven solgt uden først at have været tilbudt Kronen, men han vil have denne Ret udvidet ogsaa til de endnu usolgte Dele som Straf for, at Besidderne har »adsprede« det oprindelige Komplex. Efter at Kamret har gengivet Udtrykkene i Skøderne, erklærer det sig uenig med Seerup, da Skøderne ikke indeholder noget om saadanne Strafbestemmelser.

Angaaende den Pris, Kronen bør betale for relueret Gods, skelner baade Seerup og Kamret mellem de to Arter Gods, de to Slags Skøder. Ved det før 1664 solgte er de enige om, at Kronen kun bør betale, hvad Godset eventuelt senere var bleven solgt for. Denne Pris, siger de, har i mange Tilfælde været lavere end den, hvorfor det i sin Tid blev udlagt¹, hvad der nu kan udnyttes til Fordel for Kronen. For det 1664 og senere afstaaede Gods skulde Kronen ved Indløsning efter Frdn. 1. Decbr. 1664 betale den Pris, for hvilken det i sin Tid var bleven afstaaet, 50 Rdl. pr. T., samt eventuel Godtgørelse for, hvad Godset nu maatte være mere værd; men Seerup foreslaar, at Kronen kun skal betale, hvad nuværende Possessor selv har givet, medens Kamret mener, at man i alle Tilfælde bør betale, hvad Godset i Øjeblikket er værd, hvad enten dette er mere eller mindre end 50 Rdl.

Baade Kamret og Seerup imødeser en uendelig Række Processer og Supplikker til Kongen, naar Relutionsretten bringes til Udførelse, idet de nuværende Besiddere i mange Tilfælde vil mene sig forurettet.

Efter en Del yderligere Udtalelser fra begge Parter foreslaar Seerup, at der udstedes en ændret Plakat for Relueringen for at forekomme Tidsspilde og Demonstrationer fra de nuværende Besiddere, og Kamret forelægger da Kongen Projekt til en saadan Plakat.

Kamret slutter sin Indstilling til Kongen med en almindelig Udtalelse om, at Kongen vil have skønnet, at særlige Bestemmelser angaaende Relutionsgodset »er af stor Vigtighed og medfører den Konsekvens, at mange af Undersaatternes Velfærd vil lide, ifald Eders Majestæt imod de, som besidder Relutionsgods og det udi een eller anden Maade kunde have misbrugt, til det yderste efter Retten vilde forfare, foruden at Eders Majestæt desangaaende med mangfoldige Supplikker og Klagemaal vil blive incommoderet; Landet opfyldt med mange vidtløftige og uende-

¹ Almindeligvis fordi Godset er blevet forsømt af de senere Besiddere, ikke fordi det var daarligt ved Overdragelsen fra Kronen.

lige Processer imellem Undersaatterne til deres egen paafølgende Fordærv og Skade. Man henstiller derfor, at deres Forestilling forelægges Konseillet til nærmere Overvejelse og derefter til Kongens Resolution¹.

3. Juli resolverede Kongen paa Indstillingen, idet han i Hovedsagen mere fulgte Kamrets besindige Forslag end Seerups haardhændede Plan, der hensynsløst vilde fremme Kongens Fordel paa Bekostning af mange Undersaatters Velfærd. Havde det kun drejet sig om nogle faa store, velhavende Godsbesidderes Interesser, kunde der ikke indvendes synderligt imod, at Kronen udnyttede sine utvivlsomme Rettigheder paa en Tid, da den i allerhøjeste Grad var i Trang til Midler til Krigens Førelse; men Forholdet var dette, at Hundreder af Undersaatter udenfor Bondestanden var smaa Ejendomsbesiddere, der kun havde ringe Evne til at klare uforudsete Fordringer.

Kongen havde nu haft omtrent et Par Aar² til at tænke over, hvorledes Rytter- og Jordspørgsmaalene skulde løses. Han havde været omkring i Landet, havde selv nøje set paa Forholdene i stort og smaat de forskellige Steder og havde i mundtlige Konferencer raadført sig med de forskellige Kommissioner. Desuden havde sikkert ogsaa Overkrigssekretær Gabel nu sat sig ind i Forholdene, og Kongen har raadført sig med ham; thi skønt man ikke hidtil havde mærket noget til Handling fra Gabels Side³, viser det sig, at han fra nu af tager Del i Forhandlingerne og af Kongen selv udpeges til Mellemmand mellem sig og Kommissionerne.

Den kongelige Resolution viser, at Kongen nu var kommen ud over Forsøgsstadiet og opstiller et virkeligt Program for Arbejdernes Videreførelse og Afslutning, om end baade den nærmeste og en noget senere Tid skulde vise,

¹ Rentekamrets Relat. og Resol. prot. 1717 Nr. 74, Fol. 235—312.

² Det bør hele Tiden erindres, at betydningsfulde Krigsbegivenheder og politiske Forhold først og fremmest lagde Beslag paa den flittige Konges Arbejdskraft.

³ Han havde kun et Par Maaneder i Forvejen overtaget Stillingen som Overkrigssekretær.

at Kongen ikke endnu havde taget en endelig Beslutning. Det fastsloges, at i Jylland skal der være Gods til 4 Regimenter, nemlig mellem Kolding og Ribe til to, mellem Kolding og Skanderborg til et, mellem Skanderborg, Randers og Mariager til et. Godset skal ligge mest muligt samlet. Reluitionsretten skal bringes til Anvendelse, hvor Forholdene gør det ønskeligt, og til Supplering skal der købes Gods, »dog i det Gode«. Spørgsmaal vedrørende særlige Forhold udskødes, indtil Kongen yderligere havde sat sig ind deri ved Selvsyn. Endelig godkendte Kongen Kamrets Forslag til den ny Plakat om Reluitionsgodset. Denne Plakat er dateret samme Dag som Resolutionen og var holdt i al Almindelighed, idet den kun sagde, at Ejerne af formentligt Reluitionsgoods skulde have deres Adkomstbreve rede til Forevisning for de dertil Kommitterede og navnlig være betænkt paa at kunne bevise, om Reluitionsretten muligvis var bleven dem eftergiven, i modsat Fald maatte de tage Skade for Hjemgæld for udvist Forsømmelighed¹.

De to Kommissioner, den jyske og den sjællandske, havde imidlertid endnu ikke i Praksis i større Omfang arbejdet med Reluitionssagerne, og man havde intet Skøn om, hvormange Tvivlsspørgsmaal der efterhaanden skulde dukke op og fremkalde Forespørgsel efter Forespørgsel hos Rentekamret og hos Kongen.

Efter hele sin Stilling til Reluitionsspørgsmaalet, som han jo alene havde rejst og med stor Energi drevet op til en Sag af landsomfattende Betydning, kunde Seerup ikke føle sig fuldt tilfredsstillet ved Plakaten af 3. Juli 1717, og efter dennes Offentliggørelse henvendte han sig til Kongen personlig for at faa hidført en bestemt Resolution om, at de, der maatte afstaa deres nuhavende, fra tidligere Besiddere tilkøbte, Reluitionsgoods til Kongen, ikke skulde kunne fordre større Godtgørelse af de tidligere Besiddere, end hvad de havde betalt over 50 Rdl. pr. T. H. Han op-

¹ Forordn. 1717 ³/₇. Diverse Sager vedk. det jyske Ryttergoods 1687—1719, Seerup til Rentekamret 1717 ¹⁰/₈.

naaede virkelig ogsaa Paalæg fra Kongen om, at han, Seerup, skulde foredrage Rentekamret Sagen til fornyet Overvejelse og fornyet Relation til Kongen, der vilde være villig til at lade foretage en Ændring i Resolutionen af 3. Juli i Overensstemmelse med Seerups Opfattelse. Rentekamret var ogsaa i Teorien enig med Seerup, men synes alligevel ikke at have gjort Skridt til at faa Resolutionen ændret; det var jo ogsaa en vanskelig Sag at røre ved.

5. Indretningen af de ny Ryttergodsdistrikter i Nordsjælland.

Medens den jyske Kommission hvilede ud efter Godssalgene i 1716 og Seerup var optagen særlig af Relutions-spørgsmaalene, havde, som foran omtalt, den sjællandske Kommission givet sig ilag med de nordsjællandske Amter.

Man havde rimeligvis valgt netop dette Omraade som en Slags Forsøgsmark, fordi Forholdene her var simplest, idet der kun fandtes ubetydeligt af Proprietær- endsige Relutionsgods, og fordi der her var et forholdsvis betydeligt Antal Lade- og Avlsgaarde, som man kunde eksperimentere med. Det vil erindres, at der i disse Amter aldeles intet Ryttergods fandtes i Forvejen.

Da den nye Ordning blev mere indgribende i Sjælland end i de andre Landsdele, greb stærkere ind i de hidtidige Besiddelsesforhold og medførte større Forandringer i Bøndernes Vilkaar end i de andre Landsdele, fordi der alene paa Sjælland skulde skaffes Plads til over Halvdelen af Hærens nationale Rytteri, og endelig fordi den sjællandske Kommissions Arbejde, Udtalelser og Instrukser i Hovedsagen blev Grundlag for de andre Kommissioners Arbejde, skal Arbejdet paa Sjælland omtales noget mere i Enkeltheder.

Kommissionens Nedsættelse var beordret ved kongelig Resolution af 7. Decbr. 1716. Kommissoriet nævner kun de tre nordsjællandske Amter; men et Par Maaneder senere udvidedes Arbejdsomraadet til det kongelige Gods i Øst- og Sydsjælland, »som ere efterfølgende, nemlig Møens Land,

Vordingborgs Slots og Jungshoveds Gods, Antvorskovs og Frederiksholms Grevskaber, Ringsted Klosters Gods og Vibygaards Gods«. Mærkeligt nok havde ikke heller denne sidste Ordre et Ord om Reluitionsgodset eller om Køb og Salg af nødvendigt, resp. overflødigt Gods, skønt Kommissionen dog nødvendigvis straks maatte komme til at arbejde med dette.

I Kommissoriet, Instruksen, hedder det, at af Hensyn til Undersaatternes Sikkerhed og Defension¹ og til »at vores Cavallerie det meste muligt kan være samlet, al uformodentligt fjendtligt Indfald at kunne hindre og afværge«, vil Kongen »alle vore egne tilhørende Ladegaarde og Jordegods i Provinserne« til Rytterhold lade udlægge og inddele. »Og nu for det første med vore Amter: Kjøbenhavn, Frederiksborg og Kronborg skal begyndes og føres til Endelighed«. Kommissionen skal inddele alt det kongelige Bøndergods her, hvert Amt for sig efter Konduktørernes Matrikel², hvorefter der hidtil har været svaret, i Rytterportioner à 8 T. H. efter Rytterforordningen 10. Aug. 1695, og der angives et bestemt Eksempel, nemlig Valby ved Kjøbenhavn, der forsøgsvis er inddelt. Husmændene skal lægges til Portionerne, saaledes at de alene beholder deres iboende Huse og maa afgive deres Tilliggende samt i Husleje svare 4 Mark aarlig pr. Fag.

Skovene, saavel Hoved- og Ladegaardenes som Bøndergodsets, skal ikke inddeles til Rytterportionerne, »mens samme Skoves Græsning skal for Rytterhestene til Kobler inddeles og reguleres«. Skulde dette ikke give Græsning nok, maa der yderligere indtages til dette Formaal af Ladegaardenes Marker, og det hele skal omhyggelig indhegnes.

¹ Var det Erindringen om Karl 12. og Sømagterne 1700, eller var det Tanken paa den vældigt opvoksende russiske Magt i Øst eller endelig Bevidstheden om den nu sikrede Sydgrænse, der tillod at lægge Hovedvægten af Forsvaret mod Øst?

² D. v. s. Ny Matrikel. Ved den endelige Inddeling fra 1719 tillod Kongen dog, at der i disse tre Amter maatte svares efter reduceret Hartkorn.

Hver Rytterportion skal aarlig svare 16 Rdl. i rede Penge og Varer in natura for andre 16 Rdl., naar Rytteren er i Kvarteret; men hvis Rytteriet er udmarscheret, svares der maanedlig 4 Slettedaler til Rytterkassen, alt begyndende fra 1. Maj 1717. Hver Bonde skal have leveret en liden Bog over hans Udgifter m. m.

Bønderne skal fremtidig være aldeles fri for at yde nogetsomhelst Arbejde til Ladegaardene, da disses Marker ganske skal udlægges til Højbjergningen; men denne Højbjergning skal de besørge¹.

Man lægger her særlig Mærke til, at Bøndernes Hartkorn ikke skulde reduceres, men at der skulde svares fuldtud efter ny Matrikkel, og at Ydelserne i Penge og Naturalier mere summarisk end hidtil sloges sammen til 32 Rdl.; men man savner en bestemt Udtalelse om, hvorvidt Bønderne skulde have Rytterne i Kvarter. Derimod ses det, at Hestenes Furagering var Bonden uvedkommende. Da Kongen imidlertid under hele Arbejdet baade mundtlig og skriftlig forhandlede direkte med Kommissionen, fik denne efterhaanden den første Instruktion suppleret Gang paa Gang. Nogen Specifikation over, hvilke af de kongelige Ejendomme, Gaarde, der i Virkeligheden skulde udlægges, fandtes der heller ikke; men denne er vel given mundtlig.

Kommissionen begyndte med Kjøbenhavns Amt. Den underrettede straks efter Nytaar de underordnede Embedsmænd om det forestaaende Arbejde og befalede dem at »opnævne fire forstandige Mænd og Bønder«, som sammen med Fogderne skulde efterse »Hus efter Hus, Gaard efter Gaard, By efter By, Sogn efter Sogn, Herred efter Herred« og optegne enhver Bondes og Beboers Tilstand, Antallet af Fag i Bygningen, dennes Tilstand, anslaa dens Reparation i Penge, Besætningen af de forskellige Slags, Antal Jernkakkelovne, Kobberkedler osv., Boskab og Løsøre, og paa

¹ Rk. Kommissionen 1716 ^{21/12} over Rytter- og Relutionsgodset i Sjælland (vil blive benævnt Komm. 1716 ^{21/12}) Pakke Nr. 4.

Grundlag af alt dette angive, om Bonden er i god, maadelig eller slet Tilstand. Yderligere skulde de undersøge, om Bonden kunde logere en Rytter og hans Hest m. m. m.

Samtidig underrettedes Amtmændene om, at naar Bønderne havde høstet »denne Rug Vintersæd« ved Ladegaardene og udtærsket den, skulde de fremtidig være fuldstændig fri for at pløje osv. saavel Vintersæd som Foraarsæd samt for alt andet Arbejde og Kørslerne. Desuden havde Kongen bevilget dem Konge-Korntienden imod den sædvanlige Afgift efter Jordebogen. Helt rigtigt var det nu ikke, at Bønderne skulde være fri for alt Arbejde, da de jo skulde besørge Højbjergningen, og desuden viste det sig senere nødvendigt ogsaa at paalægge dem visse mindre betydelige Arbejder og Kørsler til de kongelige Slotte; men det første Spørgsmaal, som Bønderne overalt rettede til Kommissionen, var dette: hvad Arbejde skal vi forrette herefter til de store Gaarde? Og af Størrelsen af dette afhang det, hvormange andre Ydelser der kunde forlanges af Bønderne.

Et andet straks opdukkende Spørgsmaal blev det nationale Soldaterhold paa det ny Ryttergods. Det gamle Ryttergods havde før Krigen stillet en Dragon pr. 20 T. H., medens alt andet Bøndergods stillede en Infanterist. Under den langvarige Krig havde man paa forskellige Maader nedsat Fordringerne om det Antal Infanterister, der skulde stilles, og i Overensstemmelse hermed befaledes det nu, at der paa det ny Ryttergods skulde udskrives en Dragon, den bedste Karl i Læget, af hver fire Rytterportioner, altsaa af 32 T. H. Og for at Godset ikke skulde være besværet af at holde baade Infanterist og Dragon og desuden skaffe de fornødne Tjenestekarle samt Fæstere til ledige Gaarde, befaledes det, at Mandskabet fra det kongelige Gods, der nu skulde være Ryttergods, skulde løslades af Rullerne for at vende hjem til Læget¹.

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Pakke 1 Skrivelse til Kongen 1717 ¹⁶/₁ og kgl. Resolution; Kopibog A 1717 ⁸/₁, ¹⁶/₁ Nr. 10 og 12, ³⁰/₁, ¹⁰/₂ Nr. 25,

Allerede i Februar kunde Kommissionen indse, at den vilde have Besvær nok med i Løbet af hele dette Aar at gøre de sjællandske Distrikter færdige, og fik Kongen til at gaa ind paa at frafalde et senere givet Paalæg om, at de ogsaa skulde tage Lolland og Falster under Behandling. Da Kommissionen ej heller havde faaet detailleret Ordre om det videre Arbejde, naar de var færdige med de tre Amter, lovede Kongen dem en yderligere Instruks herom og heri navnlig at fastsætte, efter hvilken Matrikel der skulde inddeles, da de jo nu vilde komme til at arbejde ogsaa med de gamle Rytterdistrikter med det reducerede Hartkorn.

Ved Begyndelsen af Marts var Kommissionen naaet saa vidt, at den kunde afgive en meget omfattende Relation til Kongen om, hvad der af Vange, Enge, Marker, Moser osv. kunde udlægges til Rytterhestenes Græsning og Høforsyning. Rytterne kunde enten delvis skaffes samlet Indkvartering, eller man kunde ved Nedbrydning af en Del af Bygningerne paa de større og mindre Ladegaarde skaffe Materialerne til Opbygning af egentlige Rytterhuse omkring i Landsbyerne. Ved hver enkelt af Kronens større og mindre Ladegaarde beskrives de forskellige Vanges Størrelse, Godhed, Udsæden m. m. og Bygningernes Størrelse¹. Det betonedes, at det i Kronborg Amt, hvor det vilde blive særlig vanskeligt at skaffe Furage nok til de mange Rytterheste, blev nødvendigt at nedlægge »nogle eneste Torper eller smaa Gaarde i Skovbyggerne«, hvis Beboere daarlig kunde klare deres Afgifter p. G. a. den daarlige Jord og Dyrenes (Vildtets) Opæden af Sæden m. m., hvorfor disse Folk dels stadig maatte have Hjælp, dels ikke betalte deres Afgifter. Saa-

^{12/2} Nr. 26. Rentekamrets Resol. prot. 1717 ^{16/1}, 119 f., ^{15/1}, 375, 411 f., ^{9/1} 431.

² Komm. 1716 ^{21/12}, Kopibog A 1717 ^{1/4} Nr. 29. Det skal nævnes, at paa Esrom Klosters Stutteri havde Kongen 144 Hopper og 118 Føl gaaende; de skulde nu henflyttes til Frederiksborg Slot.

danne Steder kunde inddrages til Græsning m. m. og Bygningerne benyttet alene af Husmænd.

Kongen resolverede hurtigt derpaa i Overensstemmelse med Forslagene, og umiddelbart efter begyndte de store Arbejder med at indgrøfte, inddige og indgærde de Omraader, hvor Rytterhestene skulde slaas løs under Sommergræsningen, og de, der reserveredes til Høavl. Til disse Arbejder benyttedes dels Mandskab af det udskrevne Fodfolk, dels Hundreder af svenske Krigsfanger. Dette var en billig og dygtig Arbejdskraft, og trods Arbejdernes vældige Omfang skred de hurtig frem¹.

Allerede i Marts kunde Kommissionen give sig ilag med Roskilde, Ringsted, Antvorskov, Vordingborg og Møens Amter, altsaa med Gennemførelsen af den fuldstændige Omlægning af det sjællandske Ryttergods. Hidtil havde dette jo nærmest omfattet Nordvestsjælland, nemlig Holbæks, Sæbygaards og Kalundborg Amter, medens det nu skulde ligge øst og syd for en Linie langs Roskilde Fjord—Korsør.

Kongen fulgte Arbejderne saa at sige fra Dag til Dag og skyndede paa Kommissionen. Denne naaede virkelig sidst i April at kunne berette til Kongen, at man saavidt var færdig med Nordsjælland, at den nye Ordning kunde træde i Kraft fra 1. Maj 1717. Om deres hittidige Arbejde i Nordsjælland siger de, at de overalt har bestræbt sig for at sætte Rytterholdet paa en saa bestandig Fod, at Kongen kan have Fornøjelse deraf og Bonden, næst ulykkelige Tilfald af Misvækst, smitsom Sygdom paa Kvæg og Bæster, item Fjendehaand og Ildebrand, være konserveret og samtidig Rytter og Hest nyde behørig Forplejning efter Forordningen. Det er udelukket, at Bønderne kan skaffe Furaen til Rytterhestene, dertil er deres Jorder for skarpe,

¹ Digerne skulde være mindst 3—4 Alen brede forneden, 6 Alen høje og foroven 1½—2 Alen brede, saaledes at der, naar Jorden var sunken noget sammen, kunde plantes levende Hegn derpaa. Ogsaa i de andre Landsdele fritoges Bønderne for dette store Arbejde. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ²³/₂ Nr. 384.

og de kan i Forvejen daarlig nok føde deres egne Heste og Kreaturer. Det anbefales derfor kraftigt Kongen at holde fast ved den af ham selv udkastede Plan: at indrette Slottenes og Ladegaardenes Tilliggende til Kobler til Rytterhestene, hvorom de alt har fremsat udførligt Forslag. De fremhæver indtrængende, hvor vanskeligt det vil blive for Bønderne at skaffe Rytter og Hest Kvarter, særlig i Kjøbenhavns Amt. Vi har vel mærket, siger de, at det ikke er heldigt for Bonden at have saamange Husmænd boende hos sig, som maa tære med ham; men paa den anden Side siges det, at i disse Tider, da Soldaten sjælden er hjemme og en Mængde ungt Mandskab er bortdød i Pestens Tid, maa Bonden have Hjælp til sin Gærning, særlig i Kjøbenhavns Amt, hvor der er saa mange højt skyldsatte Gaarde, at en Del Byer vilde faa flere Ryttere end Bønder. Det anbefales, at Bønderne faar Hjælp til Bygningerne og til forøget Besætning. Men at have Rytteren boende i Huset hos Bonden giver i Længden kun slet Husholdning, hvorfor de foreslaar, at Conseillet og Rentekamret samt »begge Herrer Generaler« træder sammen i Kommission med dem for nærmere at overlægge denne Sag.

Paa samme Tid optraadte Kommissionen som Inkvisitionskommission. Den tidligere Tolder i Assens, derefter Besidder af Øvremølle ved Arre Aa (Frederiksværk), senere Søfiskal Søren Deyl havde fremsat slemme Beskyldninger mod de civile Embedsmænd for at misbruge deres Stilling til at skaffe sig ulovlige Indtægter fra Bønderne. Kongen havde i den Anledning anordnet, at Kommissionen overalt i Nordsjælland skulde inkvirere herom, og havde personlig opsat en Instruks herfor. Bønderne mødte personlig, for at Kommissionen kunde tale med dem; paa Samlingsstederne skulde ogsaa Sognepræsterne være tilstede for at tage deres Sognebørn i Ed, inden de afgav Erklæring angaaende Embedsmændene, og endelig havde Kommissionen antaget Søren Deyl selv til at føre Protokollen, for at han, der var en højst intrigant Mand og dreven Lovtrækker, ikke bag-

efter skulde komme med nye Beskyldninger. Kommissionen erklærede, at Embedsmændene overalt havde arbejdet godt og var vel anset hos Befolkningen, der ingensomhelst Klager havde at anføre. Særlig nævnes det, at Amtsforvalter Rode i Københavns Amt i mange Aar havde været en dygtig Embedsmand og overordenlig hjælpsom og human overfor Bønderne. Lignende var Tilfældet med Lorens Juhl i Kronborg Amt og Søren Rasmussen i Frederiksborg Amt¹.

Man skønner af Kommissionens Indberetninger, at Kommissionen talte Bøndernes Sag godt, og den fortsatte hermed overalt, hvor den efterhaanden kom omkring i Sjælland. Men det ses ogsaa, at Kongen ikke endnu havde truffen Afgørelse i det vigtige Spørgsmaal, om Rytterne skulde bo hos Bonden, skønt det var paa høje Tid, at Spørgsmaalet blev afgjort. Dog, efter endnu nogle Dages Betænkning resolverede han paa Kommissionens Indstilling, at Rytterne kan forlægges til de smaa Købstæder, d. v. s. udenfor København, i de tre Amter, hvor der ved Køb af alt tilstedeværende Bygninger eller Opførelse af nye skulde indrettes Hestestalde. Paa dette Grundlag skulde Kommissionen udfærdige Projekt for Rytterens og Hestens Underhold, og General-Bygmester Ernst skulde rejse omkring i Amterne for at undersøge Forholdene m. H. t. Køb og Indretning af Bygninger.

Resultatet var blevet, at der i Københavns Amt var indrettet 654 Portioner foruden 115 paa Amager²; i Frederiksborg Amt 623; i Kronborg Amt 419. Da der i Stevns var indrettet 254 Portioner, var der nu skaffet Plads til omtrent 3 Regimenter à 676 Heste.

Kommissionens Projekt kom under nøje Specificering af de enkelte Poster til at gaa ud paa, at Rytteren herefter skulde lønnes alene med rede Penge, 30 Rdl. 40 Skill. aarlig,

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ⁶/₂ Nr. 34, ¹³/₂ Nr. 53, ²⁷/₂, ²⁴/₄ Nr. 101; Rentekamrets Resol. prot. 1717, 939 ff.

² Ved kraftig Agitation lykkedes det Amagerne at blive fri for Rytterhold.

foruden frit Kvarter samt Brændsel og Lys. Hestens Forplejning regnedes for sig til 13 Rdl. 82 Skill. Til Rytterens Mundering og Vedligeholdelse af hans Vaaben m. m. regnedes omtrent $12\frac{1}{2}$ Rdl. Det hele beløb sig til 56 Rdl. $60\frac{1}{4}$ Skilling. Heraf skulde en Rytterportion, et Læg paa 8 T. H., udrede de 32 Rdl. samt 3 Læs Halm à 24 Lispund.

Efter at Kongen havde gennemset Projektet og knebet lidt paa Summerne hist og her, udarbejdede Kommissionen et kodificeret, noget ændret Projekt, der »blev til Hans Kongelige Majestæt den 11. Maj allerunderdanigst overleveret, som allernaadigst sagde, det vilde approbere til det øvrige Ryttergods Indretning«. Den nævnte Dag var Kongen paa Frederiksborg og godkendte Forslaget Dagen efter. Det udkom som Forordning og blev i den følgende Periode Rytternes og Rytterbøndernes Grundlov¹.

Det ligger nær at anstille en Sammenligning med Forhold af tilsvarende Art netop 100 Aar i Forvejen, da Kristian 4. paalagde Lensmændene at faa Bønderne til at yde Afløsning i Penge for det hidtidige Soldaterhold. Kongen fordrede, at Bønderne skulde yde alt, hvad de kan, blot man var sikker paa, at de ikke løb fra Gaardene. Frederik 4. var langt fra nogen godmodig, blødhjertet Mand, som Faderen havde været det, vel snarere nøgtern, kølig, noget smaalig og nøjeregnende; men han viste i Virkeligheden stor, personlig Interesse for Bondestanden, til hvis Kaar han vistnok havde bedre Kendskab end nogen anden dansk Konge, og en saadan Uklogskab og Inhumanitet som Kristian 4.s: de skal yde alt, hvad de kan, de skal presses til det yderste, laa fuldstændig udenfor hans Ideekreds. Naar derfor Kommissionen ofte og frimodigt talte Bøndernes Sag, raadede til Varsomhed med at lægge Byrder paa dem og jævnlig paaviste Tilfælde, hvor en Egns Bønder trængte haardt til at lettes for Afgifter og Arbejde,

¹ Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1717 $\frac{12}{5}$ Nr. 694 og 695; Komm. 1716 $\frac{21}{12}$ Pakke 1, indk. Breve 1716—17 »Reglement for det sjællandske Ryttergods«; Kopibog A 1717 $\frac{4}{5}$ Nr. 117, $\frac{8}{5}$ Nr. 122 og $\frac{10}{5}$ Nr. 127.

har de vidst, at deres Henstilling i Almindelighed faldt i god Jord hos Kongen¹.

Inden Kommissionen forlod de nordsjællandske Amter, instruerede den Amtsforvalterne i Frederiksborg og Kronborg Amter angaaende Udførelsen af de mangfoldige Arbejder, som de til Slottene og Gaardene liggende Bønder og Husmænd hidtil havde udført, men nu efter Kongens Resolution i Hovedsagen blev fri for. Tilsvarende blev senere anordnet i de andre Amter, særlig ved Vordingborg Slot, hvor Bønderne efter Kommissionens Skøn havde været særlig haardt trykket med Arbejde og Kørsler, dels til Slottet selv, dels til de derved ansatte Embedsmænd.

Under fortsatte, hyppige, mundtlige og skriftlige Forhandlinger med Kongen gav Kommissionen sig herefter ilag med de andre sjællandske Omraader, hvor der skulde indrettes Rytterdistrikter. Men trods disse Forhandlinger varede det endnu en Tid, inden det lykkedes Kommissionen at faa bestemt afgjort to endda meget vigtige Forudsætninger for Omfanget af dens Arbejde, nemlig 1) hvormange Regimenter Kongen vilde have skaffet Plads til samt disse Regimenters Styrke, og 2) hvilke Distrikter der fornemmeligst skulde belægges; altsaa hvormeget der skulde benyttes af de gamle Rytterdistrikter, hvormeget der skulde udlægges yderligere af Kronens beholdne Gods under Amterne, hvormeget der skulde indkøbes, respektive bortmageskiftes, og hvad der af frit Proprietærgods skulde medinddrages under Distrikterne. Det var kortelig bleven paalagt dem, at de hurtigst muligt skulde indrette nogle af de store Gaarde i Sydsjælland til Kobler for Rytterheste, da det derværende Rytteri »nok temmelig har graveret Bønderne«. Rytterne selv skulde foreløbig indlægges i de nærmeste Købstæder. For øvrigt var det meste af Rytteriet stadig ude paa Krigsskuepladserne.

Regimentsskriverne og Amtsforvalterne m. fl. i de tid-

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ¹⁰/₆ Nr. 129, ²⁶/₆ Nr. 234 og ²⁶/₇ Nr. 284.

ligere nævnte øst- og sydsjællandske Amter var bleven sat i Arbejde med en foreløbig Inddeling af det Krongods, som ikke alt var udlagt til Ryttergods, og i Begyndelsen af Juni havde Kommissionen alt ialt samlet 3204 Portioner nyt Ryttergods, det nordsjællandske heri indbefattet. Men om dette, sammen med det af det gamle Ryttergods, som Kongen vilde bibeholde som saadant, var tilstrækkeligt, vidste Kommissionen ikke.

Men endelig, henimod Slutningen af Juni, sendte Kongen dem en Opsats, hvorefter der fremtidig i Sjælland, Møen undtagen, skulde være 6 Regimenter tilhest, der hvert skulde tildeles 700 Portioner, altsaa i det hele 4200 Portioner, 33600 T. H. Regimenterne skulde hedde Københavns, Frederiksborgs, Kronborgs, Ringsteds, Antvorskovs og Vordingborgs Regiment¹. Da der imidlertid af nyt og gammelt Ryttergods i de af Kongen nu udpegede Distrikter ialt kun var 4117 Portioner, og da Kommissionen vidste, at det ikke var Kongens Hensigt at ville bibeholde alt det gamle Ryttergods, maatte der enten ved Køb eller Reluition skaffes mere Gods — men hvor? Efter en mundtlig Forhandling med Kongen kunde Kommissionen dog beordre Regiments-skriverne m. fl. til en Sammenkomst i Ringsted 6. Juli, og her skulde da en endelig Afgørelse træffes. De havde forinden forelagt Kongen et detailleret Forslag og modtog hurtigt fra denne en Oversigt, hvorefter der i de nævnte Amter m. fl. skulde udlægges 2878 Portioner nyt Ryttergods; af det gamle skulde bibeholdes 1239 Portioner, medens 83 Portioner skulde skaffes ved Reluition.

Efter Mødet i Ringsted udarbejdede Kommissionen en detailleret Oversigt over de seks Distrikter; men da et af disse delvis var lagt op i Nordvestsjælland, i det gamle Ryttergods, som Kongen vilde skille sig af med, vilde Kongen ikke godkende Forslaget og beordre Rentekamret til at forberede omfattende Reluitioner i det sydlige Sjælland.

¹ Disse Benævnelser brugtes vel af og til i den følgende Tid, men de slog aldrig ret igennem.

Hermed var imidlertid Reluitions-spørgsmaalet rykket Kongen, Rentekamret og Kommissionen saa nær ind paa Livet, at Gennemførelsen deraf i Praksis ikke kunde udskydes længere, og det var jo netop i de samme Dage, at de teoretiske Overvejelser og Drøftelser havde ført til den kongelige Resolution og Plakaten af 3. Juli om Reluitions-godset. Kongen har formentlig ogsaa nu ment, at han og hans Hjælpere gennem sjællandske Kommissions Arbejde havde erhvervet saa megen Indsigt i de Forhold, der vedrørte hans Planer om den fuldstændige Omordning af alt Ryttergodset, at han nu kunde sætte Planerne iværk¹.

6. Konferencerne paa Koldinghus.

I Beg. af Aug. 1717 opholdt Kongen sig paa Koldinghus. Paa Vejen dertil havde han mundtlig beordret den sjællandske Kommission til at indfinde sig der og havde i Fyen valgt en Kommission — den tredie — bestaaende af Amtmand C. Rosenkrantz, Justitsraad Iver Andersen og Krigsraad, Land- og Krigskommissær i Fyen Peder Himmelstrup, til at foretage Omordningen i Fyen. Den jyske var ogsaa beordret til at møde for at conferere og tage nærmere allernaadigst Ordre om Commissionens Foretagelse². Med Kongen fulgte Overkrigssekretæren, Gabel, hvem Kongen havde udset til Formand for samtlige Kommissioner. Derimod var, mærkeligt nok, Rentekamret ikke repræsenteret.

2. Aug. var Kommissionerne forsamlet hos Kongen, der gav dem en almindelig Ordre til, hver for sit Omraades

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ²⁰/₆ Nr. 143, ³/₆ Nr. 172, ²³/₆ Nr. 206, ²⁶/₆ Nr. 234, ⁹/₇ Nr. 241; indk. Breve Pakke 1, Bilag til Relat. ²⁵/₆; Pakke 2, Bilag til Relat. Nr. 92; endv. Relat. ¹³/₆ og ⁹/₇ med Bilag.

² Generalkomm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, Ordre til sjæll. Komm. Rk. Ekspeditionsprotokol Nr. 10 1717 ¹³/₇, 233 og ²/₈, 308. Iver Andersen underskriver sig som oftest alene »Iwer«. Ej heller dette Kommissorium omtaler Reluitions-godset eller Køb og Salg af nødvendigt resp. overflødig Gods.

Vedkommende, at skride til Indretningen af Ryttergodset paa den nye Fod, efter at de paa Stedet i Fællesskab havde drøftet de Forhold, der herved kunde komme i Betragtning. Endnu samme Dag indgav Kommissionerne en Fælles-Memorial, hvori de udtalte, at der ikke kunde foretages nye Inddelingsarbejder, førend Inkvisitionen om alting nøjagtig og fundamentaliter var sket, og i den Anledning rettedes der en Række Spørgsmaal til Kongen om Rækkevidden af Bestemmelserne i Plakaten af 1. December 1664 om Reluitionsretten til Købstadsjorderne, om Skovrider- og Retsbetjentejendommene osv. osv. Endelig ønskedes der en almindelig Instruks for Maaden, hvorpaa Inkvisitionen angaaende Reluitionsgodset skulde ske, og der spurgtes om, til hvem Kommissionerne skulde henvende sig, naar de ønskede Kongens Resolution paa opstaaende Spørgsmaal¹. Allerede Dagen efter resolverede Kongen herpaa: at Kommissionerne bemyndigedes til »Inkvisition om alle Ting som vor Interesse regår og udkræver...«. De skulde »til et fast Fundament om Ryttergodsets Inddeling samt Reluitionsgodsets Tilskud nøjagtig« inkvirere og tilkendegive Kongen, »hvorledes de alting har befunden, saavel med Reluitionsgodset som med Ryttergodset samt Købstædernes og Ladegaardenes« osv. Gods, »saa at efter deres nøjagtige og fundamentale Inkvisition siden en sikker, fast og stadig regulier Inddeling kan vorde forfattet og indrettet«.

Nogen Udlægning af Udtrykkene i Plakaten af 1664 indlod Kongen sig ikke paa, men henviste Kommissionerne til selv at danne sig deres Skøn herom. Dog lovedes der dem en Instruks med det første. Skulde de senere behøve Kongens Resolution i forefaldende Spørgsmaal, skulde de herom henvende sig gennem Gabel. Denne Instruks fik de allerede 5. August, enslydende for alle tre Kommis-

¹ Hidtil var jo næsten alt gaaet gennem Rentekamret; men dette skulde aabenbart nu trænges ud. Stod mon Seerup bagved dette opsigtsvækkende Skridt?

sioner: det gamle Ryttergodses reducerede Hartkorn skulde indrettes saaledes i Portioner, at der kunde »blive en Lighed med det gamle og ny Hartkorn«. Ved Inkquisitionerne om Reluitionsgodset skulde de tillige nøje efterse og inkvivere om det gamle Ryttergodses nuværende Tilstand og derefter indrette det paa Grundlag af ny Matrikkel, 8 T. til en Portion, uden noget Tillæg, altsaa uden Reduktion. Naar de var færdige med deres Inkquisition, skulde de indsende Betænkning om den Maade, hvorpaa de mente, at Rytterne bedst kunde forlægges: i Købstæderne eller ude paa Landet. Endelig skulde de alle give Forslag om, hvad en Portion aarlig kunde svare, naar Bonden skulde forblive konserveret.

Dagen i Forvejen havde den sjællandske Kommission rejst blandt andet det Spørgsmaal, om den skulde udstrække sine Undersøgelser til alt Reluitionsgodset paa Sjælland m. m., saaledes som de andre Kommissioner mente at ville det indenfor deres Omraade, eller de skulde begrænse sig til det, der kunde faa Betydning for Ryttergodset, hvad de selv mente. Da samme Kommission ansaa det for fastslaaet, at Rytteriet fremtidig skulde logere i Købstæderne, bad den om en kongelig Befaling til de Købstæder, der skulde have Indkvartering, »helst fornemmes, at de udi Indretningen findes efterladne og sig lidet derom bekymrer«. Kongen lovede, at de skulde faa de nødvendige Ordre, og 9. Aug. fik de et korteligt Tillæg til den almindelige Instruks, navnlig lydende paa, at Kommissionen skulde undersøge alt det kongelige Gods paa Sjælland, herunder ogsaa det gamle Ryttergods samt Reluitionsgodset.

Det ses imidlertid, at de givne Instrukser var holdt i en saadan Almindelighed, at Kommissionerne egentlig endnu var lige nær. Hvor skulde de begynde, hvor ende? Hvilken Myndighed havde de i Virkeligheden til saa vidtomspændende Arbejder? Straks efter 5. Aug. rejste Kongen til Gottorp og videre, men Gabel fulgte med, og han var jo nok

inden Afrejsen bleven bestormet af Kommissionerne om at skaffe dem en virkelig Instruks.

Denne kom da ogsaa endelig som det andet »Tillæg til Instruks for de Kommitterede ved Ryttergodserne«, var dateret Gottorp 27. Aug. og gik ud paa:

1. Saasnart Kommissarierne faar tilstillet en speciel Oversigt over vort [for]-beholdne Reluitions-gods, efter gammelt og nyt Hartkorn, fra Rentekamret, og Amtsforvalterne har givet Paategning om, hvem der besidder det, skal de straks begive sig overalt paa Aastederne, hvadenten det er Hovedgaarde eller Tiender, Jordegods, Skove osv. osv., og inkvirere om Ejendommenes Bonitet og Herligheder og i hvad Stand alt dette nu er, skrive alting op herom, og naar de er færdige med et Amt, tilstille os det og gøre alt færdig. Vi vil derefter resolve, hvad til Rytterhold eller andre Maader kan være fornøden, til vor Tjeneste at reluere efter vor Plakat 17. Aug. 1716 samt af 3. Juli d. A. samt vor Befaling af 2. ds. og Resolution af 3. ds.

2. Hvor de ved Reluitions-godssets Undersøgelse træffer vore Ladegaarde, Jordegods, Skove, Tiender m. m., skal de i Overensstemmelse med vor Befaling af 2. Aug. d. A. og vor Resolution af 3. Aug. udlægge til Ryttergods af vore Ladegaarde og Jordegods, »paa det at baade Reluitions-godset saa og det ny og gamle Ryttergods efter denne Inkvisition paa en fast og bestandig Fod siden kan inddeles, naar os først, ligesom i foregaaende Post er meldt, forklarlig og fornøden Opskrifter gives, hvor meget Hartkorn i hvert Sogn af alle Slags kan samles«.

3. Og for at det kan fornemmes, om ogsaa de Efterretninger, som kommer fra Kamret, kan være rigtig, og intet af Brevkamret, Skriveren eller Renteskriverne kan uforseendes være forbigaaet¹, skal de overalt i Sognene undersøge det med de gamle Mænd i Sognet, som »endelig maa vide, hvad i forrige Tider har været Kronens Gods«; og hvis der da er mere, end Papirerne fra Rentekamret udnævner, skal de »fremkalde de itzige Possessores«, der skal være pligtige at fremlægge deres Skøder fra Kronen.

4. Endelig skal de i de Distrikter, hvor Ryttergodset bekvemt kan samles, tilholde Regimentsskriverne at gaa dem tilhaande med Oplysninger om det gamle Ryttergods samt om Distrikternes

¹ Er dette Punkt Forklaringen paa Rentekamrets Udelukkelse fra Konferencen og i Almindelighed fra Deltagelse i de nu begyndende Arbejder med Reluitions-godset? Det er et mærkeligt Bevis paa Kongens Mistro til Embedsmændenes Redelighed.

nærmeste Belejlighed, for at hvert Regiments Gods kan samles mest mulig; hvorom de ogsaa skal berette til os, inden Ryttergodset sluttet af dem. »Desligeste, om de til vor Fordel, hvor vort samlede Ryttergods falder, kan tilforhandle os for sin Værdi det Gods, som andre Lodsejere tilhører, fornemmelig i de Sogne, hvori vi har de 3de Parter; eller og gøre ... Forslag, med vor Fordel, paa vort vidtfraliggende Gods at mageskifte med det Gods, som ligger os belejlig«.

5. De skal ogsaa observere det Hartkorn, som andre deler med os i Bøndergaardene, at det ogsaa paa de belejligste Steder bliver os tilforhandlet, men at Prisen, Belejligheden og Omstændighederne foredrages os til Approbation, førend noget vist sluttet.

6. Det »ubillige« Gods, som findes enten paa Ryttergodset eller til vore Hovedgaarde, i Særdeleshed i de Sogne, hvor vi ikke ejer den fjerde Part af Sognet, skal foredrages os med alle sine Omstændigheder til Resolution, om det ikke var bedre at sælge det.

Nu kunde der for Alvor tages fat paa Arbejderne, og dette skete da ogsaa ved alle tre Kommissioner¹.

7. Kommissionerne arbejder overalt i Landet.

A. Arbejderne paa Sjælland.

Den sjællandske Kommission kunde fortsætte umiddelbart der, hvor den havde standset før Konferencerne, nemlig i Midt-sjælland. Den udstedte en Række Skrivelser til Amtsforvalterne om at tilsige samtlige Proprietærer, store som smaa, til at møde en fastsat Dag i visse Købstæder, medhavende deres Adkomstbreve². Derefter skulde Proprietærene, »uden Persons Anseelse«, personlig eller ved Fuldmægtig være tilstede paa deres Ejendom, naar Kommissionen kom dertil.

Overalt, hvor de kom frem, synede de saavel det gamle

¹ Krigskanc. Registr. over kgl. Ordre m. m. til Generalkommissariatet 1717 ⁹/₈ Nr. 198. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ³/₈ Nr. 1063 med Memorial dat. ²/₈ fra samtlige Kommissioner; ⁵/₈ Nr. 1082 og 1083; ⁹/₈ Nr. 1088, 1089 og 1090; ²⁷/₈ Nr. 1164. Rentekamrets Eksp. prot. Nr. 10 1717 ²/₈, 308 og 311. Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ⁴/₈ Nr. 288 og Pakke 2, Indkomne Sager 1717 ²⁷/₈. Komm. 1717 ¹⁵/₇ over Rytter- og Relutionsgodset paa Fyen, Pakke 1, Regnsk. over Udgifterne ved Kommissionen.

² Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ¹⁴/₈ Nr. 292 m. fl.

Ryttergods som det af det kongelige Gods, der nu skulde udlægges til Ryttergods, særlig omhyggelig og vandrede paa deres Fod fra Gaard til Gaard, fra Hus til Hus. Samtidig forhandlede de med Proprietærerne om, hvad disse vilde give for Tilbagekøbsrettens Ophævelse ved saadant Gods (Hovedgaarde, Bøndergods, Tiender), som ikke behøvedes til Rytterdistriktet, samt skønnede om, hvad Gods der burde tilbagekøbes. Med haade de gamle og de nye Rytterbønder sluttede de Akkord om Overtagelsen af Kongetienden paa de før nævnte Betingelser. Denne maatte ikke sælges til »Partikulære«, og de Proprietærbønder, der kom til at ligge i Læg med Kongens Bønder, skulde levere deres Tiender til disse, enten i »Nægen« eller i Skæppen, ligesom de selv kunde enes derom.

Kommissionen viste vedblivende en prisværdig Omhu for Bøndernes Velfærd¹ og indstillede gentagende og indtrængende

¹ Som Eksempel skal anføres, at Bønderne i Mogenstrup ved Næstved, der hidtil for den sædvanlige Afgift i »reent Korn i Skæppen« havde forpagtet Sognets Kongetiende, besvarede sig til Kommissionen over, at deres Amtmand, Giese, nylig ved Avktion havde tilslaaet denne Tiende til en »Partikulær«, skønt Bønderne havde tilbudt at betale derfor ligesom hidtil. Kommissionen kasserede straks Avktionen og tildelte Giese en meget skarp Irettesættelse: at han som Amtmand ikke har set paa Kongens Bønders Konservation, men endog overtraadt den kongelige Befaling om, at disse Tiender ved indtrædende Fæsteledighed skal overlades Bønderne for den sædvanlige Afgift. Giese vilde have at maintainere Bønderne heri, og Avktionen skulde ikke komme Bønderne til Præjudis'. Kort i Forvejen havde de givet Giese en Overhaling, fordi han uberettiget havde forlangt Hoverikørsel af nogle Rytterbønder: nu vilde de ikke undlade at referere til Kongen om Gieses Overgreb. Som Eksempel paa, hvorledes Kommissionen samtidig vilde vejlede Bønderne ved Dyrkningen af Jorderne, skal nævnes, at da det havde viist sig, at Bønderne paa Møen »haver haft en meget ond Sædvane, at saasnart deres Vaar Sæd er bleven lagt, omendskønt de kun haver maadelig Græsgang, haver de risped deres Fællede til Rug Sæd, hvoraf [2: af Fællede] de ellers om Sommeren kunde have nogen Græsgang til deres Bæster og Creaturer«, forhandlede Kommissionen med Amtmanden og Ridefogden herom. De paalagde herefter Bønderne at vente med at »rispe« deres Fællede, til de var færdige med Høsten, for at »skaane Græsningen saameget længere, samt pløje og saa Rug efter Høsten i Byg Stub, eller at sige: den Jord, hvoraf de sidst avlede Byg«. Gammel Vane var imidlertid ikke let at faa Bugt med, og Bønderne efterkom ikke Forbudet, hvorfor Kommissionen lod optage Tingsvidne mod dem og beordrede Amtmanden til 3 Dage og Nætter at sætte dem »udi Kælderen«

til Kongen om Lempelser for dem. Kongen havde nogen Tid vaklet imellem, om de gamle Rytterbønder under den nye Ordning skulde svare fuldt efter ny Matrikkel eller som hidtil efter reduceret Hartkorn, og han havde efterhaanden givet modstridende Ordre, men dog sluttelig bestemt, at der skulde svares efter ny Matrikkel. For denne Afgørelse talte iøvrigt baade Hensyn til en ligelig Behandling og til, at de gamle Rytterbønder vilde slippe for at have Rytteriet i Kvarter. Der skulde ogsaa træffes Anstalt til mulig Indkvartering af Rytterne i den kommende Vinter, hvad der var meget vanskeligt, da hverken Købstæderne eller Ladegaardene var i Stand til at tage Indlogering i det Omfang, som Kongen havde befalet. Paa den anden Side var man betænkelig ved at indlægge de noget vanskelige Ryttere — det var jo Krigstider — endnu en Vinter hos de gamle Rytterbønder, og i ethvert Fald burde to af de mest uregerlige Regimenter indlogeres i Byerne nærmest ved Kjøbenhavn, »som vel vilde give nogen Frygt hos dem at leve skikkelig«¹.

I Overensstemmelse med Instruksens Pkt. 4 bestræbte Kommissionen sig for at samle de enkelte Regimenters Omraader »udi en Circumference« saa snevert som muligt om et Midtpunkt; men da hvert Regiment skulde have 5600 T. H. Ager og Eng foruden Skovskyld, Hovedgaardene og Tiender, voldte dette Hensyn et meget vanskeligt Arbejde, da Krongodset i de udsete Egne af Syd- og Midtsjælland overalt var blandet med Proprietærgodset. Principielt ønskede Kongen jo at blive helt eneraadende indenfor de valgte Omraader, hvorved vistnok ogsaa Hensyn til Vildtbanen, Jagten m. m. spillede en Rolle. Fuldt at gennemføre dette viste sig ugørligt, da en Del Proprietærer ikke med det Gode vilde, og ej heller kunde, afstaa det frie Gods, som Kommissionen og Kongen kunde ønske, og Tvang var jo udelukket.

I Septbr. 1717 kunde Kommissionen dog indsende en foreløbig Oversigt over Inddelingen. Da manglede der endnu Gods til 86 Portioner, altsaa 688 T. H.; men til Gengæld var der langt betydeligere Mængder af gammelt Ryttergods udenfor Distrikterne, som foresloges bortsolgt eller bortmageskiftet. For disse 86 Portioner vedlagde de Forslag om Reluition af visse større og mindre Dele Proprietærgods, for at Kongen kunde vælge, hvad han paa de Tider, da de bedst kunde undværes fra deres Arbejde hjemme. Kopibog A 1717 ³¹/₈ Nr. 331 og 332; ¹²/₈ Nr. 310; indk. Sager, Pakke 2, Nr. 92.

¹ Kongelige udfærd. Sager 1717 ¹³/₁₂, Nr. 1735, 1718 ²¹/₁₀, Nr. 1588; Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ¹⁴/₈, ²⁷/₈, ³¹/₈, ⁴/₉ og ¹¹/₉, Nr. 310, 313, 331, 332, 367 og 377.

selv vilde. Og der var forsaavidt nok at vælge imellem. I Nordvestsjælland, hvor der i Forvejen var over 6500 T. H. gammelt Ryttergods, kunde relueres 3096 T. (gammel Matrikel) til en oprindelig Værdi ved Udlægningen fra Kronen af 151.386 Rdl.; men paa Fortegnelsen herover har Kongen noteret: »NB. Dette Gotz liger os icke For det første beleyligt, derfor om Gotzet besiddere til os for Relovitziohns af stoelse vil betalle for wehr Tønde hartkornet 10 rdl. det dennem saaledes kand tilstais«¹.

Dette vilde i Virkeligheden sige, at Kongen ikke mere vilde have Ryttergods i Nordvestsjælland. Han havde vel tidligere antydnet dette, men ikke belonet det tilstrækkeligt stærkt. Nu blev det nødvendigt for Kommissionen i betydeligt Omfang at lægge sit Arbejde om, i Hovedsagen at se bort fra det nordvestsjællandske Gods og til Gengæld lægge sig saameget stærkere efter det midt- og sydsjællandske.

I det øvrige Sjælland var der Relutionsgods til Beløb 141.459 Rdl., 2940 T. H., altsammen i Omraader, der i Almindelighed passede for Formaalet; det gjaldt nu om at bestemme, hvad der deraf skulde udtages. I Decbr. fremkom Kommissionen selv med et bestemt formuleret Forslag om, hvad der burde relueres, og anbefalede hertil særlig saadanne Omraader, hvor Kongen i Forvejen havde »de trende Parter« som nyt eller gammelt Ryttergods, eller som laa helt indenfor Vildtbanegrøften. Men inden Kommissionen kunde udføre dette Arbejde, fik den et nyt, omfattende Hverv, nemlig Ordre til at foretage Udskrivning af Dragoner i Rytterdistrikterne og i Forbindelse hermed en Omordning af det udskrevne Fodfolk, og dette Arbejde skulde først og fremmest udføres².

Det vilde føre for vidt i Enkeltheder at følge Kommissionens Arbejder og dens Forhandlinger frem og tilbage med Kongen og med private, større og mindre Godsbesiddere, inden den foreløbige Afslutning naaedes i Efteraaret 1718. De største Vanskeligheder fremkom, naar det skulde afgøres, hvad der af frit Proprietærgods skulde svare Afgift til Rytterdistrikterne, men alligevel forblive fri Ejendom, efter at det ved Forhandlinger havde vist sig, at den paagældende Godsejer ikke kunde eller vilde helt skille sig ved Godset. Men ogsaa Tilbagekøbene (Relutionen) og

¹ Komm. 1716 ²¹/₁₂ Kopibog A 1717 ¹⁴/₁₂ Nr. 422; indk. Sager, Pakke 4 (Diverse Dokum.).

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ²⁰/₁₁ og ¹³/₁₂, Nr. 1576 og 1735; Kommiss. 1716 ²¹/₁₂, Diverse Dokumenter; Kopibog A 1717 ¹⁶/₁₂ og ²¹/₁₂, Nr. 425, 433 og 534.

de store Mageskifter samt de frie Køb havde givet betydeligt Arbejde¹.

Ved den nævnte foreløbige Afslutning kom de seks ny Rytterdistrikter i Sjælland til at bestaa af følgende:

Gammelt Ryttergods	893	Portioner	7144	T. H.
Gammelt kgl. Gods	} 3014	—	24112	—
Købt ell. tilmageskiftet Gods				
Relueret Gods	182	—	1456	—
Frit Proprietærgods.....	237	—	1896	—
I alt...	4326	Portioner	34608	T. H.

Allerede disse 34608 T. H. Bøndergods udgjorde langt over en Trediedel af det sjællandske Bøndergods², og skønt Tallene kun gælder for et vist Tidspunkt og var Forandringer underkastet allerede de nærmest følgende Aar, er de at betragte som et Minimum, da Kommissionen bestræbte sig for at sikre Rytteriet rigelige Indkomster. Først og fremmest maa hertil lægges de store Gaardes Hartkorn, der ikke afdeltes i Portioner. Endvidere bør tillægges omtrent 3600 T., der er Forskellen mellem det gamle Ryttergods i det nye indlemmede Hartkorn beregnet efter ny Matrikel og efter reduceret Hartkorn, idet de ovennævnte 893 Portioner skal multipliceres med 12 for at give det virkelige Hartkorn og ikke med 8 som det andet Gods. Yderligere var der henlagt til Rytterdistrikterne meget betydelige Mængder Skov- og Mølleskyld, Kirke-, Skole- og Stiftelsesgods, Skovridergods o. l., hvilket altsammen skulde yde de sædvanlige Skatter til Rytterdistrikterne. Til Gengæld gik Overskudet fra Rytterdistrikterne — hvad der ikke medgik til Rytteriets Underhold efter de derfor fastsatte Regler — efterhaanden med meget betydelige Beløb ind i den kongelige Kasse.

Da Forholdene ved Udøvelsen af Tilbagekøbsretten formentlig har særlig Interesse, skal de omtales noget nærmere, navnlig ved Fremdragning af typiske Eksempler.

Udlægene af Gods til Kronens Kreditorer var jo saagodtsom udelukkende foregaaet i Tidsrummet omtr. 1650—1682 og for den langt overvejende Del til en Pris af 50 Rdl. pr. T. H. (gammel

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹²/₅ og ²¹/₁₀, Nr. 428 og 1588. Komm. 1716 ²¹/₁₂, Pakke 3, kgl. Skrivelse 1718 ⁵/₆.

² Hartkornet i Sjælland med Møen opgives 1717 »til Skattekorns Beregning« til 96224 T. H. (General-Indtægtsbogen); men Sessionerne regnede med 97513 T. Ager og Engs H. Bøndergods.

Matrikkel), ligegyldig om Overdragelsen, som tidligere omtalt, skete formelt som Pant eller som fuld Ejendom paa visse Betingelser. Kronen hævdede nu, forøvrigt uimodsagt af de nuværende Besiddere, at ved Udlægningen var det for 50 Rdl. udlagte Gods i komplet Stand: godt »besat« (bortfæstet), fuldt opdyrket, komplet paa Bygninger, Redskaber, Udsæd og Besætning og efter Forholdene udstyret med Eng, Tørveskær, Gærdsel osv. Til Gengæld skulde saadant Gods ved Tilbageleveringen (Reluitionen) være i samme komplette Stand for at betinge Tilbagebetalingen af 50 Rdl. pr. T. H.; og var Godset yderligere forbedret, skulde i de fleste Tilfælde en endnu højere Sum udbetales den hidtidige Besidder. For at fastslaa dette Forhold blev hver enkelt relueret Ejendom omhyggelig synet af kongelige Kommissarier og vurderet af fire uvildige Mænd blandt de omboende Bønder¹.

For Kronen var der ved Tilbagekøbet den Hage, at Erstatningssummen til nuværende Besidder skulde beregnes paa Grundlag af den gamle Matrikel, medens Ejendommens Nytteværdi for Kronen som for andre jo nu maatte regnes efter ny Matrikel, der gennemgaaende var betydelig lavere end den gamle Matrikel. Altsaa skulde eksempelvis en Bondegaard paa 10 T. gl. Matrikel, men kun 8 T. ny Matrikel indløses for 500 Rdl. og var maaske kun 400 Rdl. værd i Handel og Vandel. Man ser, at efter den ny Matrikels Indførelse var Kronen løselig betragtet saagodtsom afskaaren fra at benytte sin Tilbagekøbsret.

Men saa kom jo rigtignok Synsforretningen over Ejendommen, og som det vil ses, kunde den forandre meget betydeligt paa Forholdet.

Det er vanskeligt at angive bestemte Tal for, hvormeget af Reluitionsgodset der virkelig indløstes, og for hvormeget Kongen solgte Reluitionsrettens Ophævelse. Som foran nævnt var der paa Sjælland ialt 6036 T. H., der kunde indløses for en Sum af 292.845 Rdl.; men det var for Tiden umuligt for Kronen at anvende en saa stor Sum til Indløsningen. Kongen bestemte sig derfor til kun at indløse, hvad der behøvedes til de snevert samlede Rytterdistrikter, og hvad der iøvrigt laa indenfor de samlede Krongodsdistrikter, saaledes som Kongen planlagde disse. Fra Kongens egen Haand haves der en Oversigt fra Tiden omkring 1. Juli 1718, der viser, at han da regnede med en Indløsningssum af 126.958 Rdl. for Gods i Frederiksborg, Københavns, Ringsted, Vordingborg, Antvorskov og Korsør Amter, og heraf slugte det i Ringsted Amt alene over Halvdelen. Det kan derfor antages, at

¹ Rk. Relat. prot. 1718 ⁴/₄, 740, Instruks for Modtagelseskommis-sionerne; Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1718 ¹²/₃, Nr. 428.

næsten alt Reluitions-gods i disse Amter blev indløst. Af de for bortsolgt Rytter-gods og solgt Reluitionsrettighed paa Sjælland indkomne Penge er der for inddraget Reluitions-gods (Bønder-gods, Huse og Kirker) udbetalt 52.324 Rdl.; men da en Del af det indløste Gods simpelthen indkom ved Mageskifter mod kongeligt Gods i andre Egne, giver Pengeregnskabet ikke Oplysning om alt det inddragne Reluitions-gods¹. Yderligere blev en Del af de ved Salg af jysk Rytter-gods indvundne Penge anvendt til Indløsning af sjællandsk Gods.

Det bør ogsaa fremhæves, at ligesom Salget af Reluitions-retten til Gods, som Kongen ikke ønskede at indløse, allerede nu indbragte smukke Summer, saaledes gav denne Ret Kongen et virksomt og jævnligen anvendt Middel i Hænde til ønskelige Mageskifter, og endelig gav den Lejlighed til paa gunstige Vilkaar at tilbagevinde adskilligt godt Gods.

En betydelig Del af de ved Reluitionen sparede eller for-tjente Penge anvendtes til Ophjælpning af de paagældende Fæstegaaarde, da Kongen og Kommissionerne overalt lagde den største Vægt paa, at det til Rytterdistrikterne udlagte Gods i enhver Henseende kom i forsvarlig Stand².

Samtidig hermed gik Salg af gammelt Rytter-gods og af Reluitionsretten for sig.

Til at ordne dette sidste havde Kongen udnævnt en særlig Kommission bestaaende af Gehejmerraad Adeler til Dragsholm, Medlem af Generalkommissariatskollegiet og Rentekammeret, og Etatsraad Schönbach. De paagældende Besiddere af saadant Reluitions-gods, som ikke behøvedes til de ny Rytterdistrikter, skulde overfor Kommissionen fremkomme med Tilbud om, hvad de vilde betale for Ophævelsen af Reluitionen.

Det er højst forskellige Standpunkter, man herved møder. Nogle tilbød 2—3 Rdl. pr. T. H., andre vilde intet give; nogle vilde afstaa deres Gods for den oprindelig betalte Pris, medens andre vilde have den Pris, hvorfor de senere havde købt Godset.

¹ Rk. General-Indtægtsbog 1718 og 1719, Oversigterne over Indtægten af Amterne og over Rytterdistrikterne. Sjællandske Kontor, Regnskab over det i Sjælland bortsolgte gamle Rytter-gods og ophævede Reluitionsrettigheder m. m. 1717—21. Komm. 1716 ²¹/₁₂, Diverse Dokumenter.

² Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1717, Plakat 1718 ³⁰/₁₂, Nr. 1922, ²⁴/₄, Nr. 639. Rk. Relat. prot. 1717 ¹⁸/₅, 173 f., 1718 ⁸/₄, 740. Sjæll. Kontors Regnsk. over bortsolgt Rytter-gods m. m. 1717—21. Komm. 1716 ²¹/₁₂, Diverse Dokumenter. Rytterdistrikternes Portions-Jordebøger giver udførlige Oplysninger om hver enkelt Rytterportions Besætning, Eng, Tørveskær m. m.

I hvert enkelt Tilfælde blev der truffet en Afgørelse paa Grundlag af det paagældende Godses Værdi for Øjeblikket, og som Følge heraf kunde Summerne variere fra 1 til 15 Rdl. pr. T. I det langt overvejende Antal Tilfælde og navnlig ved de større Godsejere, der ogsaa i Reglen havde det bedst holdte Gods, var Prisen dog ens: 10 Rdl. pr. T. A. og E. Hvor en Besidder ikke vilde indgaa paa en mindelig Afgørelse, rykkede Kommissionen frem med Trusel om at ville sælge Godset ved offentlig Avktion til den højstbydende for derefter at udbetale Besidderen en skønsmæssig Erstatning. Det synes dog, som om dette ikke er bleven udført i Praksis paa Sjælland.

Samtidig hermed inddroges de betydelige Mængder Relutionsgods, der skulde benyttes til Rytterdistrikterne. Alene i Ringsted Amt skulde der indløses 1281 T. H. (772 T. ny Matr.) for en Sum af 64.048 Rdl. Heraf tilhørte 672 (379) T. til Beløb 33.634 Rdl. Grev A. C. Knuth i Egnen omkring den store Gaard Sørup (i Byerne Førslev, Slingerup (Slingerupgaarden i vore Dage), Kværkeby, Høm, Sneslev, Veterslev og Farringløse).

Af langt større økonomisk Betydning end Salget af Indløsningsretten blev dog Salget af gammelt Ryttergods og beholdent Krongods i de Egne, hvor Kongen ikke vilde have Rytterdistrikter i Fremtiden. Disse Salg begyndte underhaanden i 1717, fortsattes som offentlige Avktioner i 1718 og bragtes i 1720 til en foreløbig Afslutning.

Da Salget af Gods i Holbæk Amt begyndte, lod Kongen sig formærke med »at ville sognevis lade bortsælge Holbæk Amts Ryttergods, og derimod andet Gods i Ringsted Amt reluere og indkøbe«. Kommissionen gjorde opmærksom paa, at Holbæk Amts Gods laa bekvemmere til Ryttergods end det i Kalundborg og Sæbygaards Amter, og den foreslog, at der ved eventuelt Bortsalg skulde tages det Forbehold, at hvis ikke alt Godset i Holbæk Amt blev solgt, skulde intet Køb godkendes; »thi ellers er at befrygte, at til det bedste blev Liebhave, og saa beholdt Eders Majestæt det sletteste tilbage«¹.

I Januar 1718 fik Kommissionen kongelig Resolution paa et udførligt Forslag om Salg af en Del af Ryttergodset i de tre foran nævnte nordvestsjællandske Amter og noget i Sorø Amt, foreløbig 3200 T. H. Avktionen skulde holdes paa Rentekamret, og Godset skulde opbydes Gaard for Gaard, Hus for Hus, med-

¹ Krigskanc. Kgl. udf. Sager 1717 ²⁴/₁₂, Nr. 1804 og 1718 ¹⁴/₁, Nr. 80; Komm. 1716 ²¹/₁₂, Kopibog A 1717 ¹⁴/₁₂, ¹⁶/₁₂ og ³¹/₁₂ samt B 1718 ¹/₄, Nr. 422, 425 og 433; Indk. Sager, Pakke 3, kgl. Ordre 1718 ¹⁴/₂ til Rentekamret.

mindre der i en By skulde være en meget slet Gaard, da en saadan skulde opbydes sammen med en god. En bestemt Pris kunde ikke i Forvejen fastsættes, men Kongen erklærede ikke at ville sælge noget under 50 Rdl. Tønden. Tiden for Avktionen skulde fastsættes saaledes, at den af Hensyn til Køberne ikke kolliderede med de ved samme Tid afholdte Avktioner i Fyen. Af Købesummen skulde den ene Halvdel betales 11. Juni, den anden 11. December. Det skal særlig bemærkes, at Avktionsplakaterne, i Mod-sætning til Avktionerne i Jylland og Fyen, ikke indeholder noget om, at man ønskede, at Bønderne selv skulde købe deres Gaarde, og hverken Kongen eller Kamret nævner noget derom.

Avktionen fandt Sted i Marts. Man blev alligevel nødt til at opbyde Godset byvis, da Liebhaberne ikke vilde byde paa enkelte Gaarde, og Kommissionen maatte endda sørge for at fremskaffe proforma Bud »for at animere Liebhaberne til at byde og at naa den Pris, som man gerne ønskede«. I Hølbæk Amt var Gennemsnitsprisen højest: omtr. 55 Rdl. pr. T.; men i de to andre Amter var Prisen dog ikke meget lavere. De Gaarde i Sorø Amt, der havde Skov og laa bekvemt for Vildtbanen, maatte ikke sælges.

Rentekamret fandt i Almindelighed, at der var opnaaet en »tilstrækkelig Pris efter Jordegodsens ordinære Køb, ihvorvel den er falden foranderlig efter Stedernes Beskaffenhed, alt eftersom Liebhaberne har befunden, at de kunde gøre dem samme nyttig, og de dennem er belejlig beliggende«. Kongen resolverede, at hvad der havde opnaaet over 40 Rdl. kunde sælges, medens det andet, efter Kamrets Forslag, kunde sættes til Avktion i Ringsted i Maj, »at en og anden, som vel maatte have Lyst, sig Jordegods at tilhandle og dog ikke selv er ved Penge, kunde have Lejlighed og Tid at søge Adgang, Pengene her og der til Laans at erholde. Thi uden den Tid tillades, bestaar Liebhaberne alene af dennem, som selv ere ved Penge, hvilke da, formedelst de fornemmer saa faa Liebhave, ikkun gøre ringe Bud baade for det Gods, der ligger dem belejlig, som ellers paa det, de fornemmer ingen Liebhave findes til«¹.

Ved Avktionen i Ringsted opnaaedes der naturligvis ikke saa høje Priser; men Rentekamret fandt dog, at hvor der var budt omkring ved 40 Rdl., var dette »efter Jordegodsens ordinære Køb tilstrækkelig«. For en Del Gods var der budt omkring ved 30 Rdl., og Kamret mente, at der næppe kunde opnaas mere derfor, hvorfor Kongen gik ind paa at approbere Salget ogsaa af dette, da man trængte til Penge til Indløsning af Godset i Ringsted Amt.

¹ Rk. Relat. prot. 1718 4/4 682, smlgn. ogsaa 969; General-Indtægtsbogen 1718, særlig Fol. 49 og 162; 1719, særl. Fol. 151.

Alligevel forblev der endnu en Mængde Gods tilbage i Nordvestsjælland, som kun havde opnaaet Bud omkring 20 Rdl., eller som der slet ikke blev budt paa. Kongen bestemte, at dette Gods ikke skulde stilles til yderligere Avktion, men indtil videre skulde bestyres af Forvalter Jørgen Langfeldt og holdes udenfor Ryttergodset. Sammen med noget midtsjællandsk Gods og nogle samlede, særlig gode Komplekser i Nordvestsjælland udgjorde det foreløbig 2727 T. H., hvoraf 1577 T. alene i Kalundborg Amt, 608 i Holbæk Amt.

Disse to Avktioner indbragte 81.724 Rdl. for omtr. 2011 T. H. De købende var mest Borgerfolk, der erhvervede en Gaard eller to, og kun enkelte større Godsejere benyttede Lejligheden til at afrunde deres Besiddelser. En af de største Købere var Generalmajor Gregers Juel paa Eriksholm, der erhvervede Gods i Merløse, Viberød (Vipperød) og St. Grandløse, altsaa i Egnen ved Eriks-holm, for over 8000 Rdl.

I Aug. samme Aar afholdtes en tredie Avktion, i Roskilde. Der solgtes her omtr. 350 T. H. for 20.322 Rdl. Det meste heraf gik til Etatsraad Peder Benzon, der netop ved samme Tid havde tilmageskiftet sig Viby Gaard og Gods fra Kronen. Ialt var der saaledes i denne Omgang solgt 2410 T. for 106.046 Rdl. og altsaa opnaaet c. 44 Rdl. pr. T.; men man havde jo ogsaa maattet beholde en Del af det daarligste Gods.

Som Følge af en Række senere omtalte Godshandler blev der i 1719 og 1720 udskilt en yderligere Del gammelt Ryttergods, der ogsaa henlagdes under Langfeldts Bestyrelse, saaledes at »Hans Majestæts beholdne gamle Ryttergods« under Langfeldt 1721 omfattede ialt 4849 T. H. Heraf blev der solgt lidt underhaanden; men 146 T. i Roskilde Amt, 616 T. i Holbæk Amt og 1776 T. i Kalundborg, Dragsholm og Sæbygaards Amter blev bortspillet i det Seddellotteri, som Kongen 1721 indrettede for at indfri sit Løfte om Indløsningen af de autoriserede Sedler. Dette Gods ansattes til en Værdi af 206.116 Rdl. eller over 80 Rdl. pr. T. H., da en stor Del deraf inddeltes til samlede Komplekser, Sædegaarde, med de dertil knyttede Privilegier. Alligevel var denne Pris rundelig beregnet, da en stor Del af det bortspillede Gods bestod af det, som man ikke havde faaet solgt ved Avktionerne. Kongen naaede dog fuldtud sin Hensigt, thi i Statsregnskabet opføres som Indtægt af Lotteriet 206.115 Rdl. Herved gik imidlertid atter et stort Antal af Kongens Bønder over til at blive det, de saa nødig vilde: »Hoveribønder«¹.

Udlægene af gammelt Krongods til Rytterdistrikter medførte

¹ Frd. 1719 10/4. General-Indtægtsbogen 1721, særl. Fol. 45.

stærkt forandrede Livsvilkaar for hele den nordøstsjællandske og store Dele af den midt- og sydsjællandske Bondestand, nemlig Overgang fra Amternes til Rytterdistrikternes Bestyrelse, fra Hovbønder — under Kronen ganske vist — til frie Rytterbønder. Samtidig gik betydelige Mængder af Proprietærbønder delvis fra deres hidtidige Husbønder over til at svare Afgift til Rytterdistrikterne. Ved Tilbagekøbene af Relutionsgods skiftede yderligere en Mængde Bønder fra Proprietærerne over til Rytterdistrikterne; men omvendt gik jo betydeligt Ryttergods over i Proprietærernes Besiddelse. Hertil kom, som det vil ses af det følgende, at Kongen i Løbet af det næste Par Aar foretog meget omfattende Mageskifter, respektive Handler med midtsjællandske Godsejere, hvorved atter en Mængde Bøndergods skiftede fra Krongods til Proprietærgods og omvendt. Da hertil kom, at det af det gamle Ryttergods, der gik over i de nye Rytterdistrikter, slap for det personlige Rytterhold, d. v. s. for at have Rytter og Hest hos sig paa Gaarden, vil det ses, hvor overordentlig betydningsfuld de alt stedfundne og de nu paafølgende Godsforandringer blev for de sjællandske Bønder.

Medens der ikke for de jyske Bønders Vedkommende kendes direkte Udtalelser om, hvorledes deres Stilling blev ved at skifte Husbond, altsaa for det solgte Ryttergods- og Strøgodsbesiddere, ved at disse skiftede fra at have været Kongens Bønder til at blive Proprietærbønder, haves der bestemte, umiskendelige Udtalelser herom fra sjællandske Bønder. Da Rytterkommissionen nemlig i 1718 beordredes til at undersøge, hvorvidt Bønderne paa det beholdne gamle Ryttergods kunde sættes op i Afgift, naar de nu blev fri for at have Rytteren boende hos sig, foreslog Kommissionen Rentekamret, at Amtmanden tog »en fornuftig, landkyndig Mand« f. Eks. Herredsfogden, altsaa en Bonde, med sig omkring i Amtet og i Amtsforvalterens og den paagældende Bondes Nærværelse undersøgte hele hans Stilling og paa Grundlag heraf gav Forslag om, hvad Bonden i Fremtiden i det højeste kunde yde. »Thi«, udtalte Kommissionen, »om end Bonden kan have erklæret sig — som dog umulig kan være alle — at svare Forhøjelsen af Frygt for at blive bortsolgt eller vorde Hoveribønder, saa er det kun et Løfte, der lettelig ved Tidernes Forandring ikke var at holde, men ved ringeste paakommende Misvækst« maatte have Afslag, »naar Bonden til yderst skal medtages«. Gaar man heri til det yderste, vil Bonden lettelig falde Rytterkassen til Besvær, medens han, naar han takseres taalelig, faar hjælpe sig selv; og ved Dødsfald kan man vente, igen at faa »en god Beboer« og endda noget til Indfæstning.

Rentekamret sendte denne Indstilling til Kongen, og samtidig henvendte Kommissionen sig direkte til denne og fraraadede indtrængende at modtage et Tilbud fra Bønderne i Ods Herred, der hørte til Kronborgske Regiments Gods, om at lade deres Hartkorn forhøje med omtrent en Trediedel over det reducerede, naar de maatte blive fri for at blive »Hoveribønder«¹. Kongen resolvede da, at de gamle Rytterbønder under de nye Forhold vel skulde svare efter ny Matrikel ligesom Bønderne i de nye Distrikter, men hermed lod han sig nøje og akkviescerede endog ved, at de Kommissioner, der senere i Enkelthederne fastsatte Rytterportionernes Størrelse, efter ny Matrikel, lagde Bønderne sammen i Læg hertil og udfærdigede Krigs-Jordebøgerne, saagodtsom overalt lagde mere end de foreskrevne 8 T. H. til en Portion, i Reglen henimod 9 og lejlighedsvis endnu mere².

De Synsforretninger, som Kommissionen havde foreslaaet, blev foretaget og giver gode Oplysninger om Bøndernes Tilstand i nogle Egne. Eksempelvis hedder det om Vig By i Ods Herred: »Bønderne i denne By findes slette, alligevel deres Jorder ere gode«, og noget lignende siges om Bønderne i Gundestrup, medens derimod blandt andre Bønderne i Grevinge roses. I mange Tilfælde er naturligvis baade Bønderne selv maadelige og deres Jorder maadelige.

Samtlige kongelige Ladegaarde i de til Rytteriet udsete Distrikter udlagdes til dettes Underhold, og desuden blev, som alt omtalt, en betydelig Mængde Proprietærgods, der laa indenfor Distrikternes Omraade, henlagt til at svare til Rytteriet, saaledes at hvad der laa »meleret Gaard om Gaard« ind mellem det kongelige Gods, svarede fuldtud ligesom dette, medens det mere samlede Proprietær-Bøndergods svarede noget mindre, nemlig i Krigstid 4, i Fredstid 3 Rdl. aarlig pr. T. H. til Rytterkasserne. Det samme gjaldt for de Hovedgaarde, der ikke var privilegeret m. H. t. Skat. Iøvrigt forblev Bøndernes Forhold paa denne Kategori af Gods uforandret, idet der skulde ydes Hoveri og Indfæstning m. m. til Godsejeren.

Det maa antages for givet, at Kronens Rytterbønder var gunstig stillet i Sammenligning med den sidst nævnte Kategori af Proprietær-Bønder, og det er indlysende, at naar Kronens Bønder saa stærkt attraaede at blive Rytterbønder, maatte dette ligge i, at

¹ Aaret 1717 havde været særlig gunstig for Landmanden, da Landbrugsprodukter var i høj Pris.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ³⁰/₄ og ²⁷/₅, Nr. 903; Rk. General-Indtægtsbog 1718 Kronborgs og Vordingborgs Regiments Distrikt; Komm. 1716 ²¹/₁₂, Kopibog B 1718 ⁴/₂, ¹/₄, Nr. 40 og ²/₄.

de derved opnaaede i det Hele gunstigere Levevilkaar end i ethvert Fald en Del af Proprietærernes Bønder. Som Eksempel paa Proprietærgods, der saaledes lagdes til Rytterkassen, skal nævnes Etatsraad Rostgaards Ejendom Krogerup, som Kongen iøvrigt havde ønsket at købe. Som en Slags Gengæld udstedtes der vel en kongelig Forsikring til Rostgaard om, at Kongen »forundte« Rostgaard med Arvinger og Efterkommere, at de i Fremtiden skulde eje og besidde Gaard og Gods med de samme Privilegier og Friheder, som Kongens eget Gods havde, og beholde det med Landgilde, Hoveri, Egt og Arbejde og al anden Herlighed ligesom hidtil¹.

Man vilde ikke finde det mærkeligt, om saavel Proprietærerne som deres Bønder fandt sig forurettet ved, at Kongen saaledes favoriserede sine egne umiddelbare Undersaatter; men Tidsforholdene var jo ikke til, at Misstemninger herover kom til Orde.

Af andet samlet Proprietærgods, der lagdes til Rytterkassen, skal nævnes Hørsholm, Bagsværd, Frederiksdal, Edelgave, Katrinebjerg og Prins Karls Ejendom Højstrup i Stevns².

Foruden de tidligere omtalte store Godser i Stevns lagde Kongen i 1717 Næsbyholm (Frederiksholm) og Bavelse³ ind under Ryttergodset. Hertil kom i 1718 Bregentved (»Brentved«) med det underliggende Arenfeldtsborg; endvidere Turebyholm, Tryggevælde og Alslev samt det store Baroni Juellinge i Stevns, alt sammen store Hovedgaarde med meget omfattende Bøndergods.

Bregentved købte Kongen af Gehejmeraad C. C. Gabel, Overkrigssekretæren, for 50.000 Rdl., der skulde tages af de ved Salg af Ryttergods i Fyen indkommende Penge, da de sjællandske Ressourcer alt var optaget til Relutions- og andet Køb. Skønt 50.000 Rdl. eller henved 100 Rdl. pr. T. H. var en mærkelig høj Betaling for dette noget forsømte Gods, vilde Gabel dog ikke ofre noget for at bringe det i bedre Stand ved Overdragelsen — kunde maaske heller ikke — men vilde aflevere det, som det var. Overfor Gabel viste Kongen imidlertid baade ved denne og andre Lejheder en Føjelighed, som man ellers ikke ofte træffer hos ham i Forretningssager. I Virkeligheden blev Købet af Bregentved nok saa meget en Slags Mageskifte mod kongeligt Gods paa Fyen. Forøvrigt aflastede Gabel efterhaanden Kongen for en stor Del

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ^{17/10} og ^{21/10}, Nr. 1575 og 1588.

² Angaaende Højstrup, som »vor Broder Prins Carl har tilbudt« at maatte inddrages under Tryggevælde Rytterdistrikt, se bl. a. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ^{18/12}, Nr. 1659.

³ Kort efter bortmageskiftede han de to Ejendomme mod Turebyholm, se 64.

af Arbejdet ved Rytterdistrikternes Omlægning. Man kan heller ikke umiddelbart sammenligne Priserne paa det solgte Ryttergods, der mest maa karakteriseres som Strøgods eller i bedste Fald som Bøndergods, der ikke var knyttet til en Hovedgaard, med Priserne paa komplette Sædegaarde, hvor Skattefriheden paa Hovedgaardstaksten foruden som oftest betydelige Skovstrækninger og store, grundmurede Bygninger m. m. udgjorde en væsentlig Del af den virkelige Handelsværdi, naar det hele Gods solgtes under Et¹.

Turebyholm erhvervede Kongen fra Gehejmerraadinde Thott ved Mageskifte mod Frederiksholm (Næsbyholm) og Bavelse. Turebyholm havde dengang omtr. 200 T. H. A. og E. Hovedgaardstakst samt næsten 10 T. Skovskyld og var saaledes en Ejendom, der særlig egnede sig til Ryttergods paa den ny Fod. Bøndergodset var næsten 500 T. H., og desuden medfulgte betydelige Tiender. At der hvilede Relutionsrettighed paa omtrent en Ottendedel af Bøndergodset og Størstedelen af de vidtstrakte Skove, kan have været en medvirkende Aarsag til, at Ejerinden gik ind paa Mageskiftet. I Modsætning til Bregentved var Turebyholm i udmærket Stand og Drift, baade paa Hovedgaarden, som Gehejmerraadinden selv drev med en »Hollænder« til Hjælp ved Mejeriet, og paa Bøndergodset. Den Kommission, der paa Kongens Vegne overtog Godset, regnede den samlede Indtægt af dette til 5713 Rdl. aarlig².

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ²⁰/₁₂ og ³¹/₁₂, Nr. 1777 og 1937; Rk. Relat. prot. 1718 ²³/₃, 614; General-Indtægtsbogen 1718, Stevns Regiment og Ringsted Regiment, Bregentved Gods; 1719 Ringsted Regiment: Holm Danmarks og Norges indre Hist. II, 301, Anm. 44 og 77; Brasch Gamle Ejere af Bregentved, 527—28; Christensen Agrarhist. Studier II, 131.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ³¹/₁₂, Nr. 1937 og 1719 ²⁷/₆, Nr. 736; Rk. General-Indtægtsbog 1719 og 1722, Tryggevælde Amt; Komm. 1716 ²¹/₁₂ Diverse Dokumenter, kgl. Ordre; Skødeprotokol 1720 ²⁷/₄—²²/₇, Nr. 1, Fol. 1 ff. Kongen beordrede Rentekamret til i Skøderne at lade Navnet »Frederiksholm« ombytte med det tidligere Navn »Næsbyholm«; det første Navn maatte ikke mere benyttes. Han har vel søgt at bringe Affæren med Frøken v. Schindel i Forglemmelse. Angivelserne i Holm Danm. og Norges indre Hist. I, 348 f. af Godspriserne paa denne Tid: 50—60 Rdl. for »Gods«, men for Bøndergods alene 30—45 Rdl. pr. T. er altfor summariske, ligesom de ogsaa er for lave som Gennemsnit. For Bøndergodsets Vedkommende spillede saa mange Forhold ind paa Prisansættelsen, at man nærmest maa sige, at der ikke kan opgives en almindelig Gennemsnitsværdi for dette.

Fra Etatsraad Peder Benzon tilmageskiftede Kongen sig Tryggvælde og Alslev Gaard med tilsammen omtrent 432 T. H. mod Viby Gaard med underliggende Borup Gaard (i Osted Sogn) og gammelt Ryttergods. Benzon ejede i Forvejen Gjeddeshol, saa at han var interesseret i at faa Gods i samme Egn, naar han endelig skulde handle. Da Tryggvælde og Alslev tilsammen havde 126 T. H. Hovedgaardstakst »samt stor Herlighed af Over- og Underskov (omtr. 11 T. Skovskylde), medens Vibygaard kun havde 24 T. og ubetydelig Skov, betingede Benzon sig, at han skulde have Ret til at lægge en tilsvarende Mængde Bøndergods ind under Hovedgaardene. Tryggvælde og Alslev indbragte ham 2000 Rdl. aarlig i Forpagtningsafgift, »som aldrig paa mange hundrede Rigsdaler nær af det andet haves kan«. Kun ved at gøre Hovedgaardene større i Avling og i Forpagtningsafgift, »som er det eneste at gøre en vis Facit paa, og ikke paa Bøndergodsets Afgift«, kunde han vente at staa sig ved Byttehandelen. Han vilde derhos have Greve og Kildebrønde Kirker oven i Handelen; men Kongen lod ham vide, at vel var det smaat med Skov i Egnen om Viby Gaard, men til Gengæld var det Bønder-(Rytter-)gods, som han skulde overtage, bedre »besat«, end det han leverede fra sig; vilde han endelig have de to Kirker, maatte han betale for dem, hvad han da ogsaa kom til. Tilladelsen til at nedlægge den ønskede Mængde Bøndergaarde for at lægge Jorderne ind under Hovedgaardene fik han, men paa den Betingelse, at de derpaa boende »Familier« mest mulig paa anden Maade skulde »konserveres« af Benzon. Ogsaa overfor Benzon viste Kongen sig ret forhandlingsvenlig, dog ikke hvad Jagtretten angik, som Benzon ønskede at faa paa Borup Gaards Omraade, hvor der var en Del Skov. Han fik vel tilstaaet »Underjagten«, men kun for sin egen Person, ikke for sin Skytte¹.

Af Hofapoteker Becker købtes Hjortespring Gaard (110 T. H.) og Gods (over 300 T.) samt Husum Gaard m. m., alt ved Kjøbenhavn, for omtrent 22000 Rdl.²

Ved Mageskifte med Halsted Kloster m. m. paa Lolland er-

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁵/₈ og ²¹/₈, Nr. 1199 og 1300; General-Indtægtsbog 1718, Fol. 131, 1719 Roskilde Amts Indtægt, 1722 Tryggvælde Amts Indtægt; Sjæll. Kontor, Regnskab over det i Sjælland bortsolgte Ryttergods og ophævede Relutionsrettigh. m. m. 1717—21, udførligt Skøde over Mageskiftet.

² Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717—18, Pakke Nr. 1. Der findes her en Række Breve fra April—Maj 1718 om Købet og særlig et egenhændigt Koncept af Kongen som Vidnesbyrd om dennes nøje Kendskab til Landbrugsforhold.

hvervede Kongen endnu i dette Aar fra Baron Jens Juel Vind Baroniet Juellinge med ialt 924 T. H., hvoriblandt betydelige Skovstrækninger, samt yderligere betydelige Tiender. Ved Mageskiftet gaves der nøjagtig Tønde for Tønde H. af Bøndergodset i 12 Landsbyer omkring Halsted Kloster, og af Hovedgaarde foruden Klostret: Ørbygaard, Kyllingegaarde og Havgaard, hvis samlede Hartkorn, naar Baronnen fik Hovedgaardsfrihed derpaa, omtrent vilde svare til Juellinge Hovedgaardstakst¹.

Med sidst nævnte Mageskifte afsluttede Kongen sine Godshandler, hvad de store Gaarde angaar, i Sjælland, efter at han i Løbet af en halv Snes Aar havde bragt mellem fire og fem tusind Tønder Hartkorn over paa sin Haand. At han herved fulgte en stedse fastere udformet Plan, synes at fremgaa af, at disse store Ejendomme ligger tæt op ad hverandre og til en vis Grad udgjorde et Hele, nemlig Størstedelen af det nuværende Grevskab Bregentved og de Scavenius'ske Godser i Stevns. I Forvejen besad Kronen jo store Omraader i Egnen Præstø—Vordingborg, saa at Kongen havde naaet at samle næsten hele Sydøstsjælland paa sin Haand.

De sidste Godserhvervelser medførte, at Kongen bestemte sig til til Gengæld at skille sig af med en Del af det ny Ryttergods navnlig i Ringstedegnen. Hertil kom, at Hæren blev reduceret betydeligt allerede 1720, saa at en Del af Ryttergodset kunde undværes. De heraf følgende Godssalg skal imidlertid ikke behandles her.

B. Arbejderne paa Falster og Lolland.

Ligesom i de nordsjællandske Amter havde der hidtil ikke været Ryttergods paa Falster og Lolland, og der var ejheller Relutionsgods her. Paa Falster var Kronen allerede i Forvejen næsten eneste Godsejer, idet kun omtrent en Ellevtedel kunde regnes for Proprietærgods, og paa Lolland besad Kronen vedblivende betydeligt Jordegods. Disse Forhold lettede i betydelig Grad Arbejderne med Udlægningen til Ryttergods, saa at den lolland-falsterske Kommission var den, der først blev færdig, skønt den begyndte sidst.

Foraaret 1717 havde Kongen selv været omkring i denne Provins for personlig at skønne om Ladegaardenes Tilstand og Bøn-

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁸/₁₀, Nr. 1625; herved meget indgaaende specificeret Bilag over de to mageskiftede Godser; Rentekamrets Eksped. prot. 1718 ⁸/₈, Nr. 10, 554; General-Indtægtshog 1718 og 1719, Stevns Herreds Indtægt, Halsted Klosters Amt.

dernes Forhold¹ og om Efteraaret resolverede han, at »Provinsen Falster« formentlig kunde udrede Underhold til to Rytterregimenter; i Nødsfald kunde der udlægges to Ladegaarde paa Lolland til Hjælp. Naar den fyenske Kommission var færdig med sit Arbejde, skulde den foretage Ordningen paa Falster. Kort efter befalede Kongen, at »de tre Ladegaarde« m. m. i Aalholm Amt skulde nedlægges som saadanne, Bygningerne indrettes til Bolig for Rytterne og Stalde for Hestene, Markerne indgrøftes (»indgraves«) til Høslet. Paa Falster skulde der udlægges til halvandet Regiment, paa Lolland til et halvt; hvad der ikke kunde skaffes Plads til paa Gaardene, skulde indkvarteres i Købstæderne, og der skulde drages Omsorg for, at Styrkerne (og Godset) samledes mest muligt².

Da det imidlertid trak ud med fyenske Kommissions Arbejde paa Fyen selv, udnævntes der i 1718 en særlig Kommission for Falster og Lolland med den senere Stiftamtmand paa Sjælland Christian Frederik Guldencrone som Formand, og det befalede, at Gaardene Fuglsang og Prierskov samt Ladegaardene til Aalholm Slot skulde udlægges — alt foruden det falsterske Gods — medens der foreløbig ikke toges Bestemmelse angaaende Lunde-gaard og Sølstedgaard³.

I September 1718 opholdt Kongen sig paa Nykjøbing Slot og fulgte Kommissionens Arbejder paa nærmeste Hold. Blandt andet afslog han paa det bestemteste en Indstilling om, at hvis det ved Undersøgelserne viste sig, at noget af Bøndergodset var ansat for haardt i Matriklen, om Kommissionen da »som Undtagelse og efter nøje Overvejelse« maatte moderere dette.

Af den udførlige Instruks for Kommissionen skal kun anføres, at Kommissionen skulde bestræbe sig for at udbytte ved Mage-skifter alt ikke-kongeligt Gods; at den skulde inkvirere om Grundene til, at der var saa meget øde Gods paa Lolland og Falster, hvad »Husholdning« der var ført dermed, og om Kongens Interesser ogsaa var bleven tilstrækkelig iagttaget. Ogsaa Ladegaardenes Drift skulde undersøges, og ved Købstæderne skulde det særlig undersøges, om de Fattige ligesaavel som de Rige havde

¹ Rk. Adskillige til Kongen og Rentekamret indsendte Forslag m. m. 1700—1802.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ²⁶/₁₁ Nr. 1575 og 1576; General-kommissariatets Registr. o. kgl. Ordre og Resol. 1717 ²⁶/₁₁ og ²⁹/₁₁ Nr. 275.

³ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ⁴/₉ Nr. 1365; Rk. Relat. prot. 1718, 670, Eksped. prot. 1718 ⁸/₆ Nr. 10, 546.

Andel i Bymarkerne¹. Rytterportionerne skulde ganske vist sættes til de sædvanlige 8 T. H., men skulde det vise sig, at nogle Bønder var gunstigere stillet i Retning af særlig gode Jorder eller Skov eller anden »Herlighed«, skulde de efter Omstændighederne ansættes højere end almindeligt.

En foreløbig Undersøgelse viste, at der paa Falster kunde blive 1029 Portioner, i Aalholm Amt 509, hvad der jo var langt mere, end der behøvedes til de to Regimente. Af øde Gods var der paa Falster 165 T. H., i Aalholm Amt 137². Kommissionen udtalte derhos, at Bønderne paa Lolland gennemgaaende stod i Resistance med deres Afgifter, hvad der skyldtes den »Dilation«, man i mangfoldige Aar havde tilstaaet dem; men det samme var Tilfældet med mange Proprietærbønder. En medvirkende Grund var formentlig, at Gaardene var ansat for højt i Matriklen. Dette sidste vilde Kongen vel have ændret, men til Gengæld skulde Bønderne saa virkelig svare de paalagte Ydelser³.

Kommissionen foreslog Kongen at købe eller tilbytte sig Bremersvold, som var absolut nødvendig paa Grund af Beliggenheden og de dertil hørende betydelige Skove. Af denne Gaard ejede Christian Feldthusen de syv Ottendedele, Svogeren Oluf Darum Resten. Den havde 83 T. Hovedgaardstakst, 200 T. Bøndergods, hvoraf dog over Halvdelen var øde, samt 5—6 T. Skovskyld. Kommissionen havde akkorderet med de to Besiddere om 16.000 Rdl. i »kurant klingende Mønt« eller Mageskifte mod Sølstedgaard og Gods, Tønde for Tønde. Man skulde synes, at 55 Rdl. pr. Tønde var rigelig for en Gaard, hvoraf over Halvdelen af Godset var øde; men det saakaldte øde Gods kunde være vel egnet til et stort Kreaturhold paa Hovedgaarden — og der var »Hollænderi« paa Bremersvold — og dertil havde Sølstedgaard kun omtrent to Tønder Skovskyld. Resultatet blev et Mageskifte⁴.

Af andre Enkeltheder skal nævnes, at da Kongen forberedte

¹ En saadan Hensyntagen særlig til Fattigfolk træffes jævnlig i Kongens Anordninger.

² En særlig Undersøgelse blev indledet mod Amtsforvalter Fischer for Forsømmelighed.

³ De stærke Udskrivninger til Fodregimenterne under den langvarige Krig havde tyndet ud blandt de unge kraftige Karle, og Kompagnierne fra Falster og Lolland, der særlig havde været anvendt paa Orlogsskibene, havde lidt stor Afgang ved smitsomme Soter (Pesten) og slet Behandling ombord.

⁴ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ³/₁₀ og ⁴/₁₀, Nr. 1479 og 1510; endv. smst. 1720 Nr. 289 og 357; General-Indtægtsbog 1719, Nykjøbing, Aalholm, Mariibo og Halsted Klosters Amters Indtægt.

et Bortmageskifte af Højbygaard, lod han Landsbyen Højby nedlægge og Jorderne lægge under Hovedgaarden, medens Bønderne flyttedes til Tirsted. Paa Falster foresloges en Samling Gaarde (By), Bjørup (Systofte Sogn) nedlagt — vistnok til Kommissionens Beklagelse — men Jorderne, 70 T. H., laa lige ved og inde i Nørre Ladegaards Tilliggende. Tabet for Kronen herved betød intet, da det var en meget slet Egn om end god til Græsning, og der fandtes »øde Steder nok aparte og bedre Egn, som de (Bønderne) skal blive henflyttet paa«. Paa Orup Bondegård i Nabosognet, vistnok den nuværende Ovrup Gaard, boede en Overførster, der ogsaa maatte fraflytte, for at Gaardens 21 T. H. kunde lægges ind under Rytterdistriktet.

Af kongeligt Gods solgtes der kun 604 T. H., paa den vestlige Udkant af det lollandske Distrikt, for 30.415 Rdl. og senere endnu lidt for 19.262 Rdl.¹

Noget senere købte og tilbyttede Kongen sig Kjærstrup Gaard og Gods med omtr. 300 T. H., men solgte Lundegaard og Gods, c. 1150 T. H. samt en Del Tiender til Grev Christian Danneskjold for 191.356 Rdl.² For Kjærstrup fik Madame Schack, Enke efter Major Otto Schack, 22.000 Rdl. kontant og Gods for omtr. 2000 Rdl. Desuden fik hun en særlig Godtgørelse, fordi nogle af hende af-

¹ Kommissionen 1717 ¹³/₁ over Rytter- og Relutionsgodset i Fyen. Protokol »Speciel Ekstrakt over Relutionsgodset i Fyen«; General-Indtægtsbog 1720 samt 1723, Fol. 6. Gen.-Kommiss.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, Oversigt over det til Rytteriet udlagte Gods.

² Herved skal anføres et Eksempel paa, hvad der i Farten kunde løbe den af Forretninger overbebyrdede Konge i Pennen. I 1720 forespurgte de i Kjøbenhavn forsamlede Land- og Krigskommissærer blandt meget andet om, hvorledes de skulde forholde sig med saadanne Rytterbønder, der boede saa langt fra Hovedgaardene, at de ikke kunde forrette det der forefaldende Hoveri med Høets Indhjærgning og den lejlighedsvis forefaldende Oppløjning af Dele af Græsmarkerne. De foreslog, at de paagældende Bønder betalte 12 Skilling aarlig pr. T. H. i Arbejdspenge, og henviste særlig til Beboerne paa de 1800 T. H. paa Falster, der hørte under Rytter-Hovedgaarde øvre paa Lolland. Kongen resolvede, at de burde betale mindst 4 Mark pr. T., men iøvrigt kunde de forhandle derom med Gabel. Antagelig har Kongen ikke tænkt tilstrækkelig over Forholdet, men ment, at der var Tale om det udenfor Rytterdistrikterne sædvanlige Hoveri. Resultatet blev det mærkelige, at Afgiften sattes til 3 Mark, hvad der var altfor urimelig meget. Kgl. Resol. og Reskr. m. m. vedk. Rytterdistrikterne 1717—20, 1720 ¹/₃; General Indtægtsbog 1722.

staaede Bønder i Vantore, Kjettinge og Herridslev var »Capital Bønder« med godt Skovtilliggende.

C. Arbejderne paa Fyen.

De to fyenske Ryttergodsdistrikter omfattede omtr. 8900 T. H. ny Matrikkel, men var reduceret ned til omtrent tre Fjerdedele heraf. Med Undtagelse af Odense Amt, hvor der endnu fandtes omtr. 1500 T. H. forbeholden under Amtet, samt en Ubetydelighed i Nyborg Amt og i Ruggaards Amt, var alt det kongelige Gods paa Fyen Ryttergods.

Kongen havde længe vaklet frem og tilbage imellem, om han paa Fyen vedblivende vilde have to Regimenter eller kun et, og havde i 1717 gentagne Gange ændret sine Befalinger herom. Endelig bestemte han sig for, at der kun skulde være et Regiment, hvad der jo lettede den fyenske Kommissions Arbejde¹.

Det første Skridt til Omordningen havde bestaaet i, at Kongen ved et i Formen usædvanlig skarpt Reskript uddrev Jens Lassens Arvinger² af St. Knuds Klosters Ladegaard og Provstigaarden i Odense, med alt underliggende Gods. Som Grund herfor angaves, at hverken Lassen selv eller Arvingerne i Tide havde bragt Formaliteterne ved et Mageskifte af Klostret m. m. mod andet Gods i Orden, men ladet det henstaa fra 1682 til 1715. Hermed var det givet, at det ny Rytterdistrikt skulde ligge tæt omkring Odense, og at alt det andet fyenske Ryttergods, og da navnlig det i Nyborg Amt, skulde sælges.

Ligesom den sjællandske Kommission synede den fyenske indgaaende hver enkelt Bondeejendom — om man kan kalde det saaledes — paa det gamle Ryttergods og undersøgte samtidig Forholdene ved Relutionsgodset med stor Iver. I December 1717 kunde Kommissionen indgive en udførlig Relation, hvori den bl. a. foreslog, at hvor de paagældende Proprietærer ikke vilde byde noget tilstrækkeligt for Relutionsretten, skulde Godset kunne sættes til Avktion og bortsælges til den højstbydende, og dette gik Kongen med til. Men forud for saadanne Salg burde det Ryttergods, som ikke laa bekvemt for det nye Distrikt, sættes til Avktion; »thi som Proprietærene nu ikke er ventende at beholde det, de har af Relutionsgodset, saa skulde formodentlig

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ²²/₁₁, Nr. 1425; General-Indtægtsbog 1716 og 1717.

² Om ham se bl. a. Hist. Tidsskr. 7. R. IV, 1 ff. og 88—95; Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ⁷/₁₀, Nr. 1336; Rk. Relat. prot. 1717 ²⁵/₆, 125; Relationer fra fyenske Kommission.

desto snarere findes Liebhaveere til at købe, for at faa Gods igen til Sædegaardenes Komplettering«, og samtidig nævnte de en Del private Hovedgaarde, hvis Tilliggende for en Del bestod af Reluitions-gods¹.

De havde bl. a. ogsaa henvendt sig til Etatsraad Rostgaard, der besad Øen Sejro, som var Reluitions-gods helt igennem, og spurgt ham, hvad han vilde betale for Reluitionsretten. Rostgaard, der jo i Forvejen var bleven plaget af den sjællandske Kommission i Anledning af Krogerup, svarede meget afvisende, at de 14507 Rdl. 28 Skill., »som hans Forfædre har taget for (betalt for) Sejro«, var Betaling nok. Nu skulde Øen altsaa til Avktion.

Ved Aarets Slutning udstedtes der Plakat om Avktion over det Ryttergods, som man ikke vilde beholde. Den indledtes med en Udtalelse om, at Kongen vel havde haft i Sinde at reluere det Jordegods og de Tiender, som hans Forfædre gennem Skøderne havde reserveret: »saa, udi det Sted og af særdeles allernaadigst Omsorg for de Proprietæere, som Reluitions-godset nu allerunderdanigst maa cedere, at de igen til Sædegaardenes Komplettering kan faa Gods, og ellers for alle og enhver, være sig Bønder, som agter, sig selv at købe, eller andre, som maatte have Lyst, sig Jordegods at tilforhandle«, opbødes nu en Del af det gamle Ryttergods paa Fyen og tilliggende Øer. Iøvrigt var Betingelserne som ved de sjællandske Avktioner, der jo afholdtes omtrent ved samme Tid. Avktionen skulde holdes i Odense, proklameres ved Trommelslag og ved Oplæsning fra Prædikestolene og begynde i Februar 1718. Hver Bondegård skulde efter Omstændighederne opbydes for sig, og for at opmuntre Bønderne til selv at købe deres Gaarde lovedes der dem visse Friheder ligesom andre Propriétaire Bønder² og den særlige Begunstigelse, at Halvdelen af Købesummen maatte henstaa til efter Krigens Ophør.

I Januar underrettede Kongen Kommissionen om, at »Cirkumferencen af de nye Rytterkvarterer« skulde lægges saaledes, som han nu havde ladet det aftegne paa et ham tilstillet Kort. Indenfor dette Omraade vilde han ikke have Fællesskab med nogen³,

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ¹³/₁₂, Nr. 1737.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1717 ³⁰/₁₂, Nr. 1922, 1717 ³¹/₁₂, Nr. 1939, 1718 ¹¹/₁, Nr. 76 og ³/₂, Nr. 186. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, Ordre 1718 ²⁶/₂ til fyenske Komm. Forordninger 1717 ³³/₁₂. Udtrykket »Propriétaire Bønder« maa her forstaaes som selvejende Bønder.

³ Et Bevis for, hvor alvorlig Kongen mente denne jævnlig fremsatte

hvorfor Kommissionen, enten ved Mageskifte eller Køb skulde formaa Ejerne af frit Gods til at skille sig ved dette. Skulde der mangle noget i den nødvendige Godsmængde, skulde der tages af det nærmeste og bedste gammelt Ryttergods eller Relutionsgods; alt det øvrige Ryttergods skulde sælges ved Avktion paa fordelagtigste Maade. Skulde nogen Proprietær vise sig »opiniatere med at frikøbe deres Gods« for Relutionsretten og nægte at betale herfor efter Billighed, kunde Godset straks sættes til Avktion.

Der afholdtes herefter ialt fire Avktioner, alle i 1718, og samtidig købte og solgte Kommissionen betydelige Godsmængder paa anden Maade.

Af det gamle Ryttergodses 8900 T. H. overgik 2191 T. til det ny Ryttergods, og ved de fire Avktioner bortsolgtes der 5326 T. H., medens imellem syv og otte hundrede Tønder bortmageskiftedes. Yderligere bortsolgtes der underhaanden endnu lidt, saa at kun nogle faa hundrede Tønder af det daarligste Gods forblev tilbage under Amterne. Den samlede Indtægt — herunder dog ogsaa Magelægene — opgjorde Kommissionen til 340.570 Rdl., hvoraf 45.000 Rdl. alene for Salg af Relutionsretten.

Det tilkøbte Relutionsgods udgjorde 1300 T. ny Matr. (1349 gl. Matr.), og betaltes med 67.608 Rdl., hvori der dog for Brøstfældighed afkortedes 7626 Rdl. Til yderligere Komplettering indenfor Distriktet inddroges Kongens forbeholdne Gods i Egnen omkring Odense, og endelig erhvervede Kongen Ruggaard og Gods samt Christiansdal Gaard og Gods, det første ved Mageskifte, det andet ved Køb¹.

Den sidste lille Rest af kongeligt Gods paa Langeland blev nu solgt.

Ved den første Avktion, der navnlig omfattede Gods i Nord-Udtalelse, blev Oprettelsen af helt nye Jurisdiktionsomraader for Ryttergodset, altsaa ogsaa for Rytterbønderne, tildels ved at sønderbryde de ældgamle Herredsinddelinger. Saaledes dannedes der i de tre sydlige sjællandske Distrikter tre Regimentsbirker, der fik Navn efter det paa-gældende Regiment og fik Tinghuse: ved Ugledie (nær ved Lekkende) for Vordingborg Distrikt, medens Tinget før havde været holdt i et Husmandshus i Grumløse; ovenfor Hellested Bro (det gamle Tingsted for Stevns-Fakse Herreder) for Tryggevælde Distrikt; ved Antvorskov for Antvorskov Distrikt, hvor det gamle Tinghus kunde benyttes. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ¹⁸/₁₂, Nr. 1659, 1720 ³⁰/₈, Nr. 1144, 1721 ²³/₈, Nr. 959; Forordn. 1720 ²¹/₂; Fogtmanns Reskr. 3, 399, 1719 ¹⁵/₄.

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁶/₂, Nr. 305; Rytt. Kommiss. 1717 ¹³/₇ over Rytter- og Relutionsgodset paa Fyen, Pakke 1; Relation fra samme Kommission med Regnsk. over Indtægt og Udgift 1717—1722.

fyen, begyndte Kommissionen med at udbyde Godset til 50 Rdl. pr. T.; »mens som ingen derpaa ville byde, endskønt vi paa adskillige Maaneder (!) persuaderet en og anden bekendte Liebhabere, at de maatte resolve dem til at købe, dog ey noget udrettede, førend vi paa allernaadigste Behag maatte gaa tilbage og indsætte Tønden udi første Bud for ...« 30, 35 og 40 Rdl., ligesom Godset var til; saa begyndte Folk endelig at byde. Denne Avktion indbragte 49205 Rdl. for 1139 T. Kommissionen bemærkede til allernaadigst Overvejelse og Fornøjelse, at skønt det solgte Gods »er nest det sletteste udi Landet og paa Sletten¹ Egn«, har den dog faaet over 43 Rdl. pr. T., eller naar alt kom til alt 45 Rdl., »som os synes, der kender Godset, og udi Betragtning disse besværlige Pengetider, at være vel solgt, siden og udi den Henseende, den store Reduktion, dette Gods under Rytterhold har haft, nemlig over 332 T. H., som nu og vindes, saavidt at de Købende maa kontribuere af saa meget mere, end som Eders Majestæt forhen har nydt«.

Gehejmraad Gabel, der solgte Bregentved og nu erhvervede sig Godset Enggaard (Gyldensten) ved privat Køb², samt Oberstløjtnant Holsten paa Langesø købte begge betydelige Mængder Gods i Skovby Herred, mellem Odense og Bogense for 40—45 Rdl. pr. T., efterat Kommissionen først havde søgt at sælge Gaard for Gaard. De gode Gaarde fandt jo let Købere, men de daarlige ingen, hvorfor Kommissionen her maatte sælge »godt og slet i Bunke«. Paa lignende Maade købte Gehejmraad Christian Sehested en betydelig Mængde Gods i Nærheden af sin Ejendom Nislevgaard. Sehested havde haabet, at Kongen vilde overlade ham dette Gods forholdsvis billigt; men som sædvanlig var Kongen ikke meget medgørlig i Pengesager og befalede, at dette Gods ved en ny Avktion skulde drives saa højt op som muligt.

Den største Køber i denne Omgang var Gabel (for omtrent

¹ D. v. s. skovløs. Approbation af Salget se Gen. Kommiss. Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm., Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ²⁶/₂.

² For »tro og villig Tjeneste«, som Gabel »gjort og bevist haver og herefter gøre skal«, havde Kongen skænket ham Halvdelen af Oregaard, »nu Gabels Lykke«. Gaarden havde været ejet af den bekendte Baron Görtz og Landraad Otto Blome i Fællesskab. Det var Görtzes Halvdel, Kongen skænkede Gabel, der afkøbte Blome den anden Halvdel for 13000 Rdl. og derefter af Kongen fik Tilladelse til at lægge to Bøndergaarde »kaldet Høged« ind under Hovedgaarden. Rk. Eksped. Prot. Nr. 9, 1716 ²³/₂, 581. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ¹²/₂. Smlgn. Vedel Simonsen: Elvedgaard fl. St., særll. II, 94.

27000 Rdl.). Ligesom paa Sjælland kun ganske enkelte egentlige Bønder benyttede Lejligheden til selv at købe deres Gaarde, saaledes undlod ogsaa de fyenske Bønder dette.

Af det nordfyenske Gods forblev foreløbig mellem 800 og 900 T. usolgt, fordi der ikke blev budt for det, hvad Kongen vilde have. Kommissionen indstillede derfor, at dette Gods blev opbudt ved næste Avktion, naar Godset i de andre Distrikter skulde sælges, for omkring 30 Rdl. pr. T. Ogsaa de gjorde gældende, at Kongen efter Salget vilde faa mere ind i Kontribution af de Købende, end han havde faaet af det som Ryttergods, foruden at han vandt Købesummen. Da derhos Godset i de andre Distrikter gennemgaaende var af bedre Beskaffenhed og kunde ventes solgt godt, kunde det ene bøde paa det andet. Kongen approberede vel Forslaget, men hævdede dog, at der ikke var Grund til at sælge noget billigere end 40 Rdl. pr. T., den laveste Pris, der var solgt for paa Sjælland (!).

Ved Salget af Øen Fæno kom Kommissionen i Handel med den meget energiske og forretningskyndige Enkegrevinde Anna Kathrine Wedell, født Banner, der var Formynder for sin mindre-aarige Søn, Arvingen til Grevskabet Wedellsborg. Denne Handel skal omtales noget nærmere.

Fæno havde 39 T. H., fordelt paa fire Bøndergaarde, men ogsaa her var Hartkornet reduceret betydeligt. Grevinden vilde »erigere« Øen under Grevskabet som Feudalgods og tilbød at ville betale den med 8000 Rdl., altsaa over 200 Rdl. pr. T., efter at der fra anden Side var budt 4500 Rdl.; men hun vilde betale med Brænde. Det turde Kommissionen dog ikke indlade sig paa, da den frygtede for, at Grevinden i den Anledning vilde forhugge sine Skove¹, og Kongen afslog at gaa ind paa Handelen. De fire Bønder paa Øen havde bedt om for Guds Skyld at maatte forblive Kongens Bønder og Tjenere og tilbød, at de i saa Fald fremtidig vilde yde omtrent det dobbelte (!) af, hvad de havde ydet som Rytterbønder. Dette anbefalede Kommissionen. Kongen resolverede imidlertid, at hvis Grevinden vilde betale 6000 Rdl. kontant, skulde hun have Øen, hvis ikke, skulde Bøndernes Tilbud modtages.

Det havde imidlertid vist sig vanskeligere end oprindelig antaget at gennemføre Kongens Paabud om, at han vilde være ene-raadende i det valgte Omraade, fordi en Del Godsejere hverken kunde eller for en rimelig Pris vilde skille sig ved deres Gods, særlig hvor der fandtes Skov derpaa. Der maatte altsaa

¹ Der havde kort i Forvejen været en Retssag mod hende for ulovlig Behandling af Grevskabets Skove.

paa anden Maade gøres Udvej. Kongen afkøbte saa Geheimeraadinde Schuldt Christiansdals (Dalum Kloster) Gaard og Gods, ialt omtr. 400 T. H. af alle Slags, for 30.000 Rdl. og lod derefter indlede Forhandling med Grevinde Wedell om Køb eller Mageskifte af Ruggaard med Gods, ialt 259 T. H.

Efter en meget langvarig Tovtrækning med Grevinden, der bl. a. hævdede, at hun som Formynder for sin Søn maatte gaa til det yderste for at værne om hans Arv, ordnedes endelig et Mageskifte, saaledes at Grevinden fik 264 T. H. i Vends Herred, navnlig Byerne Tandrup, Gjelsted og Gamborg samt Fænø og 4000 Rdl. kontant. Endvidere fik hun Hovedgaardsfrihed for Gaarden Sparretorn m. m. og en Del af Bøndergodset for at indrette Sparretorn til en ret Sædegaard, der fremtidig skulde hedde Bannerslund¹.

Det maa antages, at Grevinden har gjort en god Handel, navnlig da Kommissionen udtalte, at Ruggaards Bønder »er nu kun fattige og i slet Tilstand; men henset til Egnens Lejlighed kan de dog med Tiden blive gode, naar de bliver fri for Hovningen«. Det er muligt, at Kongen her har gjort en Undtagelse, fordi det var en Enke, der kæmpede for sit Barn; men han havde ogsaa i sin Instruks til Kommissionen udtalt, at Mageskifterne skulde foretages saaledes, at Godsets Ejere kunde staa sig ved Byttet og blev tilfreds, samtidig med at Kongen ej heller blev traadt for nær. Grevinden selv fandt alligevel, at hun havde købt Godset i Vends Herred meget dyrt, og udtalte, at enhver vidste, at man ikke fik de Indtægter af Bøndergods, der lagdes ind under Hovedgaardene, som af det, der alt var »i Stand«; og der vilde derhos medgaa en god Del til at fornøje de Bønder, »som skulle fra Gaarder og Huse til sligt Fratagelse«².

Ifølge Rentekamrets Opgivelser skulde der paa Fyen være 10286 T. Reluitionsods, hvoraf 8474 T. Bøndergods, det øvrige Tiender og noget Hovedgaardstakst; men af forskellige Grunde —

¹ En skælnsk Skriver i Krigskancelliet har et af de Steder, hvor der staar: »Og skal Sædegaarden ... herefter have det Navn Banners Lund«, sat Navnet »Rasmus« i Stedet for »Banners Lund«.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹¹/₁, ⁴/₄ og ²⁰/₆, Nr. 76, 582 og 1019; 1718 ¹²/₃ og ¹⁴/₆, Nr. 430 og 978; Rk. Relat. fra Kommiss. p. Fyen ang. Rytter- og Reluitionsods, Regnsk. over Indtægt og Udgift 1717—20; Rk. Kommiss. 1717 ¹³/₇ over Rytter- og Reluitionsods paa Fyen, Pakke Nr. 1, Relat. 1720 ¹²/₃. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodssets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ¹⁰/₄ Vedel Simonsen Ruggaard III, 176 ff.

Inddragning til Ryttergods, Fritagelse for at indløse Reluitionsretten m. m. — blev der kun for godt Halvdelen betalt Indløsning.

Kommissionen formerede en fuldstændig Liste over alt Reluitionsgodset med Angivelser om Godsets Tilstand og Forslag om, hvad Besidderne burde betale i Indløsning. Dette godkendtes i Almindelighed af Kongen. Men hermed var Sagen ikke afgjort, da ikke faa Godsejere vedblivende vægrede sig ved at betale noget eller dog ikke kunde bestemme sig til at betale den fastsatte Sum. Kommissionen maatte i saadanne Tilfælde virkelig skride til at opbyde det omhandlede Gods ved Avktion. Avktionerne førte imidlertid ikke altid til det ønskede Resultat, da en Del Proprietærer slet ikke brød sig om at beholde Gods, der var skovløst, men hellere lod det gaa tilbage til Kronen mod at faa den deri staaende Købesum tilbage. Og selv hvor Godset kunde være i god Drift og vel forsynet med Skov, vilde den ene Proprietær nødig byde paa Gods, der tilhørte en anden.

Kommissionen foreslog da Kongen, at hvor Proprietæren i saadanne Tilfælde ikke inden en vis Frist indfandt sig og betalte den fastsatte Indløsning, skulde Godset sekvestreres fra Ejerne og svare Landgilden og Hovningspengene til Amterne, ligesom det var Tilfældet med Skatterne, indtil den forlangte Indløsningssum var naaet. Kongen vilde dog nødtigt gaa skarpt tilværks, og lidt efter lidt enedes da Parterne i Mindelighed, saa at Reluitionsbøndergodset vel forblev hos Proprietæren, men skulde svare 4 Rdl. aarlig pr. T. H. baade i Fred og i Krig, levere det sædvanlige Halm mod Betaling og køre en vis Mængde Brændsel en vis Vejlængde. Det fri Bøndergods derimod skulde kun i Krigstid betale 4 Rdl.¹

Indløsningssummerne var meget forskellige og rettede sig efter Godsets Godhed og navnlig efter Mængden af Skov. I mange Tilfælde, hvor Besidderen virkelig sad smaat i det, gav Kongen helt Afkald paa Indløsningssummen. I andre Tilfælde kunde det dreje sig om et Par Rigsdaler pr. T., men ved en Del særlig godt Gods, navnlig de smaa Øer ved Sydkysten, kunde Indløsningssummen gaa op til 30—40 Rdl. pr. T. I Gennemsnit blev det ligesom paa Sjælland henved 10 Rdl.

Ialt maatte 90 Besiddere af saadant Gods betale Indløsning. De største Summer udrededes af Kancelliraad Christian Lassen (omtr. 3100 Rdl.), Gehejmerraad Niels Krag's Enkefrue (omtr. 2000

¹ Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm., Pakke Nr. 1, Kgl. Resol. 1718 ²⁶/7.

Rdl.), Oberstløjtnant Brüggemann (1600 Rdl.), Assessor Landorfs Arvinger (1550 Rdl.) osv.¹

Et særligt Eksempel paa Handel om Skov skal anføres. Kommissionen havde forhandlet med Borgerne i Svendborg om nogle Jorder og Skove umiddelbart ved Byen: Ørkildsmark, Ørkildshauge og Holmene, ialt 21 T. H. Kommissionen havde troet, at dette betydelige Omraade var Relutionsgods, men ved Undersøgelse af gamle Dokumenter viste det sig, at Byen kun havde det i Fæste fra Kronen fra ældgammel Tid. Man enedes da om, at Byen for 40 Rdl. pr. T. skulde beholde Grunden og Græsningen til Fordeling blandt Borgerne efter Grundtaksten, medens Kronen for bestandig skulde beholde Overskoven og Svinsoldenen!

D. Arbejderne i Jylland.

Ved Konferencen paa Koldinghus i August 1717 havde den jyske Kommission faaet Kommissorium omtrent ligesom de andre Kommissioner, men dog med den Forskel, at den skulde inddеле alt det nu tilbageværende kongelige Bøndergods i Jylland til Ryttergods.

Foreløbig indskrænkede Kommissionen sig til at lade Bjellerup Ladegaards Bygninger nedrive og Materialerne flytte til det nærliggende Dronningborg, hvor der skulde opbygges Barakker og Stalde. Samtidig forberedtes Omdannelsen af Mariager Klosters Lader og Øksenhuse til Rytteriet. Indtil videre skulde Avlingen til Bjellerup og Klostret bortfæstes².

En endelig Afgørelse af det vigtige Spøgsmaal om, hvormeget Rytteri der fremtidig skulde ligge i Jylland, ses først at have foreligget i Beg. af 1718: der skulde være tre Regimenter; men da de jyske Regimenter endnu befandt sig paa Krigsskuepladsen i Norge, havde det forsaavidt heller ikke haft overvættes Hast med at træffe denne Bestemmelse.

Kommissionen havde derfor givet sig god Tid i Løbet af Vinteren 1717—18 og gav sig saa smaat ilag med Relutionsgodset ved at undersøge de mangfoldige Adkomstbreve efter Rentekammerets Opgivelser. Kommissionen havde indciteret Proprietærerne i Halds, Skivehus og Mariager Amter til at møde i Viborg i Dagene

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁰/₈ og ¹⁹/₈, Nr. 821 og 1277; Relat. fra Kommiss. paa Fyen ang. Rytter- og Relutionsgods, Regnsk. over Indtægt og Udgift 1717—22; General-Indtægtsbog 1718, særl. Fol. 165 f.

² Rk. Eksped. prot. 1717 ²/₈, Nr. 10, 308 og 311; Diverse Sager vedk. det jyske Ryttergods 1687—1719.

14.—28. Februar til Eftersyn af deres Adkomster og Skøder og til Akkordering om Indløsning for det Relutionsgods, som ikke laa belejligt for de ny Rytterdistrikter. Nu blev den pludselig skræmmet op af en kongelig Ordre om snarest at ordne Rytterdistrikterne, fordi en anden Kommission skulde foretage Udskrivning af Dragoner i disse Distrikter, Fodfolk fra alt det øvrige Gods¹. Herimod indvendte Kommissionen: hvis vi nu over Hals og Hoved i Ribe og Aarhus Stifter skulde rejse omkring af Hensyn til Soldaterudskrivningen og udse, hvad der skal være Ryttergods og hvad ikke, fik enhver at vide paa Fingrene, om deres Gods skulde indløses eller ikke. Besidderne vilde herved blive »ond at trykke til det Bud, som ellers var at vente, fordi at de, som bor nær og omkring Ryttergodset, vil gerne betale over deres Evne for at konservere det Gods, som de til Kompletteringen eller i andre Maader uforbigængelig behøver ... Og ihvorvel dette Forslag er os, som selv ejer Jordegods, og andre Proprietærer saa skadelig, som det er Eders Majestæt gavnlige, er det dog deres Pligt at raade Kongen paa det bedste.

Det var et Ræsonnement, som Kongen kunde tiltræde, og den beordrede Soldaterudskrivning blev stillet i Bero indtil videre, hvorpaa Kommissionen fortsatte med Relutionsgodset, men tillige tog fat paa Indretningen af Rytterdistrikterne.

Det er tidligere nævnt, at Seerup havde opgjort det belejlige Ryttergods i Jylland til henimod 14000 T. H., hvorefter omtrent to Trediedele laa i Koldinghus og Skanderborg Amter. Da der til tre Regimenter à 700 Portioner behøvedes henimod 17000 T., skulde der altsaa gøres Udvej for omtr. 3000 T. ved Køb, Inddragning af Relutionsgods og Inddragning af frit Proprietærgods under Rytterdistrikterne. Men dette var vanskeligere, end det kunde se ud til, da jo de nye Distrikter skulde ligge saa stærkt sammentrængt om et Midtpunkt, og fordi der nu fordredes meget betydelige, sammenhængende Skovstrækninger til Hestenes Sommergræsning, store Hovedgaardsmarker til Vinterhøet samt endelig store Lade- og Staldbygninger til Rytterne og Hestene.

Alt dette nødvendiggjorde Køb af Hovedgaarde, da Kronen i Jylland af samlede Godser — foruden de alt af Kongen erhvervede Ejendomme: Mariager Kloster og Dronningborg — nu kun ejede Koldinghus og Riberhus samt enkelte mindre Gaarde. Men Riberhus laa ubekvemt for den nye Ordning, og det synes, som om Kongen, der jo jævnlig boede paa Koldinghus, ikke skøttede om at have Rytterne paa saa nært Hold. Der maatte altsaa findes

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁹/₂, Nr. 285. Om disse Forhold se ogsaa senere Seerups Udtalelser til Gabel i August 1717.

paa andre Udveje og da navnlig til at skaffe belejligt Gods i Egnen Dronningborg (Randers)—Skanderborg, hvor to af de tre Regimenter skulde ligge.

Kongen købte da først af Storkanslerinde Reventlow det store Gods Clausholm med 151 T. Hovedgaardstakst, omtr. 900 T. Bøndergods og betydelige Skove m. m. for en Købesum af 85000 Rdl. Derefter lod han Silkeborg og Tvillum med alt deres Gods indtage, relucere — henholdsvis fra Christian Fischer for omtr. 38000 Rdl. og fra Oberstløjtn. Mathias Rosenørn for 34400 Rdl. — og inddrog, respektive købte Justitsraad, Landsdommer Mathias Poulsons Ejendom Søbygaard og Gods, der kun delvis var Reluition underkastet¹. Silkeborg havde 25 T. H. og 600 T. Bøndergods, Tvillum henholdsvis 47 og 622, Søbygaard 34 og 252 T. Pr. T. H. betaltes i Gennemsnit 60 Rdl. af Bøndergods.

Ved Inddragningen af de tre sidst nævnte Godser fik Rytterdistriktet dog en noget anden Beliggenhed, end Rytterkommissionen oprindeligt havde planlagt ved at foreslaa Kongen at købe Godserne Bruusgaard, Gjessinggaard og Tustrup henne i Randers-egnen og dernæst dels ved Indløsning, dels ved Køb erhverve Støvringgaard. Kongen havde alt godkendt dette Forslag; men derefter ændredes altsaa Bestemmelsen. Da det noget senere viste sig, at man endnu havde for lidt Græsning og Hø, indkøbtes Sjelleskovgaard, nu Wedellslund, med omtr. 30 T. og omtr. 200 T. Gods, hvortil der hørte meget betydelige Skove, for 18000 Rdl.²

¹ Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ²⁶/₇; sammesteds Optegnelser om Købet af Clausholm. Etatsraad Ole Krabbe var nu bleven den Ledende i den jyske Kommission.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁶/₄ og ²⁰/₇, Nr. 728 og 1100, 1720 ⁵/₁₀, Nr. 1256; Rk. Eksped. prot. Nr. 10, 422 ff., Nr. 11, 186 og 422. Sjelleskovgaard ejedes af »Rebecca de Brobergue«, som hun underskriver sig, og hendes Svoger, Kommandør Peder Wecke, gift med Christiane de Broberg. Regnsk. over det paa Sjælland bortsolgte gamle Ryttergods og ophævede Relutionsrettigheder m. m. 1717—21 samt Rytterkommissionen over Rytter- og Relutionsgodset paa Sjælland, Diverse Dokumenter. Det fortjener at bemærkes, at det af Jordebogen over Sjelleskovgaards Bøndergods fremgaar, at Fæsternes Afgifter til Godsejeren i mange Tilfælde var bestemt ved Akkord, hvad der næppe kan forstaas anderledes end en fri Overenskomst mellem Fæstebonden og Godsejeren. Lignende Forhold kan ogsaa træffes paa Sjælland. Smlgn. Steenstrup: Den danske Bonde, 69 f. særlig om Landgilden. Det synes, som om Justitsraad Paulson havde Sjelleskovgaard paa Haanden fra de foran nævnte Ejere, men lod Kongen træde ind i sit Sted.

Samtidig mødte Kommissionen saa mange »Afbevisninger« paa Indløsningsretten, at det blev nødvendigt at inddrage ret betydelige Mængder af frit Proprietærgods og Tiender under Rytterdistrikterne. Til Gengæld blev der udenfor disse store Mængder gammelt Ryttergods tilovers, hvilket Kommissionen foreslog bortsolgt ved Avktion, da det var paatrængende nødvendigt at skaffe Penge til de alt stedfundne Køb.

Men ogsaa Kongen trængte haardt, meget haardt til Penge. Den langvarige Krigstilstand stundede nu øjensynlig mod Afslutning, og Kongen og hans Raadgivere skønnede, at efter den Rustnings- og Krigstilstand, der nu i saa mange Aar havde hersket mellem Sverige og dets Fjender, var der fulgt en Udmattelse, en Udtømmen af de personelle og materielle Kræfter, der maatte medføre en delvis Afrustning. Men ogsaa en Reduktion af Hæren medførte betydelige, øjeblikkelige Udgifter, da Staten ikke kunde afskedige Folk, der havde Krav paa Maaneders eller Aars Løn, uden i Hovedsagen at maatte tilfredsstille dem først. Den gammel-dags Form med at udstede Restsedler¹ paa Tilgodehavendet hos Staten anvendtes ikke mere, og allerede i Kristian 5.s Tid havde det kun været mere undtagelsesvis, at man overlod afskedigede Officerer Jordegods for deres Tilgodehavende. Derimod lod Kongen Officererne tilkendegive, at han gjerne saa, at de tegnede sig for Lodder i Godslotterierne over sjællandsk og lollandsk Gods, og ikke faa Officerer fulgte Opfordringen, saa at de paa den Maade fik Anvendelse for resterende Gage.

Paa den anden Side opfordrede Forholdene stærkt til at vente endnu nogen Tid med at bortsælge af Kronens Ejendomme, indtil Folk igen var kommen til Penge og kunde byde noget ordentligt ved Avktionerne. Helst vilde Kongen og Rentekamret have nøjedes med foreløbig at sælge Reluitionsretten; men dels krævede Forhandlingerne herom endnu betydelig Tid, dels kunde mangan en Besidder af bevisligt Reluitions-gods faktisk ikke udrede et i sig selv rimeligt Beløb for Reluitionsrettens Ophævelse.

Som tidligere omtalt havde Seerup allerede i 1716 opgjort det ubelejlige Ryttergods til over 3400 Td., der mest laa i Sydvestjylland (Riberhus Amt), og hertil kom nu omtrent 2000 T. alene i Randers—Mariager-Egnen og over 1300 T. i Skanderborg, Aakjær, Havreballegaards, Stjernholms, Silkeborg og Koldinghus Amter. Yderligere besad Kronen endnu noget spredt Gods ved

¹ Det virker ejendommeligt at se, at en Efterkommer efter Oberst Christoffer Hvas i 1720 faar Lov at betale en lille Reluitions-sum til Kronen med en til Hvas i 1745 udstedt Restseddel — og vel at mærke uden at der beregnedes Rente af Restsedlens Beløb i de forløbne 75 Aar!

Amterne, men navnlig ejede den en Del Kongetiender og en Mængde Kirker og Kirketiender, der kunde gøres i Penge ved samme Lejlighed, de sidste forsaavidt de ikke var »perpetueret« til visse Embeder og Formaal osv.

I December udtalte den jyske Kommission, at den nu var naaet saa vidt, at den ved Nytaarstid vilde kunne være færdig med sine Undersøgelser af Relutionsgodset, saavel for det solgte Gods som for det kun pantsatte Gods og Tienders Vedkommende. For at »vinde Tid og menagere Eders Majestæts Bekostning« ansaa den det for bedst at indkalde alle Besiddere, som ikke endnu havde akkorderet om Indløsningssummen, til Møde i Viborg i Januar og Februar 1719, for at man kunde faa Ende paa Sagen. Kommissionen haabede vel, at enhver efter Tidernes og Godsets Lejlighed saavidt muligt vilde søge at frigøre sit Gods, saa at der kunde indkomme betydelige Beløb; men der vilde dog ikke blive tilstrækkeligt til at betale de indtagne, respektive købte store Godser og de mangfoldige Konge- og Kirketiender, som ønskedes inddragen i de nye Distrikter¹. De opfordrede derfor kraftigt Kongen til at sælge alt det Gods og de Tiender, der laa udenfor Distrikterne, da Salgssum og Skatter m. m. langt vilde overgaa de nuhavende Indtægter. Samtidig opfordrede de Kongen til ligesom tidligere at gaa ind paa, at der for den ene Halvdel af Salgssummen udstedtes Panteobligation, der efter deres Mening var ligesaa god i Handel og Vandel som rede Penge². Men skønt Kongen selv havde ladet saadanne Panteobligationer benytte som kontant Betaling, holdt han fast ved, at Avktionsplakaterne nu skulde lyde ligesom ved Avktionerne paa Sjælland og Fyen: kontant Betaling i to paa hinanden følgende Terminer.

I Marts 1719 afgav Kongen Resolution om, at Avktionerne kunde afholdes, og de skulde begyndes snarest muligt. Avktionsplakaten blev affattet omtrent ligesom hidtil; men det skal dog nævnes som noget særegent, at Riberhus Ladegaard med tilliggende Bøndergods, ialt omtr. 400 T. H., ikke skulde opaaes

¹ Navnlig Christian Fischer og Rosenørn trængte haardt paa Kommissionen og Kongen for at faa deres Betaling, da de laa i Handel om anden Ejendom, og Kongen var nødt til at bede dem om Henstand.

² Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ¹⁰/₁₂, Nr. 1830, 1719 ¹⁴/₃, Nr. 310; Rk. Eksped. prot. Nr. 11, 422; Kommiss. 1717 ²/₃ over Rytter- og Relutionsgodset i Jylland, Diverse Avktionsforretn. 1719—23; Diverse Sager vedrør. det jyske Ryttergods c. 1687—1719.

Gaard for Gaard, men sælges samlet¹. I Modsætning til, hvad der hidtil havde funden Sted, blev det særlige Kommissioner for hvert Stift, der kom til at afholde Efter-Avktionerne over det Gods, der ikke var bleven solgt i første Omgang, fordi den egentlige Rytterkommission var saa stærkt optaget af at ordne Ryttergodset.

Disse Avktioner fortsattes lige til 1723, dels fordi Rytterkommissionen først efterhaanden kunde afgøre, hvad Gods der kunde undværes i Udkanterne af de nye Rytterdistrikter, dels fordi der for en Del Gods ikke blev budt tilstrækkeligt, dels endelig fordi man vilde give Køberne Tid til at trække Vejret og skaffe tilfredsstillende Pengesummer tilveje. Ved Efter-Avktionerne optraadte alt det endnu tilbageblevne Gods m. m. til absolut Bortsalg, da Kronen fremtidig ikke for de Rester, der endnu kunde være tilbage spredt omkring i Landet, kunde holde særlige Tilsyns- og Oppebørselsbetjente.

Ved disse Efter-Avktioner viste det sig, at Køberne enten atter maatte være kommen til Penge, eller at de nu mente at maatte skynde sig at sikre sig en Andel af Kronens sidste frie Ejendomme, thi gennemgaaende opnaaede selv dette hidtil udskudte Gods gode Priser.

Da Rytterkommissionen indsendte Forretningen over den første, af dem selv afholdte, Række Avktioner, lod Kongen udtale, at han ved Salget af de mange Kirketiender helst vilde beholde jus vocandi, selv om der til Gengæld maatte slaas en Del af i Salgssummen; men han ønskede først Kommissionens Skøn om, hvormeget Indtægtsabet herved vel kunde blive. Kommissionen ansaa det dog for umuligt at udtale noget sikkert herom, »da ingen kender Køberens Tanker og veed, hvor kært det er ham at kalde Præst og Degn. Der er de Tiender, der er solgt til en utaalig Takst«, og anfører som Eksempel Øster Tørslev (Dronningborg Amt) Kirketiende, 63½ T., der indbragte 4635 Rdl., altsaa omtr. 73 Rdl. pr. T.²

Sit Ønske om at faa Riberhus Ladegaard og Gods solgt under Et fik Kongen ikke opfyldt, da der slet ikke meldte sig nogen Køber dertil, ikke blev givet noget Bud derpaa. Hovedgaards-

¹ Fordi det var en Hovedgaard med sit samlede Tilliggende.

² Over et andet saadant Køb, af Skelund og Visborggaards Kirketiender, klagede Justitsraad Severin Benzon (om ham se ogsaa foran) til Visborggaard bagefter paa det vemodeligste. Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719, Nr. 703. Kommiss. 1716 2/3 i Jylland, Diverse Avktionsforretn. 1719—23; Beretninger fra samme Kommiss. om Avktionerne i Aarhus og Aalborg St.

taksten, 92 T., blev derfor opbudt og solgt for sig til samtlige Ladegaards-Tjenere, altsaa Fæstebønderne, hver for sin Gaard, »saaledes, at een hver skulde tage lige Part efter deres Hartkorn¹ og lige Del i samme«, og hver for sin Part svare Skatter og Kontributioner. Salgssummen blev 50 Rdl. pr. T., 4596 Rdl. ialt, der ogsaa fordeltes paa Køberne efter deres Hartkorn. Disse Bønder synes i Forvejen i Fællesskab at have forpagtet og drevet Hovedgaardsjorden. Bøndergodset til Gaarden købtes ogsaa af de enkelte Bønder, hver for sin Gaards Vedkommende. Salgssummen for Hovedgaard og Bøndergods blev 19.900 Rdl. Det synes, som om Borgere i nogle Tilfælde stod bagved disse Køb og blev Medejere; men saavel her som i Almindelighed i Ribegnen blev et betydeligt Antal Bønder Selvejere. Noget lignende, om end i mindre Omfang, skete i Kalø Amt; men iøvrigt benyttede Bønderne ej heller ved disse Avktioner Lejligheden til at blive Selvejer².

I denne Omgang solgtes ogsaa Hovedparcellen ved Mariager Kloster samt en Del af Bøndergodset for 18.350 Rdl. til to Mænd i Aarhus, Mikkelt Tæbring og Poul Riis. Af Hovedgaardstaksten medfulgte kun 30 T. H.³

Det var meget betydelige Beløb, der indkom ved disse Salg. Alene i 1719—20 solgtes der for 293.334 Rdl., medens Reluitionsretten indbragte over 67.000 Rdl.; og det næste Aar solgtes der endnu for over 80.000 Rdl.⁴

Herefter besad Kronen næsten saagodtsom intet Gods eller Tiender mere i Aalborg Stift og Viborg Stift, i Lundenæs, Bøvling og Riberhus Amter, og i de andre Amter var bortsolgt næsten alt, hvad der laa udenfor de tre Rytterdistrikter, d. v. s. hvad der laa 2—3 Mil udenfor hvert Distrikts Midtpunkt. Men til Gengæld var Kronen nu, i Jylland ligesom i de andre Landsdele, ved det ved Amterne beholdne Gods, ved det gamle Ryttergods og ved Køb af frit Gods og Udnyttelse af Reluitionsretten bleven næsten Enebesidder indenfor disse Distrikter⁵.

¹ Det var jo meget almindeligt baade paa Kronens Gods og paa det private, at en Række Bønderejendomme havde nøjagtig samme Antal Tønder, Skæpper osv. Hartkorn.

² Om de meget ejendommelige Besiddelsesforhold paa Vesterhavsoerne Sønderland-Rømø, Listø, Mandø, Amrom, Før og Fanø se Kommiss. 1717 ²/₈, Diverse Avktionsforretninger, særl. Fol. 88—91.

³ Gen. Kommiss. Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark 1717/18, Pakke Nr. 1, kgl. Resol. 1718 ²⁰/₁.

⁴ Se bl. a. Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danmark, Pakke Nr. 1.

⁵ General-Indtægtsbøgerne 1719—23.

Det er omtalt foran, at Rytterkommissionerne i de andre Landsdele gennemgaaende havde rettet sig efter Matriklen, naar de fastsatte Rytterbøndernes Afgifter, og dette havde Kongen godkendt. Mange Steder, navnlig paa Fyen, havde Kommissionerne endda tildelt hver Rytterportion et Overskud af Hartkorn, hvad Kongen ogsaa havde godkendt. Desto mærkeligere er det, at man gik anderledes frem mod de jyske Rytterbønder; men Kongen og Rentekammeret maa have ment at kunne forsvare, at der toges haardere paa Jyderne end paa Øboerne.

Det betydedes Kommissionen, at da det var nødvendigt, »at et vist og bestandigt Fundament« blev lagt, »et fast Principium udvalgt« for Indretningen af Rytterportionen i Jylland, maatte der træffes en Egalitet herfor. Man havde som Eksempel valgt en Landsby kaldet Wief (Viuf), der tidligere kun havde svaret 16 Rytterportioner af sine 200 T. H. ny Matr., men nu burde svare 25 Portioner. »Mens som een Bondes besiddende Hartkorn kan være bedre end den andens, og det altsaa, for at træffe een Egalitet imellem dennem er billigt, at den, som er i bedre Stand end den anden, bør derfor og mere end han kontribuere«. Derfor bestemmes, at »dersom exempli gratia i denne Landsby maatte eragtes, at Peter 4 Rigsdaler, Claus 10 Rigsdaler, Paul 12 Rigsdaler og Anders 6 Rigsdaler aarlig mere, end dennem efter deres besiddende Hartkorns Taxt tilkom at svare, vare formuende at kunne betale, disse fire formuende Bønder da i den ny Krigs Jordebog for saadanne Summer skal indføres, og Portionsberegningen derved saaledes formeres, at bemeldte fire Bønder, i Stedet for at de efter den ny Matrikkel Hartkorns Taxt ikkun kunde antegnes for 4 Portioner, nu til 5 fulde Portioner skulde svare, og saaledes den ganske Landsby i Stedet for 25 Portioner efterdags uden nogen Forandring bestandig svare og betale 26 Portioner«. Kommissionen skulde rette sig efter dette Eksempel og tage det til Fundament, »at mere paa Bondens havende og besiddende Jorders Bonitet end paa, hvad Hartkorn han efter den ny Matrikel er ansat for, skal reflekteres«¹.

Den jyske Kommission gennemførte virkelig Indretningen af de ny Rytterportioner efter Paalæget; men skønt ogsaa de andre

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1718 ²⁹/₆, Nr. 1027. Man har endnu i vore Dage blandt Bønderne jævnlig kunnet træffe den Tradition, at den ny Matrikel havde medført mange Uretfærdigheder, idet Konduktørerne for Gunst og Gave ofte favoriserede nogle Bønder og Godsejere paa andres Bekostning. Det kunde efter ovenstaaende synes, som om der har været mere herom end hidtil antaget.

Kommissioner fik samme Paalæg, viser Krigsjordebøgerne, at de ikke efterkom dette.

8. Almindelig Oversigt over de ny Rytterdistrikter. Slutningsbemærkninger.

Skønt Arbejderne ved Rytterdistrikternes Indretning endnu kun i grove Træk var fastlagt, og skønt Køb og Salg fra den ene Side til den anden endnu en Stund varede ved om end i formindsket Maalestok, ja egentlig ikke ret kom til Afslutning, inden Hærreduktionerne begyndte at øve deres Indflydelse, vil der nu kunne gives en Oversigt over de ny Rytterdistrikter, altsaa nu i Hovedsagen tillige over Omraaderne for Krongodset i Landet efter de stedfundne store Forandringer.

De tre jyske Distrikter: det Dronningborgske¹, det Skanderborgske og det Koldingske laa indenfor en Afstand af 2—2½ Mil fra henholdsvis Randers, Skanderborg og Kolding. I Dronningborg Distrikt var kun 419 T. H. gammelt Ryttergods; nyt Ryttergods, kongeligt Gods og tilkøbt m. m., 2449 T.; Relutionsgods 920; Proprietærgods 1813; men Størsteparten af dette sidste hidrørte fra Kongens egen Ejendom Dronningborg. I det Skanderborgske var 4068 T. gammelt Ryttergods, 30 T. Amtsgods, 653 T. tilkøbt Gods, 211 Relutionsgods, 645 Proprietærgods. Det Koldingske: gammelt Ryttergods 4825; fra Amtet 384; Relutionsgods 178; Proprietærgods 193.

Saaledes var af de oprindelig omtrent 22000 T. H. Ryttergods i Jylland nu kun 9312 T. tilbage. Alt det andet var i Hovedsagen, sammen med en ikke ringe Mængde Gods og Tiender under Amterne, gaaet over paa private Hænder².

¹ Det skal nævnes, at ved den endelige Indretning af Dronningborgske Distrikt blev Dronningborg Slot og Hauge »ødelagt« (sløjfet). Om det Skanderborgske Distr. se særlig Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm., Pakke Nr. 1.

² Udenfor Ryttergodset besad Kronen nu i Jylland kun: i Aalborg

Det fynske Rytterdistrikt laa omkring Odense, dog hovedsagelig vest og sydvest for Byen, i en Udstrækning af omtrent tre Mil. Gammelt Ryttergods var 2191 T.; nyt do., kongeligt Gods og tilkøbt, 1639 T.; Relutionsgods 1096 T.; Proprietærgods 604 T.; forskelligt 78 T.

Det gamle Ryttergods havde været 8885 T. Udenfor Rytterdistriktet besad Kronen nu saagodtsom intet Gods mere paa Fyen¹, og det betydelige Gods, som Kronen hidtil havde besiddet i Nyborg Amt, var afhændet næsten alt sammen.

Saagodtsom alt Jordegods paa Falster var nu Ryttergods, og det lollandske Rytterdistrikt indtog Østlolland omtrent til en Linie i nord-syd over Maribo, isprængt ubetydeligt Proprietærgods².

Af de seks sjællandske Distrikter udgjorde Kronborgske, Frederiksborgske og Københavnske et samlet Hele, nemlig hele Kronborg Amt og Frederiksborg Amt samt den østlige Del af Københavns Amt indtil omtr. to Mil vest for København. Hertil hørte ogsaa det meste af Ods Herred; men det var under Overvejelse at sælge dette. Gammelt Ryttergods var 2192 T., hvoraf det allermeste laa i Ods Herred; Relutionsgods 387 T.; Proprietærgods 180 T.³

Tryggevælde Distrikt (Ringstedske) indtog hele Fakse-Stevns-Eggen og begrænsedes af en Cirkel med Centrum omtrent ved Tryggevælde og med Radius godt to Mil. Antvorskov Distrikt laa omkring Slagelse i en Cirkel med omtrent halvanden Mils Radius. Endelig havde Vordingborg

og en Del af Viborg Stift (Himmersyssel) 196 T. H., der alt sammen regnedes at være øde; i Aarhus og Ribe Stifter henholdsvis 259 og 573 T., hvoraf 241 T. øde. D. Kanc. Landmil. Sager, Indk. d. Sager 1717, Indb. fra Landkommissærerne.

¹ Nemlig ialt kun 203 T. H.

² Allerede 1727 bortsolgte Kongen alt det lollandske Ryttergods, til dels ved et Lotteri ligesom tidligere paa Sjælland.

³ Hørsholm Gods regnes i denne Forbindelse til Krongodset. Fra 1721 gik det over i Kronprinsens Eje.

Distrikt omtrent alt, hvad der ligger syd for en Linie i øst-vest over V. Egesborg.

I Midt- og Vestlolland besad Kronen endnu betydeligt Gods. Paa Sjælland var Jægerspris Krongods; i Kallundborg Amt havde Kronen endnu en betydelig Mængde, i Antvorskov og Korsør Amter noget udover Ryttergodset; men iøvrigt havde Kronen nu saagodtsom intet paa Sjælland udover Rytterdistrikterne¹.

Samtlige 12 Rytterdistrikter omfattede som Minimum 67.366 T. H. Bøndergods Ager og Eng. Herfra maa imidlertid drages omtr. 6000 T. Proprietærgods, der svarede Afgift til Rytterdistrikterne, medens der maa føjes til de kongelige Ladegaardes Hovedgaardstakst de meget betydelige Skovstrækninger og Tienderne indenfor Distrikterne. Man kan herefter regne, at det egentlige Krongods i de 12 Distrikter omfattede omtr. 65.000 T. H.

Med Tilnærmelse kan man regne det af Kronen nu bortsolgte Gods til omtr. 28.000 T. H. Ager og Eng², heriblandt de to store Hovedgaarde Børglum Kloster og Gammelgaard. Ved Køb eller Reluition eller en Blanding af begge Dele var erhvervet omtr. 12.000 T., hvoriblandt re-lueret Bøndergods, nærmest Strøgods, omtrent 4200 T. Herved var af store Gaarde med deres Bøndergods overgaaet til Kronen: i Jylland Mariager Kloster, Dronningborg, Sjelle-skovgaard, Tvilum, Søbygaard, Silkeborg og Clausholm; paa Fyen Christiansdal og Halvdelen af Bramstrup; paa Lolland Kjærstrup; paa Sjælland Vemmetofte, Bregentved og Hjortespring. Ved Mageskifte var erhvervet: paa Sjælland Gjorslev, Søholm og Erikstrup (mod Dronninglund og Dronninggaard i Vendsyssel), Tryggevælde og Alslev (mod Vibygaard m. m.), Juellinge (mod Halsted Kloster m. m.) og Turebyholm (mod Næsbyholm og Bavelse); paa Lolland Bremersvold (mod Sølstedgaard); paa Fyen Rug-

¹ General-Indtægtsbøgerne 1722 og 1723.

² Salgssummen blev omtrent 1.600.000 Rdl. Med de i 1919 betalte Jordpriser vilde Summen overstige 300 Millioner Kroner.

gaard (mod Bøndergods). Endelig var St. Knuds Kloster m. m. bleven inddraget¹.

Ved disse Transaktioner har omtrent 52.000 T. H. skiftet Ejermænd, og de mange Tusind Bondehjem paa alt dette Gods har skiftet Herskab og Livsvilkaar, nogle til det bedre, andre til det værre. Samtidig var der opnaaet det store Gode, at Bønderne paa omtr. 45.000 T. H. nyt Ryttergods var fri for Hoveri og nød alle hidtidige Goder ved at være Rytterbønder. Endelig bør nævnes, at Rytterbønderne jo nu var fri for at have Rytter boende hos sig og saaledes forsaavidt blev Herre indenfor deres eget Omraade, hvad de satte megen Pris paa.

Alt ialt har henvend en Trediedel af Bondestanden skiftet Vilkaar i Løbet af disse faa Aar, de kongelige Rytterbønder utvivlsomt til det bedre. Desværre for dem var der ikke beskaaret den nye Ordning nogen meget lang Levetid². Allerede 1732 befaledes det, at Rytterbønderne paa det »ufri« Jordegods, d. v. s. paa Kronens Gods, fremtidig skulde svare Skatter og Landgilde lige med andet Jordegods i Danmark i Stedet for de sædvanlige Portionspenge. Her-

¹ 1724 overtog Kongen Hvidkilde Gaard og Gods fra Gehejmerraad Woldemar Gabel for 40.000 Rdl.

² Betegnende for den Usikkerhed, der herskede i Opfattelserne m. H. t. den stedfindende Ordning af Ryttergodset, er en Udtalelse 1720 af den ellers saa vel underrettede Konferensraad Klingenberg paa Højris: Tiden vil vise, hvorledes der nu skal forholdes med Rytteriet, om det, som nogle mener, igen skal indkvarteres hos Rytterbønderne eller skal forblive paa de til Kvarterer indrettede Gaarde. Quellen u. Forschungen z. Gesch. Schl.-Holsteins, III, 42. Otto Krabbe skriver i Marts 1718 til den sjællandske Kommission, at han er villig til at mageskifte med Kongens gamle Rytter-Strøgods, »som nogenlunde kunde ligge mig be-
lejligh i andre fælles Landsbyer, dog ej af saadant, som enten ligger i Vildbanen eller ved Kongens Slottes samlede Gods; thi man dog be-
retter, at Kongen vil have sit meste Ryttergods samlet og derimod af-
hænde Strøgods, hvilket er troligt; kunde ogsaa være nytteligst baade
for Kongen, Officerernes idelig Tilsyn, Rytternes Exerccering og Møn-
string«. Komm. 1716 ²¹/₁₂ over Rytter- og Rel.godset paa Sjælland, Di-
verse Dok.

ved mistede Hovedmassen af Rytterbønderne et stort Gode og blev i nogle Henseender stillet næsten ligesaa ugunstigt som Proprietærbønderne.

Kristian 6. og Frederik 5. havde ikke den Interesse for Hæren som Frederik 4., og de forandrede udenrigspolitiske Forhold gjorde ejheller Hæren til en saa dominerende Faktor, som den havde været det før 1720. Samtidig synes det, som om Rentekamret under Kristian 6. genvandt den Indflydelse, som det havde mistet under Frederik 4., og det benyttede sin genvundne Magt til for en Del at trænge de høje Officerer ud af Administrationen af Ryttergodsernes Intrader. I Aarene 1737—40 blev store Dele af Rytteriet forlagt fra de Ladegaarde, som var anvist til Græsning og Kvarter, til Købstæderne, en Del af Ladegaardene atter bortforpagtet og et strængere Hoveri til disse end nogensinde før indført.

Det var forgæves, at indsigtfulde Officerer henviste til de gode Resultater baade for Rytteriet selv og for den kongelige Kasse, som Frederik 4.s Ordning havde medført, og fraraadede atter at paalægge Rytterbønderne Hoveriet til de nye Forpagtere, der kun saa paa deres egen Fordel og udpinte baade Hovedgaardene og Bønderne¹.

Med de store Godssalg og Godskøb, Forandringerne med Reluitionsgodset, de store Gaardes Omdannelse til Rytterkvarterer, det kongelige Amtsgodses Omdannelse til Rytterdistrikter osv. var vel den groveste og største Del af de omfattende Arbejder udført, men der forestod endnu afsluttende Arbejder af betydeligt Omfang, inden Forholdene blev behørig fæstnet. Navnlig paa Sjælland, hvor Foran-

¹ Se bl. a. Pers. Tidsskr. I, 4, 192 ff. Henr. Bjelke Kaas' Selvbiografi. Krigsminst.s Aflevering til Rigsarkivet 3/1913, Pakke 3: Oberst Stevens' Memorial 1748 4/9 til Frederik 5. I Gen. Komm.s Arkiv, Ryttergodsets Indretn. i Danm. 1717/18, Pakke Nr. 1, findes et udateret Forslag fra en senere Tid end 1717—18, hvori den ene af de tidligere Ryttergodskommissierer paa Lolland-Falster, Landorph, ivrigt tilraader Kongen igen at lade de lollandske Ladegaarde drive ved Fæstebønderne og lover Kongen store Fordele heraf.

dringerne var størst, var der et meget stort Arbejde at udføre paa forskellige Omraader. Først og fremmest skulde der affattes helt nye Jordebøger paa Grundlag af yderligere Specialundersøgelser af hvert enkelt Bondejordbrug.

Hertil nedsattes der paa Sjælland to helt nye Kommissioner, en for hver tre Rytterdistrikter, medens de hidtidige Kommissioner i de andre Landsdele udførte ogsaa dette Arbejde. Grunden til, at den oprindelige sjællandske Rytterkommission ikke kom til at udføre ogsaa dette Arbejde eller dog i Hovedtrækkene at lede det, kendes ikke; men det er muligt, at enten Kongen eller Gabel paa et eller andet Punkt er stødt for haardt sammen med Kommissionen. Numsen og Holstein var meget selvstændige Personligheder, der i Principspørgsmaal, som f. Eks. Forsvaret af Bønderne overfor for store Krav til disses Ydelser, ikke veg tilbage for energisk Hævdelse af deres Standpunkt. Faktum er, at Rentekamret i December 1718 forelagde Kongen en Forestilling angaaende den endelige Indretning af de sjællandske Rytterdistrikter — hvad der jo nærmest skulde paahvile den egentlige Rytterkommission — og denne Forestilling approberedes af Kongen paa Aarets sidste Dag. Indretningen skulde udtøres »ligesom paa Lolland«, og 2. Jan. 1719 udnævntes de to nye Kommissioner, bestaaende henholdsvis af Professor, Assessor og Godsejer Christian Carl Bircherod¹ og Amtsskriver Ole Pedersen samt Krigsraad Rennemann og Regimentsskriver og senere Godsejer Urban Bruun. Det udtaltes samtidig kort og køligt, at General Numsens, Etatsraad Holsteins og Justitsraad Seidelins Kommission var hævet, og at disse Herrer

¹ Krigskanc. Kgl. udfærd. Sager 1719 ²/₁, Nr. 3, ²⁰/₂ Nr. 12, ²⁷/₂ Nr. 20, 1720 ¹/₃, Nr. 242. Kopibog A for Kommiss. til Indretn. af Krigsjordebøger m. m. i Kjøbenhavns m. fl. Amter 1719—24, Kommissorium 1719 ²/₁, Skrivelse 1719 ⁷/₂ og ²⁸/₃. Kommissionens Arkiv er temmelig vidtløftigt, men giver mange interessante Oplysninger om Landbrugsforhold. Det var denne Kommission, der gav Stødet til Oprettelsen af Rytterskolerne, og herom findes en Mængde Stof i Kommissionens Sager.

havde faaet Befaling om at aflevere alle deres Sager til Rentekamret, »hvor I kan se dem«.

De her fremstillede store Omvæltninger i Grundbesiddelsesforholdene og derigennem i store Dele af Landbefolkningens Livsvilkaar var ikke fremgaaet af en i længere Tid grundigt overvejet, af Kongen og hans prøvede, nærmeste Raadgivere drøftet Plan, men skyldtes, saavidt man da kan skønne, en lejlighedsvis fremkommen Impuls fra uansvarlig Side. Og dette Præg af Tilfældighed og Usikkerhed, Manglen paa et klart fastlagt Maal og en bestemt, roligt fulgt Kurs kendetegner den hele Udvikling næsten lige til det sidste. At dette var muligt, var en af de mindre gode Sider af den enevældige Styrelse, og der fandtes egentlig ingen anden Borgen mod, at ærgerrige, hensynsløse og egennyttige Personer kunde anstifte stor Skade, end vore Enevoldskongers egen store Ansvars- og Retfærdighedsfølelse, deres sunde, jævne Fornuft og deres medfødte Godmodighed og Bravhed.

Den oprindelige, drivende Kraft i Foranstaltningerne, Seerup, synes at være gledet tilbage i andet Plan, inden Arbejdet sluttedes, og Kongen ses at have unddraget sig hans direkte Paavirkning, bl. a. ved at overdrage Gabel Videreførelsen og Afslutningen. Heldigvis var Gabel, baade en brav og en forstandig Mand, der ikke saa alene paa Kongens og Kronens direkte, øjeblikkelige Fordel, men ogsaa paa Undersaatternes Vel, og han var ikke altid tilbøjelig til at følge Seerup paa dennes krogede Veje.

For Seerup er det karakteristisk, hvad han skrev til Gabel i August 1717 efter Møderne paa Koldinghus, efter at Kongen og med ham Gabel var rejst syd paa. Seerup er absolut uenig med den sjællandske Kommission, der kun vilde befatte sig med den Del af Relutionsgodset, der behøvedes til Ryttergodset, men vilde lade de andre Besiddere i Fred. Seerup vil netop begynde med det, der ikke agtes inddraget, for at indjage Besidderne Skræk og benytte Omstændighederne til at presse disse mest muligt.

Dette er, siger han, »dend rette Mesterstykke i heele Sagen«. Senere skriver han: »Deres Excellence maa tro mig og forsikre Hans Majestæt, at jeg med Guds Bistand skal gøre utrolige Ting til Hans Majestæts Casse med det uforholdne Relutionsgods og mulig i den Fald bringe mange Bud tilveje, som ikke i Kommissionen bliver aabenbaret; thi jeg har mine visse Creaturer, som hemmelig lader mig vide den yderste Daler, som Godset er at udbringe til«.

Frederik 4.s Samvittighedsfuldhed, hans mageløse Flid, hans Opgaaen i sine Pligter mod Land og Folk har ofte været fremdraget og bekræftes paa det stærkeste af Akterne til de her behandlede Forhold. Skønt disse udviklede sig i en Periode af allerstørste Betydning for Riget: Krigen mod Sverige, de uhyre vidtløftige og vanskelige Forhandlinger med Rusland, Sachsen, Preussen m. fl., Ordningen af det slesvigske Spørgsmaal osv., fandt Kongen dog Tid til at følge de omfattende Anstalter ved Omdannelsen af Rytterdistrikterne. Han undersøgte personlig og med stor Grundighed, paa selve Stedet, Forholdene, hver Gang et større Salg eller Køb skulde afsluttes, og viste et Kendskab til Landbrugets Forhold overalt i Landet, som vistnok langt overgaar vore andre Kongers.